

51964

Iszatój

1998. MÁJUS * 52. ÉVF.

1998 -05- -4

Oravecz Imre, Dobai Péter,
Kibédi Varga Áron versei

Darvasi László regénye

Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya

Új regénykorszak?

(Ágoston Vilmos, Jókai Anna, Szirák Péter hozzászólása)

Beszélgetés Pál Tamással

Diákmelléklet: Tamás Ferenc
Kosztolányi Dezső novellájáról

5

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(szerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő; próza)

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.

Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.

A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.

Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.

Internet-cím: <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/tiszataj/>

E-mail cím: tiszataj@aida.lib.jgytf.u-szeged.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 312-670. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HIRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési
Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Buda-
pesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken
a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt.
11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára: 100 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 300, fél évre 600, egész évre 1200 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LII. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1998. MÁJUS

ORAVECZ IMRE: Szajla (Verstanulmányok egy faluregényhez); Új-Szajla; Elza és Hóka	3
DOBAI PÉTER: Versek egy elnémult klavírra című ciklusból (Nemes és nemzeti Dukai Takách Judith késő-rokoko és pannon-biedermeier stíljében)	6
DARVASI LÁSZLÓ: A könnyemutatványosok legendája (Regényrészlet)	9
KIBÉDI VARGA ÁRON: 326; 327; 328; 329; 330	31
SÁNTHA ATTILA: Nem sokat, de éltem; Sehonnan vers; Magam népe; A méla tót; Az éj angyala	34
ORCSIK ROLAND: Nem tudom; Pygmalion; Ami emberi; Bölények	38
BORDÁS SÁNDOR: Gecsemáné ma; Most már fűzném...; Lehet-e?	40
BALOGH TAMÁS: Dobáljunk palánkra, jó?; Modellnek lenni; Mindent vagy semmit! (Történetek írókról)	42

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”

POMOGÁTS BÉLA: Magyarország arca	47
--	----

Új regénykorszak?

ÁGOSTON VILMOS: Posztmodern álarc	56
JÓKAI ANNA: Az ember és regénye az ezredvégen	64
SZIRÁK PÉTER: Ha még egyszer azt üzeni	67

TANULMÁNY

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: A megértés alakzatai (Kortárs irodalomtudományunk diszkurzusának kérdéséhez)	71
--	----

KRITIKA

TARJÁN TAMÁS: Az emlékezet széljárása (Ágh István: Árokból jön a törpe)	81
HOLLÓSVÖLGYI IVÁN: Tulajdon szemével lát (Térey János: Tulajdonosi szemlélet)	84

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Nem a kút mély, a kötél rövid” (Beszélgetés Pál Tamás karmesterrel)	88
---	----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZENTI ERNŐ rajzai az 5., 8., 37., 46., és a 87. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

TAMÁS FERENC: Kosztolányi Dezső: Ilonka

ORAVECZ IMRE

Szajla

VERSTANULMÁNYOK EGY FALUREGÉNYHEZ

Baji-pást, csináltút, Szárazrét Felett, Kiskút-tető, Ujiskó, Csutaj!

Baji-pást, csináltút, Szárazrét Felett, Kiskút-tető, Ujiskó, Csutaj!

Hej, ha még egyszer át-, végighaladhatnék rajtatok Dregolyba menet!

Ha alám terülne a régi kocsút, a gyalogút!

Ha helyén volna a Fenyves!

Ha libát őrizne valaki a Keresztnél!

Ha kaszasuhogás hallatszana Szagyiból!

Ha szembe jönne egy szénával megrakott lovaskocsi Kisfüzes felől!

Ha vizet meríthetnék Kiskútban a kiskútból!

Ha kukorica zöldellne Szárazrét-oldalban!

Ha Rozi neném, vagy Csaba nene hajladozna a sorok közt!

Ha búza, árpa, rozs hullámszana Pipis-hegyen!

Ha virágzó lóhere virítana Koponya-tetőn innen!

Ha kosárnak való, kezelt vessző piroslana odaát a völgyben!

Ha az erdő előtt összetalálkoznék Vahalcsik sógorral!

Ha fák alól kiérve megcsapná orromat a földieperillat!

Ha messziről megpillantanám a szőlőnket!

Ha szőlőnkben megvillana anyám fejkendője!

Ha feltámadna az a határ!

Ha várna a katlan!

Ha megvolna minden!

Ha megvolnék én is!

Új-Szajla

*Most a nyárikonyhából lett kis ház megtartása,
most a megmaradt telekrész bekerítése,
most egy kuvasz beszerzése a berni pásztor mellé,
most a disznóól, a tyúkól, a szénapajta, a félszer lebontása,
most kutyaétel-főzőhely kialakítása,
most új kapu nyitása az utcai oldalon,
most meggyfák, bukszusbokrok telepítése,
most a volt baromfiudvar befűvesítése,
most madáretető összeütése,
most szín emelése az autónak,
most tűzrakóhely létesítése az autósín mögött,
most a víz, a gáz bevezettetése,
most gázkonvektor, vízmelegítő beszereltetése,
most a terasz eltakarása oldalfállal a szomszéd szeme előtt,
most az ajtók, ablakok áthelyeztetése,
most a földszinti helyiségek átalakítása nappalivá és konyhává*

[arra az időre,

*mikor már nem tudok felmenni a lépcsőn az emeletre,
most veranda csináltatása, honnan majd a naplementéket*

[nézhetem,

*most kandalló rakatása a nappaliban,
most a falak külső szigeteltetése a tél hidege ellen,
most fáskamra és szerszámoskamra építtetése,
most pince készíttetése krumpli- és zöldségtároláshoz,
most a ház és a melléképületek összekötése járdával,
most japán kőlámpás felállítása a kapu közelében,
most csúszásgátló elhelyezése a fürdőkádban,
most egy kényelmes, nagy karosszék vásárlása,
melyben óráig ülhetek az ablak mellett nyugodtan*

[elbóbiskolhatok –

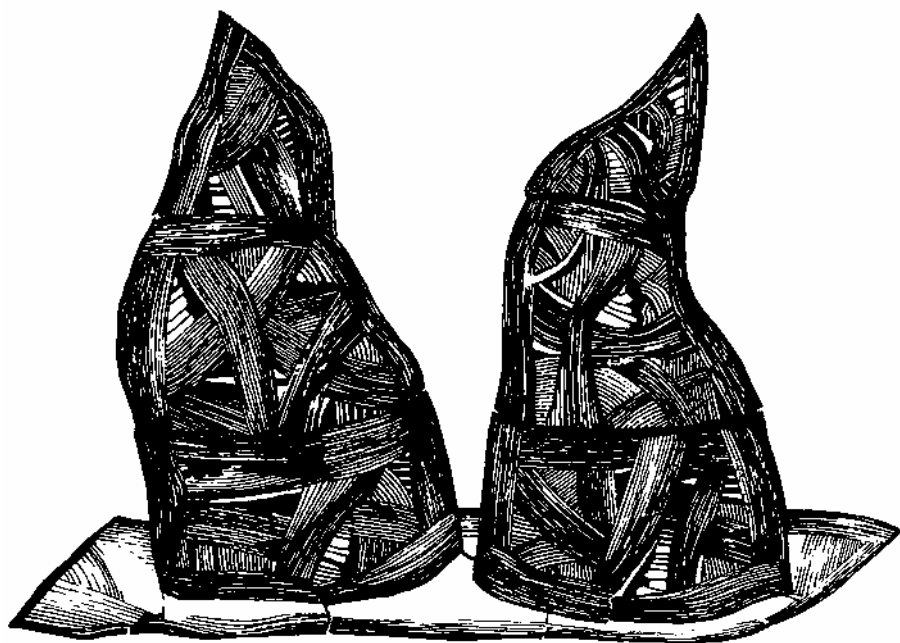
*még mindig azt hiszed,
hogy berendezkedhetsz itt az öregségre,
hogy kibírod majd egyedül,
hogy beéred az árnyakkal?*

Elza és Hóka

*Elza nagytestű, fehér kuvasz,
Hóka kistermetű berni pásztor,
ők vigyáznak az új-szajlai házra,*

*tombolnak örömükben,
mikor megérkezem,
és vigasztalhatatlanul szomorúak,
mikor távozzom,
de távollétemben is hűségesen szolgálnak.*

DOBAI PÉTER

Versek egy elnémult klavírra című ciklusból

NEMES ÉS NEMZETES DUKAI TAKÁCH JUDITH KÉSŐ-ROKOKÓ
ÉS PANNON-BIEDERMEIER STYLJÉBEN

In aeternam memoriam Gabrieli Dayka

„Ti egybeforrt ölekezések!
Te édes elragadtatás!”

.....
„Nékünk eltölt örömnöknök
– Bár mit mondjon a’ rege –
Im telében életünknek,
Kedves emlékezete.”

(Újhelyi Dayka Gábor)

*Alig esztendőkkkel születésem előtt
Pusztított el beteg tüdőd.
Ha egy korban élünk:
Lehettem volna hűséges szeretőd,
Kedvesed! ’S lettem is volna az!
De megmaradtak elégiai költeményeid,
Ovidius fordításaid,
’Mellyeket olvasok szüntelen!*

„Takách Judit (dukai), költőnő, született Dukán (Vas vármegye) 1795 augusztus 9., az oroszán jegyében. Meghalt Sopronban 1836 április 15. Jómódú nemesi családból származott, gondos nevelést kapott: már gyermekkorában írogatott és muzsikált. Későbbi költeményei valóban nagy reményekre jogosítottak, valóságos meteori pályára. Igazi energumen volt, egész lényében rajongó, megszállott személyisége delejező hatással volt mindazokra, akik szerencsések voltak ismerhetni őt. Kortársai lelkesedéssel ünnepelték a MALVINA álnéven író szép leányt. Berzsenyi, Döbrentei, Kazinczy barátságukkal tüntették ki. Festetics gróf meghívta keszthelyi kastélyába a Helikoni ünnepekre, ahol a költőnő verseit olvasta fel, nagy ünneplést kiváltva. Költeményei megjelentek a korabeli folyóiratokban és díszes zsebkönyvekben. Kiterjedt levelezésben állottak vele a kor híres írói, buzdítván, bátorítván őt a versírásra. Sajnos és érthetetlen, hogy amidőn férjhez ment en bloc fölhagyott mindennemű írással, közönyös lett az irodalom iránt, szinte csak birtokaival törődött. A kultúrához további rövidre szabott életében csupán annyira kötődött mégis, hogy a maga kedvére klavíron muzsikált.”

(Egy múlt századi magyar lexikon szócikke a dukai költőnőről.)

*Kazinczy fölismerte nagyságodat,
Lírád mély hatása elérte Kisfaludyt,
Sőt, magát Berzsenyit is!
De mit ér a poézis, ha nem vagy itt!?
Dayka Gábor, Te a hiányoddal
Engem magamtól is távolíts!*

*

*„Egy csendes kalibám itt, hol a szép Rába
A virágos rétek partjait locsolja,
Tőled, szent természet érzése, hiába,
Szívemet semmi tárgy másfelé nem vonja.”*

(Dukai Takách Judith: Az én képem –
Az én lakhelyem. Anno Domini 1816)

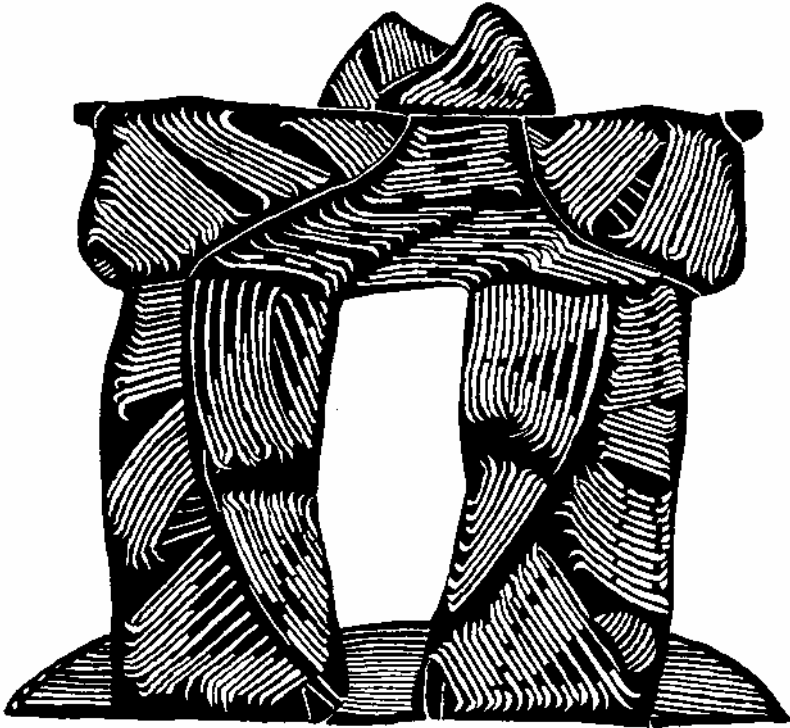
*Meliorisz Katalin, régi, hű barátném,
Meghívott vala magához Pestre.
Olly' kedves volt üzenete!
Ígérte, hogy elvisz az aggastyán
Virág Benedekhez,
'Kinek vendégségében a nagy Berzsenyi
Csak kínosan feszengett - - -
Túl azon, hogy Dukáról kimozdulnom
Nincsen semmi szabadságom,
Eszembe jutottak Csokonai sorai,
a Pesti dicsőség című versében írta:
„A dámáknak ide vágyjon pipeskedni,
A feltett céltárgyra itten leselkedni.*

.....

*Itt ha lányt látsz is, ne véld ám, hogy szűz volna,
Első kérésedre mindjárt ne hajólna,
Mihelyt a lány tizennégy esztendőssé lesz,
Pesten mindjárt asszony-szolgalatot teszen.*

*Bál és szála, óh, gyönyörű nevezetek,
Mely hatalmas erőn vagyon tibennetek.
Azon kerengő táncz kifejezésére,
Amelly tartozik az örültség nemére.”*

*---- Maradok tehát dukai kúriámban,
Ahonnan álmaimban mindig messze távozom!
Valóban ott van az én életfogytiglan
Harmóniám,
Beléd ágyazódva: nyithatatlan magány!*

DARVASI LÁSZLÓ

A könnyemutatványosok legendája

(Regényrészlet)

Amint azt Pilinger Ferenc mondta, a mutatvány valóban nem a miénk. S amint azt Jozef Bezdán, a valaha volt világkém állította a maga egyetértő bólogatásával, a mutatvány mindenkié. A szépséges Della, aki mutatványból lett, képtelen volt a szerelemre. Sőt, nem csak arra. A legcsekélyebb érzelmekre és érzésekre is képtelen volt, ahogy egyszerűen jónak vagy rossznak, kellemesnek vagy kellemetlennek vélünk valamit. Dellának ilyen tapasztalata nem volt, mert nem lehetett. Nem a szegény Pep Velemir hibája ez. Néha megesnek olyan mutatványok, melyek szépek és varázslatosak, csak hogy a nyomukban üresség és halál jár. Ha Pep Velemir egyszer is belenézett volna a szépséges Della szemébe, láthatta volna, hogy teremtményének nincsen tekintete, hogy ott, ahol az emberi szem befogadja, s lelke vágyakozásainak, gondolatainak és érzéseinek segítségével mintegy újraalkotja a világot, nos ott üresség és semmi tátong. Della úgy hagyja el a haldokló Pep Velemirt, hogy egyetlen pillantásra sem méltatja. A lány ettől fogva egyedül bolyong a mind elkeseredettebbé váló ostromban. Semmitmondó és részvétlen tekintete miatt életben hagyják. Részeg zsoldosok többször is megerőszkölik. Magára hagyják a sárban, rá se néznek, és Della, aki szétvetett combokkal, öszszesároszott és bemocskolt öllel hever egy ideig, aztán úgy emelkedik fel, mintha mi sem történt volna. Máskor pedig testes északi kurvák ragadják el a lányt, nehézkes, de szívós svéd szajhák, akik a harmincéves háború legvéresebb legendáiból élnek, és a fáradt, alkonyati szellőt a hajuk köré tudják fonni. Dellát jó királyuk, Angeló elé cipelik. A szépség nem ellenkezik, mert az ellenkezés, miként a helyeslés a természete ellen való dolog volna. Della csak áll részvétlenül, üveges tekintettel mered maga elé, s hagyja, hogy a szempilláin megfagyjon a fény. Angeló, a Kurvák királya megborzong a lány láttán. Irgalmatlan Lenka az embere mögött áll. Maga sem veszi észre, hogy lassan a rongyai közé nyúl, s előhúzza nagy, görbe kését. Angelót egyszerre olyan iszonyat fogja el, hogy csaknem öklend. Ő aztán tudja! Hiszen ő volt tündér a Reka folyó partján!

– Engedjétek el! – üvölti torka szakadtából.

– Zavarjátok el! – hörög, mint egy kutya.

Della másnap újra a vár körüli mezők galagonya bokrai között botorkál. Egyszerre belekerül egy fogolycsapatba, fájdalomtól elesett, és elgyötört janicsárok közé. A foglárók vezetője, egy bécsi zsoldos kapitány elégedetten dörzsöli a markát, amint a lányra pillant. Meztelenre vetkőzteti Dellát, és alaposan megvizsgálja. De hogy biztos legyen a dologban, többször megköpködi a lányt, végül megvágja a combján és a karján, nem-e látomás, lidérc, vagy rosszindulatú tündér játszódik a képzeletével. Della ugyanúgy vérzik, mint bárki élő teremtmény, ráadásul mindene megvan, azt is lehet mondani, tökéletes munka. Nem tündér, nem lidérc, és nem is látomás. A bécsi kapitánynak eszébe sem jut, hogy mutatvánnyal is lehet dolga. Della másnap megy tovább, mint a fel-

hő. Végre eléri a tatárok pesti síkságon fölvert sátrait. A felmentő tatár csapatok egy kisebb egysége Iszmail aga vezérlete alatt áll. Az aga egy ideje azt gondolja, hogy ő a Chám jobb könyöke ezen az elátkozott vidéken. Amióta Szegeden Iszmail élő madarat zárt a szívébe, s a kismadár azért csapkod és sikong, hogy a pasa még véletlenül se tudjon jót tenni. Néhány hónapja majdnem az őrlőbe kergette egy mutatványos jöttment, aki az apja koponyáját hozta el neki. Az aga azóta is úgy járkál a világban, hogy a kutyakoponya a kezében van, egy pillanatra sem teszi le, a legmélyebb álmában is öleli. No és persze nem csak ez történt. A legféltettebb kincseit is elrabolták néhány hete Belgrádban, amiért valószínűleg egy nyomorult törpe a felelős. Iszmail aga hosszú éveken keresztül emberi testrészeket gyűjtött. Füleket és orrokat, végtagokat, mindenféle emberi szerveket rakott egy ládikába, melyet még egy urali hajnalvarázsló átka tett képessé arra, hogy az örökkévalónak ajánlja föl a benne elhelyezett dolgokat. Csak-hogy az átkozott Belgrádban ezt a ládát is elrabolták tőle. Iszmail természetesen mindent tud a budai ostromról, tudja, hogy a védőknek annyi esélye van, mint egy fecske pillantásának, hogy Szulejmán nagyvezír valószínűleg nem fog komoly segítséget nyújtani, egész egyszerűen azért, mert már nincs lehetősége rá, következőképpen a vár el fog veszni, a romlásé lesz, ám ez a baljós végkövetkeztetés sem érdekelte már igazán a búskomorság keserű mámorától eltelt tatár agát. Csak a kutyakoponya okozott neki némi vigaszt. S egy napon, amikor tejszagú volt a reggel, s a pára függönyére akár emberi tetemeket is föl lehetett volna lógatni dísznek, Iszmail aga látogatót kap. Della az, aki mutatványból lett, s akinek a tagjait voltaképpen az aga maga gyűjtögette össze. A hajnali fény nem lehet ilyen tapintatos. Della belép a sátorba, hol Iszmail a szőnyegen ül, mezítelen fölő testtel, keresztben maga alá húzott lábakkal. A férfi először csak néz, mint a megtaposott föld. Nem tudja, ki ez a nő, szellem, lidérc, dzsinn, netán a hajnali szél árnyéka. Vajon mit kezdhetünk az álmainkkal, ha azok egyszerre bejelentik igényüket az úgynevezett valóságra? A szerelmeskedés vad, kegyetlen és igen rövid. Iszmail, aki néhány pillanat alatt vetkőztette le a némbert s egyetlen hengerítéssel gyűrte maga alá, egyszerre azt érzi, megfullad. Nem kap levegőt az aga, hunyt szemhéja mögött vörös és sárga lángok csapkodnak. Iszmailt Della minden egyes tagja fojtogatja, akárha testének összeforrt részei egyszerre döbrentek volna rá arra, ki a megkínzójuk, gyilkosuk és elrablójuk. Iszmail vért hörög, s szívéből kiszabadul a bezárt madárka. S talán ez a szerencséje. Minden halálhörgések között a tatároké a legmegejtőbb és a leginkább dallamosabb, ezért aztán a Halál elbámul egy pillanatra. Az agának ennyi idő elegendő, hogy föleszméljen. Utolsó erőfeszítéssel kibontja magát a rettenetes ölelésből, kapja a kutyakoponyát, s kirohan a táborból, nagyon sokáig úgy fut, mint azok az őrlők, akik a saját szavaikat kergetik. Végül már csak botorkál az elhagyott, pusztá földön, hol az apja is vándorolt. Fájdalmas szerelem keríti a hatalmába, és úgy érzi, minden pillanatban megtalálta őt, akit egész életében keresett. Iszmailt a szél szánja meg. Szobrot farag belőle egy álmos reggelen, még a kutyatej szirmozása előtt. Azóta ez a szobor gyakorta föltűnik a Kárpát-medence legkülönb tájain. Szépséges és boldog tatár férfi, kezében vicsorgó kutyakoponyával. Különös, nagyon különös látvány. Azok a szerencsések, aki látják, soha nem beszélnek róla.

Gyönyörű széltatár férfi, kutyakoponyával.

Della elhagyja a tatárok táborát, és visszamegy az ostromba. A budai várban is többször megerőszakolják és megkínózzák kétségbeesett, s Allah angyalaitól már mit

sem remélő török védők, a Hold fényéből kovácsolt törrel döfik át a szívét, bekor-mozzák a tüdejét, elátkozzák a lábát. Az ostromlók táborában nem különben hasonló kegyetlenségek történnek vele. A tücskök ciripeléstől visszhangos határban vérző öllő, csorba fogú szajhák tépik a haját, mert konkurenst sejtene benne. Della néma, mint a csillagos ég, nincs az a fájdalom, amit el ne viselhetne, nincs az a kegyetlenség, amit ne ismerhetne, s nincs az a borzalom, mely ne érezné magát otthonosan a testében. Egy reggelen újra fölkapaszkodik a várba, átbotorkál a sáncokon és az embervéres palisádokon. Július huszonkettedike van a keresztények időszámítása szerint. Senki nem tartóztathatja, mert a legendák úgy terjednek, mint a betegség, alattomban és okosan. Ha belép egy csodálkozó tekintetbe, úgy lép ki belőle, hogy a tekintet gazdája napokra vakon álmodik, csak hangokat hall, és keserű illatokat érez, s miután látását visszanyeri, már csak annak a gondolatnak szolgálja az életét, hogy a világ nem lehet szép, ha egyszer él. A lány megáll a palota keleti szárnyánál lévő hatalmas lőszerraktár előtt. A kapu előtt török katonák sürgölődnek, robbanószert, puskaport vételeznek egyesek, mások fegyvereket cipelnek. A lány egy dombocsán álldogál. Az ég vakfehérét bámulja vakfehér szemekkel, aztán átpillant a mocskoszöld túlpartra. Később egy Gábornak nevezett örmény szabómester a kémjelentéseiben magának tulajdonítja a robbanást, hogy ugyanis személyesen ő vett rá egy bamba, félfülű csorbadzsit a lőporraktár levegőbe röptetésre nem kevés pénzt és szabadságot ígérve a töröknek. Ez azonban hazugság, de mert a háborúk tele vannak hazugsággal, sőt, jószerivel csak azzal vannak tele, ahogy tehát egy háborúban nincs, nem lehetséges igazság, úgy az örmény szabómester állítása is csak egy a sok közül, következésképpen bátran, mindenféle lelkiismeret-furdalás nélkül el lehet fogadnia annak, akinek ez tetszik. Mi viszont látjuk a szép Dellát a forgalmas lőporraktár előtt, amint a tekintetével követni kezd egy kanócos bombát, mely a levegőt falva éppen útnak indul a szemközti, azaz tehát a mocskoszöld pesti oldalról.

S a lány egyszerre megszólal.

– Halál? – kérdezi a bombát.

– Halál – válaszol a bomba.

És a lány vár.

Azonban az elképzelhető-e, hogy a robbanást megelőző pillanatokban egyszerűen társa akadt a lánynak? Nem tudjuk ezt sem pontosan. Mindenesetre Sopron városában egyszer egy meggondolatlan fafaragó, bizonyos Arnót Ignác jó minőségű faanyagból kivésott egy néma ördögöt. Igaz-e, hogy a soproni néma ördög a robbanás pillanatában átöleli a lányt? Igaz-e, hogy a fülébe sugdos, mert úgy érzi ez az ördög, van szája és tud beszélni? Nem tudjuk. Ugyan honnan is tudnánk, így van-e?! A háborúk tele vannak hazugságokkal, sőt, ha jól bele gondolunk, egy háborúban nincs is igaz pillanat. Ezzel szemben viszont akad olyan pillanat, mely egyszerre ezrek életét követeli. És ez a robbanás éppen ilyen pillanat.

Július huszonkettedik napján a védők újabb elkeseredett kitöréssel próbálkoztak. Dél van már, mire a törököket visszaszorítják. A palota keleti szárnyában legalább nyolcezer mázsa lőpor repül ekkor a levegőbe. A robbanás olyan hatalmas, mintha maga az Isten mozdult volna meg álmában. A vár falazatának egy része megemelkedik, s akik a távolból szemlélik az eseményt, úgy mondják, megmozdul az egész vár, s alatta megmozdul a hegy is, s néhány pillanat múlva a folyó akkora hullámokat vet, ahogy

azok később a túlpartra érve sorra felborogatják a ladikokat és a csónakokat. Néhány hullám hatalmas potykákat és harcsákat vet a szárazra. Akkora a robbanás, hogy még a keresztények táborában is pánik tör ki. A választó őfelségét, Badeni Lajos herceget elsodorják és alaposan megtapossák fejvesztetten menekülő katonái. A herceg arccal a sárba zuhan, s közben elveszti drágakövekkel kirakott parancsnoki botját. Később szerencsésen megtalálják s visszajuttatják neki. A Dunát beborítja a törmelék. Öles deszkákat, istállók leszakított ajtajait sodorja a mocskos, gyűlölködő víz. De még egy hatalmas ágyút is a levegőbe röpített a robbanás. A borzasztó erő még a pesti oldalra is átvet köveket, labdányi szikladarabokat, s a Styrum ezred néhány gyanútlan, s a robbanástól kába és a füsttől vakon pislogó dragonyosát agyonüti.

Jánosy György, jó magyar kapitány az Esztergom bástya előtti sáncok egyikében költi az étékét éppen. Ebédje mondhatni fejedelmi, hagyma és kenyér, bor és só. Ki kívánhatna ennél többet egy háborúban, hol nincs, mert nem lehetséges az igazság? A robbanásra kábán fölemeli a fejét az öreg, tapasztalt harcos. A hétszentségit, mi az? Vége a világnak? Percekig csilingelnek a fülében, s tüzes kis csillagok járnak körtáncot a szeme előtt, de még a szemöldökét is megperzselik.

– A patkányrágta kirelejumát! – morogja. Apró és mérges kövek, lusta lécek hullnak mellette szanaszét. A kapitány vakon pislog, könyökével még mindig a szemét törölgeti. De a vakszerencse megvédi a tapasztalt harcost. Nem találja el sem kő, sem fa-törmelék, sem pedig kóbor szilánk. Egyszerre mégis valami furcsa meleget érez feje búbján. S a melegség rácsorog a homlokára, s onnan le az arcára, majd tovább a nagy, húsos orrára.

A csudába is, mi az!?

Vér lenne?

Nem vér az.

Agyvelő?

Nem is agyvelő az.

Tapogatja magát a hadfi. Hiszen nem fáj sehol, csak a füle csöng és bong veszettül még mindig. Ragad, de nem vér. Meleg és bűdös, és soha nem gondolkodott. Ilyesmi matéria tehát. A kapitány az arca elé emeli a kezét, és sokáig, nagyon sokáig nézi. Idő teltével Jánosy György kapitány úgy kezd üvölni, hogy aki harcosok a közelben üldögelnek, mind a földre vetik magukat, mert úgy vélik, újra robbanni készül valami.

– A hétszentséges kirelejumát!

– Hát megint!

– Hát már megint leszartak!

S közben az öklét rázza a százezer darabban vigyorgó, megrepedt, füstös ég felé.

Július végén újabb török kitörést vernek vissza az ostromlók, s különösen Fiath János hajdúi tüntetik ki magukat a küzdelemben. Egy ferences atya, Fra Gabrielle de Gautieri de Nizza, akit a magyarok csak Tüzes Gábornak hívnak, tűzmesteri találmányaival igyekszik fölrobbantani az ellenséges paliszádokat. Hol sikerül neki robbantani, hol csak füst száll a furfangos atya nyomában, ám a füstből maga Jézus Krisztus küld biztató áldást a keresztény harcosoknak. Ezért aztán egyáltalán nem véletlen, hogy július huszonhetedikén viszont támadnak az ostromlók. Baglioni kapitány a Croy ezredből a gránátosokkal elsőként ér fel a vár falán ütött jókora résre, de azonmód puska-golyót kap az altestébe. A golyó egy ezüstgombot nyom a húzába, és a gomb egész

életében a testében marad. A támadás kora reggel kezdődik, öt rohamoszlop indul a várfalaknak. Északon a császáriak heveskednek, a Bécsi kaput pedig a brandenburgiak támadják. Gránátosok, könnyűlövészek és muskétások iparkodnak. Esterházy János győri vicegenerális hajdúi a Vizivárost igyekeznek elfoglalni.

Ám a védők egyelőre tartják magukat.

A hónap utolsó napjainak egyikén a magyar talpasok török fattyút fognak. Kihallgatója egy Metz nevű német tiszt lesz. A fiú valami idegen és utálatos nyelven halandzsázik. Metz egyetlen szavát sem érti. Végül azt veszik írásba, hogy legalább háromszor kémkedett a császári csapatok rovására. Pedig ez a szegény fiúka Bolgárországból indult évekkel ezelőtt, és ez olyan régen volt, hogy több váltás ruhát kinőtt útközben. Metz számára a fiú törökös öltözeke, barna bőre kétséget sem hagy a kémkedés ténye felől. A fiú feje kicsi, madárforma, törzse vékony, karjai hosszan lengnek az oldala mellett. Rongyos ruhájának redői között néhány piszkos, összefogdosott akcsét is találunk. Ekkor verik meg először. A fiú nyüszít, de nem magyarul, se németül, sem pedig törökül, csak valami idegen nyelven makog, miközben védekezően hadonászik. Ludwig Metz császári tiszt, ki két napja a homlokán megsebesült egy tüzes vasszilánktól, kedvetlenül hallgatja ki a gyereket. S ahogy két verés között e szánni való lényt bámulja Metz, eszébe ötlük az a különös prágai história. Régen történt, évekkel ezelőtt, viszont mégis megtörtént. A prágai dombok mellett állomásoztak, s neki nem jött álom a szemére. Úgy járt fel s alá az alvó, hortyogó táborban, mint valami kísértet. Beszélgetett az őrséggel, s a holdfényes felhők fátylait bámulta, melyek úgy rendeződtek az égbolt keleti felén, mintha valaki fekvő testét takarnák. S ahogy kedvetlenül bordán rúgott egy konc után szimatoló ebet, észrevette a föld mélyéből fölpislogó világot. A fényt! Igen, egészen úgy tűnt, mintha világítana a föld, ott, a prágai dombokon. Lehajolt és figyelt az álmatlan katonára. És bizony minden kétséget kizárólag az volt, fénysugár, a föld alól világló. Ludwig Metz akkor két kezével, mintha kincs után tenné, kaparni kezdett. S egyszerre a kezét visszarántotta. Mert akárha megfogták volna, te magasságos Úristen, mintha valaki onnan letről a kezébe kapaszkodott volna. S ahogy a tenyerét maga elé emelte eztán, hát majd elállt a szíve a borzadálytól.

Öt kicsi láng remegett az ujjai hegyén.

Öt kicsi lidérc!

Mást nem tehetvén, tüdejét teleszívta éjszakai levegővel, s egyetlen kétségbeesett fúvással a lidérceket mind megölte.

Ludwig Metz nem érti, miért jutott eszébe éppen most ez az eset. Senkinek nem beszélt róla, nem említette, mert jobb az ilyesmit titokban tartani. Még azt találnák mondani, elment az esze, vagy túl sokat védelt, pedig Ludwig Metz egészen bizonyos abban, hogy a dolog megtörtént. Álmaiban azóta is megjelenik az öt lidérces lángocska. Egészen olyanok, gondolja a zsoldos, mintha könnyek égnének az ujjai hegyén. S ahogy a fiú szemébe belenézett, hát úgy érezte, mintha ez a fattyú tudná az ő titkos históriáját. Az átvért kötetet tapogatja a fején. Fáj a seb, erősen lüktet.

- Te egy spion vagy - morogja végül. A gyerek szeme kikerekedik, aztán megint beszélni kezd. Ha a német tiszt értené a bolgárok nyelvét, megtudhatná a felhőfalviak legendáját. A gyerek úgy beszél, mintha magától egy felhőtől tanulta volna a szavakat. Lassú és körülményes, de áttetsző mondatok.

- Tizenhat éve történt, hogy a falunk fölött megakadt egy felhő. Először örültünk neki, ám aztán mind nagyobb lett a félelem, hogy az örökkévalóságig ilyenek marad az egünk. Akkor sokat imádkoztunk. És az ima segített, uram. Őt különös férfi jött a faluba, sírtak, és mind az öten máshogyan sírtak. Végül elvitték a felhőt. Magukkal hurcolták, mint egy állatot. Jó volt, hogy üres és tiszta az egünk. Jó volt, hogy ragyog. De aztán megint hiányzott a felhő, mely a legenda szerint Aszparuh fejedelem boros poharából illant az égre, amikor először ivott a vityepelszakai szüzek egészségére. Úgy hiányzott a felhő, hogy sírtak a Felhőfalviak. A falu tanácsa végül döntött, és öt ember indult útnak, mert öten vitték el tőlünk a férfit.

- Mit hadar ez össze-vissza?! - dühöng a tiszt.

Mit karattyol? Ludwig Metz hirtelen megérez valamit. A homlokát abroncsba fogó fájdalom megenyhül. A kezére néz most a zsoldos. Nem látja a lángokat, de érzi őket. Bizseregnek az ujjbegyei, mint só a vérben.

- Hány a lidércek száma, te? - rázza meg a fiút.

De az csak karattyol tovább.

- Uram, drága tiszt uram! Hallott már a könnymutatványosokról?

- Hányszor kémkedtél? - kiált közbe egy másik tiszt, aki már unja Metz okatlan dühöngését.

- Öten vannak - mutogat koszos kezével a fiú, s közben fölnevet. Úgy kacag, hogy a térdét verdesi közben.

- Öten voltak, és öten lesznek, jóuram!

Ludwig Metz felbőszül a gyerek pimaszságán. Kémkedik, érthetetlenül beszél, és még vihog is hozzá! Hallatlan! A gyerek felé rúg. El is találja szegény pára oldalát, aki nyomban lefordul a földre, s onnan néz rá kérdő, már-már ártatlan tekintettel. De legálább elhallgatott!

- Saját kezűleg kötöm fel - morogja dühösen Metz, s már meg is markol egy kötele, húzza is maga után a kölköt, mert már látja is a vastag ágat, melyen ez a kis pizok lógni fog. Ámde Ludwig Metz alaposan téved. A gyerek, akit Vaszilka Drjannak hívnak, egyáltalán nem köttetik föl, így tehát nem is hal meg. A császári tiszt később úgy meséli, hogy amidőn a kis kém a tölgyfa alá állította, váratlanul két alak jelent meg előtte. De mintha a semmiből tűntek volna elő. Lidércek voltak, vagy tündérek. Az egyik olyan szép volt, mint egy faragott szobor. A másiknak meg nagy volt a feje és bamba volt a tekintete. Nem szóltak. Nem beszéltek. Csak kézen fogták a fiút, s elvezették onnan. Ő meg, Ludwig Metz, mozdulni akart, de nem engedelmeskedett a tagjai. Szólni akart, segítségért kiáltani, de árva hang sem jött ki a torkán. Csak nyüszített, mint egy kutyakölyök. Ez az egész olyan volt, mint egy álom. Olyan volt, mint egy varázslat. Mint egy csoda. De azt már senkinek sem árulta el a katona, miért hord az esettől fogva fekete kesztyűt a jobb kezén. Mert ahogy a két idegen és a kis spion távolodott, a nagyfejű, bamba tekintetű férfi még visszapillantott. Hát ebben a pillanatban újra meggyulladtak Ludwig Metz ujjai. Újra úgy égtek, mint egykor a prágai domboknál. Szegény egyszerű zsoldos, nem tudta, hogy éppen egy újrászülető legenda kelts közepébe tenyerelt bele.

Július havának utolsó napján a lotaringiai herceg tárgyal, sokadjára tárgyal a törökkel a vár föladásáról. A főparancsnok képviselője a kövér Creux báró. A törökök a hónaljánál emelve viszik a Abdurrahman elé, pedig a báró olyan súlyos, mintha maga

a háború hizlalta volna. Rizzsel, csirkehússal, pástétommal és kávéval kínálják később a követet, viszont a várat föl nem adják. Abdurrahman halkan gurgulázva nevet a hercegi ajánlatokon. A tárgyaláson ott van a Csonka kezű, valamint a másik alparancsnok, Iszmail pasa is. A báró két csirkecomb között megismétli Lotaringiai Károly ajánlatát. Amennyiben a pasa föladja a várat, úgy szabadon elvonulhat Egerig, vagy Szegedig. A pasa ekkor egy török foglyot hozat a báró elé. Egyszerű ember lehet, öltözködésében nincs semmi kihívó, a feje kopaszra borotválva, kis szakálla hegyesen kunkorodik az álláról. Riadtan tekinget ide-oda.

– Látja báró úr, ezt az ember? – kérdezi Abdurrahman. A báró falja a csirkecombót. Azon tűnődik, vajon mennyi élelmük lehet a törököknek. Ilyen lakomával akarják a tudtára adni, hogy az élelmiszerkészletük nem apad?! A kémek egyre azt jelentik, hogy ezek már éheznek. A báró bólint, természetesen látja ezt az embert, azt is látja, hogy fogoly, mert hiszen a keze hátra van kötözve.

– Jó katona – bólint Abdurrahman. – Soha nem félt, s számos gyaurt küldött a pokol fenekére.

– Jó keresztényeket – jegyzi meg a báró, s halkan böffent.

– Mégis azt álmodta, hogy föladtuk a várat, s hogy fehér zászlót tűztünk ki az István toronyra – bólint a pasa.

– Nem is olyan helytelen álom ez, uram – jegyzi meg sóhajtva a báró, s óvatos pilantást vet a gőzölgő kávék felé. Az egyik török szolga máris ugrik, s megkínálja a borzasztó italból. Közben Abdurrahman folytatja, s a fogolyra mutat.

– Mivel jó katona, megengedjük neki, hogy a saját halálát is megálmodja.

S az öreg Abdurrahman bólint. A férfi lehunyja a szemét, s néhány pillanata múlva valóban holtan esik össze.

Az augusztus hónap az ostromlók szívós, méterről méterre történő előrehaladásával s a védők fokozatos kifáradásával telik. A föld mélye megszokja a folyamatos dübörgést, s a környező dombokon mit sem törődve a füsttel és a tűzesővel, lassan gömbölyödni kezdenek a szőlőszemek. A dinnyének azonban nincs ideje megérni. Csám-borgó zsoldosok, bujkáló környékbeli földművesek falják fel a félig érett gyümölcsöket. Levelek jönnek és mennek az ostrom két főszereplője, Abdurrahman pasa és Lotaringiai herceg között. A budai pasa nem hajlandó föladni a várat, hogyan is tehetné. Egyelőre még bízik abban, hogy előbb-utóbb segítséget kap, mint kapott a vár két esztendővel ezelőtt. Augusztus harmadikán a keresztények általános rohammal indulnak az erődítmény ellen, s bár Bajor Miksa néhány embere a palotáig is eljut, ám csak azért, hogy ott vesszenek. A roham akkor is sikertelen, ha Miksa dühében a földig romboltatja az István tornyot. De még reggel, a támadás megindulásakor puskalövés éri Badeni Lajos őrgérfot, a bajor kontingensekkel együtt harcoló császári főparancsnokot az altestén.

Közben pedig már új nép jelent meg a pesti síkságon. Az ostromlók tábora fölött egyre több vérző, sebesült felhő vonul el. Némelyik felleg megtépázva, megszagatva húzódik nyugat felé. A szél vonyítást és hörgést hoz, az alkonyat gyorsabbnak tűnik, a hajnalra mind tovább és tovább kell várni. Ezekből a félreérthetetlen jelekből az ostromlók megtudják, tatárok cirkálnak a környéken, s ez így is van, Szulejmán nagyvezír serege már egészen közel van Budához, augusztus nyolcadikán reggel az előőrs megjelenik a közeli Kamara erdőnél. A tatárok a környéken portyáznak, egészen Eszter-

gom váráig kaptatnak föl a part mentén, hogy az ostromlók élelmiszer-utánpótlását megakadályozzák. Ám a nagyvezír előőrsei hamar meghátrálnak. Magyar huszárok támadják őket, s még a tatárok Chánját is foglyul ejtik néhány percre, akit embereinek sikerül kiszabadítani, ám hogy ez nem legenda vagy hazugság volt, a Chán hátából kiharapott húscsapatok is bizonyítják, melyet a magyar huszárok köpnek vezérük, Batthyány Ádám lába elé.

Elterjed, hogy a zsidók is kémkednének az ostromlók kárára. Ennek később súlyos következményei lesznek. Mindenesetre egy RavRabénu Szender nevű prágai ifjú már látta az álmot, mely álomban egy ősz öregember, talán Mózes, de az is lehet, hogy Ábrahám arra szólítja föl, hogy igyekezzen segíteni a budai gyülekezet zsidóin, kiknek élete a kegyetlen és részvétlen sorsra van bízva. Az ifjú már számolja az aggódó prágai és amszterdami hitközség pénzét, melyet a bajbajutottak megsegítésére küldnek szerte Európából a testvérek. S néhány hét múlva majd megérkezik Budára, hol a helybeli zsidókat majd azokkal, a máskülönben kiváló minőségű fegyverekkel öldöklük a keresztények, melyek egy zsidó hadiszállító, bizonyos Oppenheimer Sámuel üzleti tranzakciói révén kerülnek a császári haderőhöz.

A sáncokra újabban elragadt török zászlókat, s lándzsára szúrt janicsár fejeket tűznek ki az ostromlók. A nagyvezír csapataiból rendre megpróbál néhány száz önkéntes a várba bejutni. A vállalkozás gyakorlatilag lehetetlen, s a felmentőket rendszeresen fölkoncolják a várig vezető végtelennek tetsző, holott néhány száz métert kitevő utakon. A legyilkolt török önkéntesek hulláit erre kiképzett hadimészárosok megnyúzzák, zsírjukat kiolvasztják. A hullák hímtagjait gondos alapossggal levágják, és megaszalják, mely materiából kiváló gyógyszer leszen. Ha néha mégis sikerül egy-két száz töröknek bejutni a várba, hát erősítik az elszántságot és a védők gyűlöletét. Ilyenkor vörös zászló leng a főmcseten, és ez azt jelenti, hogy a védők halálra váltan, de a Paradicsom ködképevel a tekintetük előtt harcolnak tovább.

Időközben Lotaringiai Károly hatalmas építkezésbe fogott. Hatalmas sáncrendszert ását az ostromlók táborá körűl, nehogy a környéken állomásozó Szulejmán nagyvezír meglepje. Mert a nagyvezír időről időre megjelenik a vár közelében, demonstrál, és visszavonul. Csakhogy nincs ereje a támadásra, nincs elegendő ereje a komoly segítségére. Abdurrahman tudja ezt, és mind kevesebbet remél.

A táborok titkosszolgálati pedig napról napra beszámolnak három különös alakról, akik úgy járnak és kelnek a tűzesőben és a robbanások kavarta füstben, mintha ugyan nem foghatna rajtuk a halál. Egyikük egy valószerűtlenül szép, szótlan férfi. Társának nagy feje van, kócos üstöke, és bamba tekintete. Mellettük pedig egy törökös fiúcska botladozik, aki pedig valami érthetetlen nyelven karattyol, s gyakorta elkacagja magát.

Augusztus huszonkilencedike van, alkonyodik. Keresztelő Szent János fővételének szomorú ünnepe ez. A törökök azonban az egyik legszerencsésebb napjuknak tartják, mert ekkor foglalták el Nándorfehérvárt – 1521 –, Budát – 1541 –, és a rettenetes mohácsi csata is ekkor volt. Ezen a napon meghal Mercy ezredes, egy kézitusában kettévágják a fejét. Abdurrahman pasa rezzenéstelen arccal ül a palota uralkodói lakosztályában. Már tudja a hírt, hogy a Duna mentén érkezett háromezer fő janicsár csapatot az ostromlók az utolsó emberig fölkoncolták. Ugyanakkor azt is jelentették, hogy a pesti síkságot már összepiszkította az erdélyi Scheffenberg gróf altábornagy több tízezer embere. Észrevétlenül este lesz, és csönd terül szét a lakosztályban, amikor három

különös figura kéri a bebocsáttatást Abdurrahmanhoz. Az őr megrémül, Allahoz imádkozik. Kik ezek, és mit akarnak? Olyanok, mint valami dzsinnek. Szótlanul hátrál, s már be is engedi őket, pedig ezzel aztán, jól tudja, olyan kihágást követ el, ami akár az életébe is kerülhet. Ám ezúttal, maga sem érti, miért, de szerencséje van. A pasa pillantásában nyomát sem látja haragnak, vagy dühnek. Inkább kíváncsiságot lát az őr. Abdurrahman egyetlen kurta kézmozdulattal elküldi a térde előtt kuporgó Sahát, majd bólint az ajtónálló felé, kísérje vissza a lányt a női lakosztályba.

– Mit akarsz? – kérdezi aztán Jozef Bezdánra pillantva, aki nyomban előrelép, míg a másik kettő, a nagyfejű, bamba tekintetű fiatal férfi és egy gyermek illedelmesen hátrább húzódik.

Jozef Bezdán a pasára függeszti szép szemét.

És Abdurrahman hatalmas hegyeket lát, melyek télen és nyáron ragyognak, s a csúcsaikon mindig fehér sipka tündököl. Hegyi legelőket lát a pasa, melyeken kecskék és marhák legelnek. Az embereket Karlnek, Michaelnek vagy Jozefnek hívják, s az asszonyok Magda vagy Katharina nevekre hallgatnak. Sápadt, kicsi asszony arca tűnik föl most, lágy, de határozott vonásokkal. Olyan a simogatása, mint valami áldás. Szótlan férfi arca közelít hozzá most, a kezébe nyom egy kecske tőgyet, s mutatja, hogyan csinálja. Lát gyerkőcöket is Abdurrahman, kikkel a hegyoldalban fogózik és hempereg. S ez az egész olyan, mintha a paradicsomban történné. De nem, mégsem lehet az, mert annyira fáj, mert olyan nyomasztó és elviselhetetlen kinnal jár mindez, amely fájdalom csak az emlékek nyomában járhat. Abdurrahman, az utolsó budai pasa ekkor tudja meg, hogy minden fájdalom mélyén maga az idő trónol. Öreg ember már, s ím, most kell megtudnia, hol élt, hol született. Svájc volt ez a hely, hol a hegyek az eget ütik át. S eszébe jut Kandia ostroma, hol már janicsár aga volt. Látja a világ tájait, hol járt már tapasztalt és bölcs harcosként, ügyes kereskedőként. Látja a nyüzsgő Bagdadot, Egyiptom forró, végtelen homokját, és látja a boszniai hegyeket, hol a legszebben dalol a gyűlölet. Lengyelországot is látja, hol szintén járt már. Végül eszébe jut Bécs, ahol három esztendeje a nagy ostromban Kara Musztafa nagyvezír oldalán szolgált.

– Jól van – bólint végül a pasa.

Remegve áll fel.

Jozef Bezdán elmosolyodik és bólint. Amiként bólint Pilinger Ferenc és Vaszilka Drjan is.

– Jól van – dűnnyögi a pasa.

– Úgy lesz, ahogy akarjátok – suttogja még.

Az ostromlók táborában a vezérkar a legnagyobb titokban kezd hozzá a végső roham előkészítéséhez, melyet szeptember hónap első napjára tűztek ki. Miksa Emmánuel, bajor választó azt álmodja, hogy zászló az elfoglalt Buda legmagasabb tornyán, s ez az álom egész életében elkíséri majd. Lotaringiai Károly herceg elfeledkezik a köszvényről, s izgatottságában rámosolyog Stephan nevű szolgájára, amit soha életében nem tett még. Kettejük viszonya most sem felhőtlen. Miksa Emmánuel tombolva követeli, halasszák el egy nappal az általános ostromot, amit végül meg is tesznek, s eme egy napos késést a bajor vezér arra használja föl, hogy csapatait előrébb, a várhoz közelebb telepítse. Általános támadás tehát szeptember másodikán. Lotaringiai Károly a védők és Szulejmán nagyvezír megtévesztésére néhány lovascsapatot a sáncok elé vezényel, mintha azok éppenséggel a nagyvezír ellen akarnának fordulni. Abdurrahman paran-

csára az Esztergom bástyánál a védők a levegőbe röpítenek egy aknát. Délután három órakor elhallgattak az ostromgyűk, majd pedig a Kis-Sváb hegyen felállított hat üteg lövéssel adja meg a jelet a támadásra. Északon három rohamoszlop indult a romos Esztergom bástya ellen, miközben a brandenburgiak szintén három rohamoszlopban támadnak. Csakhogy az övék álroham, a védművek keleti szárnya, a Bécsi kapu ellen. A vár déli oldalán úgyszintén három rohamoszlop indul meg az utolsó csapásra. Az északiak gyorsan áttörik a török sáncokat, melyet elcsigázott, s veszélyérzetükben el-lankasztott védők már képtelenek megtartani. Ezért aztán váratlanul az álrohamban se-rénykedő brandenburgiak is eredménnyel járnak, és már föl is tűntek a török sáncok tetején. Az északi rész védői a palota felé menekülnek. Abdurrahman pasa kis csapatát az úgynevezett Iskola téren gyűjti össze, őket azonban csakhamar elnyomják Karl Eugen de Croey herceg tábornagy előretörő emberei. A palotát Iszmail pasa védi, mindhiába. Az Arzenál téren háromezer török szorong, katonák, asszonyok és gyere-kek, itt kerül a győztesek kezére Iszmail pasa, akit egy év múlva majd kivátanak, va-lamint a kacskas keze miatt Csonkának nevezett Colak bég is ekkor esik fogságba, aki később Joseph Leopold Zungaberg néven keresztény tábornok és hitehagyott lesz.

Egyes historikusok szerint Croy herceg, császári tábornagy már bent a várban, a Zsidó utca vagy még inkább a Báli basa tér környékén ütközik szembe ama kisszámú, de annál elszántabb török katonával, akik magát Arnót Abdurrahman pasát védik. Az elbeszélők szerint a törökök midőn észlelték a vérszomjas keresztények föltűntét, ri-mánkodva térdelnek egy ősz hajú, rőt szakállú katona elé, jöjjön velük, meneküljön, mert Buda úgyis veszve van. Ám a pasa, Arnót Abdurrahman görbe kardot forgatva a feje fölött rohan az ellenségre. Szilahtár Mehmed török krónikás azt írja, Abdurrah-man pasát golyó találja, és vértanúvá lesz. Tetemét majd napokig a téren hagyják he-verni, patkányok és dögmadarak falatoznak a húsából, hogy később a folyóba vessék, ahogy más török harcosok és köznépek is hullámsírban lelnék végső nyugovást, mond-hatnánk, ha bizony nem lenne pontos tudomásunk a vízi hullák nyugtalan természeté-ről. A szavahihető Francesco Grimani velencei lovag pedig úgy tudja, az ostrom köz-ben a pasa megsebesül, ám mégis a falra viteti magát, mert ott akar meghalni, ami csakhamar be is következik. Jacob Richard angol hadmérnök szerint is a résen hal hősi halált Abdurrahman. Egy másik, de ismeretlen angol szemtanú szintén várfal részét je-löli ki a halál helyéül, ám ez az elbeszélő azt is hozzáteszi, hogy a pasa karddal a kezé-ben esik el, amely tény ellentmond annak, hogy sérülten, de legalábbis súlyos fejsébbel vitték volna oda. Az is hihető persze, hogy valójában az úgynevezett Iskola téren esik el Arnót Abdurrahman. Giovanni Paolo Zenarolla székesfehérvári prépost szerint kint az első vonalban történik meg a halál, karddal a kezében látjuk a pasát, aki nyomban pisztolygolyót kap a homlokába, és hősként hal meg. Károlyi Árpád magyar szemtanú szerint az alkonyat utolsó pillanatában huny ki Arnót Abdurrahman élete, egészen pontosan abban a pillanatban, amikor a vörösen izzó Napkorong a Jánoshegy mögé bukik. Mások szerint ágyúgolyó szaggatja darabokra a testét. Vajon lehet-e azt mon-dani, hogy egy vár kapitánya nem hal meg, ha a vár, melyet védenie illik, elvész? Vajon lehet-e azt mondani, hogy Arnót Abdurrahman élete folytatódik, amiként egy eső-csepp lesz része a folyónak belehullván annak sodrásába? Mi ezt nem tudhatjuk. Mi csak annyit tudunk, egy háborúban nem kereshetjük az igazságot, mert egy háborúban

a hazugság az úr. S nincs ez másként ama beszámolókkal kapcsolatban sem, melyek a pasa haláláról szólnak.

A 446. esztendőnek eme borzasztó napján Július 27-e van, Sábbát Házon ünnepe. Ezen a napon Ézsaiás próféta írásának első fejezete csatlakozik a Tórához, amely a Házon, azaz tehát a Látomás szóval kezdődik. A látomás egy könnycseppből kél. A látomást Jichak ben Juda, budai zsidó polgár látja a fia, Ábrahám társaságában. A férfi folyamatosan beszámol Ábrahámnak arról, mit lát, s főképpen egy szélkiáltó madárról beszél hosszan, s igen keserűen. A látomás éppen akkor kezdődik, amikor a végső támadás megkezdődik. A keresztények rohama ezen a napon mind északi mind pedig a déli bástyáknál jelentős eredményeket hoz. Bombák, sistergő tűzgolyók és csattogó pattantyúlövedékek záporoznak a Mahalléra is. Égnek a házak, akár a végítéletben. Jichak ben Juda ezen utolsó napon reggeltől estig a Zsinagógában imádkozik Ábrahámmal és az asszonyával együtt. A város bevételének óráiban a zsidók jajveszékelve rohannak a Zsinagógába. Fiatal fiú esik a templomba, a küszöb előtt megbillen, tele szájjal liheg:

– Itt vannak!

– Itt vannak!

A kereskedő a rémülettől remegve föláll, magához szorítja imaszíját, és az imádságos könyvét, a Sion kapuit. A fiút már el is sodorták. Keresztény muskétások törnek a templomba. Mögöttük néhány tucat magyar huszár csörtet ordítva, görbe kardokat villogtatva. A zűrzavar pillanatok alatt óriási lesz. Öldöklés veszi kezdetét. Egy Jákob Samter nevű tanítvány padba kapaszkodik, mintha bármi dolog is itt tarthatná még ezen a földön. Előbb az ujjait vágják le, majd a torkát metszik meg, hogy a vér buzgárként csap fel, s csak utána szelődül csendes bugyogássá. Van akit csak rúgás, könnyebb vágás ér, és sikerül az utcára menekülnie, hogy aztán ott rohanjon bele egy szuronyba vagy kardba. Egy Adam Baar nevű kisgyermek a magyarázó helyre menekül, három lépcsőfok magasságába. Innen rántják alá, hogy estében a nyakát töri. A Salamon Raám nevű pénzváltónak a szemét metszik meg egyetlen vágással, most üvölt vakon, két karját kitérve támoilog, nem találja asszonyát és gyermekeit, kik szintén a szentélybe menekültek. A nevüket üvölti. Hátról szúrják meg, hogy a kard hegye kibukik a szakállán át. Zsidó kislány rohan elő az egyik sikátorból, ruhája megtépve, arca összevérezve. S mintha szándékosan rohanna bele egy előremeredő szuronyba. De nem adja mindenki olcsón az életét. A sakter Levi Mos oroszlanlként harcol a zsinagóga előtti terecskén. Fölveszi a küzdelmet hatalmas késeivel, melyeket napok óta a kaftánja alatt hordott, s többször is elismételte asszonyának, hogy őt, Levi Most el nem fogják élve. Nincs az a hatalom, amelynek megadná magát! A sakter lábánál muskétások és huszárok vérben úszó hullái hevernek. Lehetetlen megközelíteni az őrjöngő embert. Végül az arcába lőnek. Levi Mos, a sakter, aki hunyt szemmel is kivágja a barom összes tisztátlan inát, most vakon ordít. Arca élő, burjánzó hús. Utolsó kése még a kezében villog. S abban a pillanatban, hogy egy dragonyos a védtelen férfi felé sújtana, a sakter megteszi azt, amit megannyi állattal tett meg életében.

Elbődül, mint a marha.

– Bocsáss meg, Levi Mos – hörgi magának aztán, és csak egyet villan a torkánál a kése. Ezelős tekintettel éppen akkor rohan el mellette David Mendelson. Görcsös uj-

jak kapnak utána, Joshua Rabimek követi a kicsi férfit, miközben a kaftánjába kapaszkodó asszonyát vonszolja maga után. Eszter eszelősen sikoltozik.

– Bocsáss meg Joshua!

– Bocsáss meg!

Joshua Rabimek mintha nem is hallaná a könyörgést, eszelősen rohan David Mendelson után. Végre megvan, megtalálta a kicsi ördögöt! Álnok kígyó! Egy dög! Patkány! Mert az asszony elmondott neki mindent! Tegnap este megfogta Joshua Rabimek kezét, és azt suttogta összetörten, hogy tiszta lélekkel, a bűneit bánva akar meghalni, mert úgyis meghalnak, ha a vár falai nem bírják tovább a keresztények rohamait. Igen, összefeküdt David Mendelsonnal. Megtette. És nem is egyszer. Rendszeresen. Joshua Rabimek a döbbenettől nem tudott megszólalni. Kígyó volt a torkában, ott tekergett a nyelőcsővében, ő meg csak kapkodott a levegőért. Hahh! Hogy mi!? Hogy az ő asszonya, Eszter, ez az alázatos, drága lény ezt tette volna vele!? Hogy Eszter hűtlen lett volna hozzá!? Az asszony abban a pillanatban meghalt a szemében. De ezt a Mendel-sont még megfogja. Ennek kitekeri a nyakát, megfojtja, darabokra tépi! S a lángoló, bombáktól zaklatott városban keresni kezdte a másikat. Házról házra, utcáról utcára járva üvöltötte a nevét, de Mendelson nem került elő. Elbújt az átkozott. De most, amikor a keresztények betörték a Mahalléba is, megpillantotta végre. Itt vannak a gyilkosok?! Nem érdekes! Neki ezzel az álnok kígyóval van elszámolója, ezt előbb rendezi, utána történhet bármi. Fut Joshua Rabimek a másik után fáradhatatlanul, újí és hajtja David Mendel-sont. A köpenyébe meg Eszter kapaszkodik zokogva. Hanem egyszerre megtorpan a férfi. Hatalmas természetű, kormos arcú dragonyos mered előtte.

– Hova, hova? – kérdi németül.

Nem üt nagyot a dragonyos. Éppen csak mozdít a karján, de Joshua Rabimek előtt elsötétül a világ. Ájultan rogy a földre. Eszter ráveti magát, uram, jaj, édes uram. A dragonyos nem öli meg a zsidót. Megmarkolja az ájult embert, s a visító nővel együtt kihurcolja őket az öldöklésből. A szomszédos utca sarkán néhány katona őrizete alatt már zsidók remegnek, ismerős családok, egy vérző homlokú kisgyermek is, néhány öreg-asszony és aggastyán. A dragonyos közéjük löki Joshua Rabimeket és a nőjét. Nem ölt. A jóindulat immár üzleti számítás része. A kezdeti öldöklés után a katonák rájönnek, hogy nem csak a pincékbe, padlásokba és a föld alá rejtett zsákok érnek kincseket. A zsidók életét is pénzzé lehet tenni. Az érték élet, ha eladható.

A templom fosztogatása közben az egyik brandenburgi katona megtalálja a geníza korhadt ládáját. Diadalordítása átsüvölt a hörgésen, a haldoklók jajszaván. Azt gondolja, a kincsek kincsét találta meg. A ládát durva szavak kíséretében fessegeti. Hanem amikor a láda fedele fölszakad, akkor káromkodik csak igazán a harcos. Elnyűtt imakönyveket, megrongált kegytárgyakat gyűjtögettek ezekbe a ládába a nemzedékek. Idő, lám nem jutott az eltemetésükre. A tűz martaléka lesz valamennyi irat.

David Mendelson, mint a megszállott szokell ide-oda az öldöklésben. De már egyáltalán nem menekül. A tekintete átszellemült, félelemnek, rettenetnek szemernyi nyomát sem mutatja. Néha a legveszélyesebb helyeken tűnik fel, a legvéresebb öldöklés közepette. Ez az aprótermetű, furfangos eszű gyapjúkereskedő két dolgot csinál ezekben a válságos pillanatokban. Egyfelől lázasan kutat valaki után. Kapkodja a tekintetét, a fejét forgatja. Vajon kit keres? Ha pedig közelébe kerül egy dragonyosnak vagy muské-

tásnak, a katona némi bosszús csodálkozás után lassan összecsiklik. David Mendelson töre ilyenkor kicsillan a kaftánja rejtékéből.

- Nem - üvölti teli torokból David Mendelson.

- Nem! - rázza az öklét. Mintha az öldökléssel vitázna a férfi, amelynek pedig maga is részese. Sára hátranéz a kiáltásra, s ennyi éppen elég, hogy néhány lépésre lemaradjon Jichak ben Judától és a gyermekétől.

- Nem! - üvölti David Mendelson.

Az asszonyt egyszeriben megégeti a férfi tekintete. David Mendelson máris feléje rohan. Öldökléstől megittasult dragonyos kap utána, megragadja a grabancát. A zsidó férfi könyékkal üt vissza. A dragonyos az arcát fogva üvölt. David Mendelson is üvölt, s közben esztét veszve rohan Sára felé. Az asszony dermedten áll. Mint akiből az összes erő elszállt. Látja az emberét és a fiát távolodni. Jichak ben Juda még kétségbeesetten hátranéz, de már el is tűntek egy füstölő sarok mögött. És látja Sára, hogy rohan feléje David Mendelson, néha elhajol egy szúrás vagy egy ütés elől, hullákon és vérben fetrengő zsidókon ugrik keresztül. Látja az asszony, hogy egy brandenburgi zsoldos ördögi vigyorral szintén közelít feléje. Az asszony a teljes beletörődés jeléül emel a kardján, s úgy tartja a fejét, hogy könnyebb legyen a nyakát elmeteszni. A brandenburgi már előtte áll. Előbb ököllel üt. Sára térdre roskad, úgy érzi, leszakadt a válla. Beletépnek a hajába. Ebben a pillanatban látja villanni a pengét, s látja azt is, hogyan akad meg a levegőben. Tán még meg is csillan a Nap fényében. David Mendelson áll a megdermedt katona mellett, egészen szorosan. Szinte hozzásimul a másikhoz. A zsoldos megcsodálkozva néz maga elé, s halkan böffent. Vér buggyan ki a száján. David Mendelson lehajol Sáraért, s ellentmondást nem tűrően emeli, vonja maga után. A brandenburgi ekkor esik el, hátából, a szíve fölött, kiáll David Mendelson kicsi töre.

Jichak ben Judát a templom udvarán magyar husárok akarják lekasabolni. Hárman vannak, körbeállják, a pénzt követelik. Jichak ben Juda odaadja, ami nála van, néhány kicsi zacskó csupán, s közben azért rimánkodik, hogy hadd legyen fogoly náluk. A katonák vezetője bólint, majd mutogatni kezd, hogy a pénz, amit Jichak ben Juda adott nekik, kevés. A férfi a saját házához vezeti őket. Az utcát már beborítják a leöldösött törökök és zsidók tetemei. Váratlanul kis csapat, mindenre elszánt janicsár vág most feléjük. Ha lehet még nagyobb kavarodás támad. Mögülük meg császáriak rohannak ordítva. Jichak ben Juda úgy fogja a fia kezét, hogy szinte ropognak a gyermek csontjai. Egy császári tiszt megragadja Ábrahám vállát.

- Ez a fiú az enyém! - kiáltja.

Jichak ben Juda térdre veti magát, ordítva könyörög. De a tiszt feléje sújt a kardjával. A zsidó hátratántorodik, és ekkor zuhan egy pincébe, ahol sötét van, csönd van, és ahol, bár kiáltani egyáltalán nem akart, hirtelen befogják a száját. Jaj, mi lett Ábrahámval, villan át a férfi agyán. Akkor eszmél, hogy nincs egyedül, s hogy valaki a tenyerét tapasztotta az arca elé. Gyönyörű férfiszempár villan rá a sötétből.

- Tudom, a fiad fent maradt - mondja a tekintet, s a zsidó már ismeri ezt a nézést, ismeri a szempár szépséges, néma gazdáját. Jichak ben Juda zihál, s maga sem érti, hogyan lehetséges, de csodálattal elegyes nyugalmat érez.

- Hogy nézett ki a tiszt? - kérdezi a tekintet. Jichak ben Juda száján lazul a szorítás, beszélhet.

– Az arca sebes volt, és véres kötés tekeredett a fején – nyögi Jichak ben Juda, s a következő pillanatban oldalra dől, mert a kezek elengedtek. Árnyék suhan a pincén keresztül. A férfi máris egyedül maradt. Vagy mégsem? Egyszerre gyerekarc hajol föléje. Akkora gyerek lehet, mint a fia, csakhogy ennek is olyan különleges a nézése.

Felhők!

Hasas keleti felhők szállnak a gyerek tekintetében.

David Mendelson egy szomszédos pincében reszket együtt Sárával. Egészen közelről hallják a hörgést és a jajkiáltásokat, szomszédaik és ismerőseik utolsó sikoltását. És egyszerre Sára megérzi David Mendelson kezét a derekánál matatni.

– Sára, Sára – bugyogja halk, állati hangon a férfi. Nincs eszénél a gypajúkereskedő. Egészen biztos, hogy nincs eszénél!

Mit csinál ez a David Mendelson?!

– Megőrültél, David Mendelson? – nyögi Sára és húzódna odébb. De már be is tapasztottak a száját, a férfi szeme már ott imbolyog az arca előtt, mint két részeg szentjánosbogár. Mendelson már rá is nehezedett az asszony testére. Kiáltás hallik a pincebejárat felől, katonák csizmái alatt csattog a lépcső, lobogó fáklyával világítanak be a már kifosztott és összedúlt helységbe. A bejáratnál zsák gyullad meg, s recsegve-ropogva fújja a lángot és a szikrákat, akár egy eleven test. Az asszony fölneézne, de David Mendelson visszanyomja a fejét.

– Elégünk, David Mendelson! – lihegi a férfi szájába Sára.

– Már égünk, Sára – liheg vissza Mendelson, s közben már döfködi az asszony alsó testét.

– Elégünk, David – sikoltja az asszony, miközben tűrhetetlenül forró érzés árad szét a testében.

– Hát égünk, szerelmem!

– Égünk! – hörgi a boldog állat David Mendelsonból.

Jichak ben Juda kábán pislog a pince homályában. A fia sehol. A felesége sehol. Mindent elvesztett. Az utca forgatagában ismerősök és barátok jajgatnak. A férfi lassan föltápáskodik, s a tenyerét a keze elé tartva, hunyorogva fölbotorkál a pince vértől maszatos lépcsőjén, s kilép a napvilágra. Elfogott zsidók kisebb csoportját látja a tér túloldalán. Őket már nem ölik meg. Külön terelték ezt a néhány tucat zsidót, kihajtották őket az öldöklésből. Jichak ben Juda nézi őket. Josuha Rabimek térdel a porban, mellette az asszonya tépi a haját. A férfi kábán ingatja a fejét. A felesége sehol. A fia sehol. A városa sehol. Az egész világot elvesztette, és mégis az egész világ terhe a vállaira kerül. S végre a lelke mélyével is elfogadja azt, amivel eddig csak az értelme bírta. Igaz ember lett. Egy a harminchatok közül, akik a világot tartják a vállukon. Lassan elindul a foglyul ejtett zsidók csoportja felé. S már egyáltalán nem csodálkozik azon, hogy egy öldökléstől megittasult magyar huszár megáll előtte, s csak nézi, bámulja félrebillenő fejjel.

Ludwig Metz az a német tiszt, aki Ábrahámot, Jichak ben Juda egyetlen fiát elfogta. Ez a gyerek nem fogja kincsek nyomára vezetni. Ismeretlen hadnagytól tudakozódik Metz, hová gyűjtik a zsidó foglyokat. S amikor hallja, hogy a Bécsi kapu felé viszik őket, indul ő is, a grabancánál vonva a halálra vált gyereket. Még nem csodálkozik, amikor egy bamba tekintet, s egy nagy fej libben elébe. Lökné oldalra a semmirekellőt, de hirtelen elakad a lélegzete. Egy másik arc néz most rá, egy nagyon szép arc, olyan szép, amelyet Ludwig Metz látott már egyszer, nem is olyan régen, néhány napja, ami-

kor egy kócos kis kémet akart föllógnatni. A térdei megrogynak, s lassan a porba ereszkedik. Mi történt? Elvesztetten pislog a tiszt. Hirtelen ismerős gyerekarc ereszkedik elé. Szinte belevigyorog az arcába. Hiszen ez az a kis spion, akit ő föl akart kötni, de nem tudott, mert elvette tőle két idegen! A fiú mosolyával egyidejűleg bizsergést érez az ujjai begyén. Az arca elé kapja a kezét. Már késő. Ludwig Metz német kapitány azt látja, hogy újra égnek az ujjai, öt pici láng lobog az ujjai hegyén, mintha ugyan most már örökké így maradnának.

Marcus Antonius Justinianus dogének szeptember első napjaiban jelentik Velence városában, hogy rendbontás fenyeget a Canale Grande partján. Annyi nép gyűlt oda, mint amennyi körmenetek alkalmával vagy farsang idejében sem. Egymást lökdösi és tapossák az emberek a parton, jó néhányan már a vízbe estek, másokat egyszerűen elsodortak, elveszett gyerekek sírnak a szüleik után.

– S mi a rendbontás oka? – pillant föl a doge, aki éppen a Napkirálynak ír, melyben üzletet ajánl bizonyos valaha volt velencei területeket illetően. Ha Lajos hajlandó lemondani e területekről, úgy ő hajlandó titokban támogatni a francia érdekeltségeket a Földközi-tenger keleti felében. Körmönfont, méreggel átítatott velencei mondatok.

– Egy gondola – mondja az írnok.

De a doge mintha nem is hallaná.

– Egy gondola – ismétli, s közben a levele sorait nézi. A doge roppant elégedett magával. Ha Lajos elfogadja az ajánlatát, Velence talán újra a régi fényében ragyoghat. Talán. Esetleg.

– Mint mondtam, egy gondola, uram – hajol meg mélyen a titkár.

A doge most fölnéz. Mintha egyszerre kijózanodott volna.

– Szórakozol velem, Baretto? – kérdi halkan, ellenségesen.

– Csakhogy ez egy törpegondola, uram – reszeli a torkát a titkár, és közben nem mer az ura szemébe pillantani.

– Szemfényvesztés? – mosolyodik el megkönnyebbülten a doge.

– Nem tudom, uram – motyogja Baretto. – De megbolondította az embereket.

A doge fölpillant, már ír is tovább.

– Azon felül – teszi hozzá mind nagyobb zavarban a titkár –, a világ legtökéletesebb gondolája, uram.

A doge úgy pattan föl, hogy hátraborul a súlyos, támlás szék. Nagyot csattan a márványozott padlózat. Gyalogosan, kíséret nélkül siet le a partra. A testőröket egy kurta mozdulattal visszainti. Csak a titkár Baretto lohol utána hűséges kutyaként. Az emberek fölismerik, hirtelen mélységes csönd lesz, némán utat engednek neki, szép sorban alázatosan félre állnak. A doge megtorpan a Canale Grande partján, tenyerével a szemét árnyékolja. Nocsak! Hiszen valóban! A csatorna közepén ott ringatózik egy törpegondola, benne pedig egy törpe ül. Azaz, hogy nem is egy. A világ egyetlen törpegondolása visszaérkezett Velencébe. Amikor a hős Francesco Morosini tengernagy megjött Peloponnészoszból Koron erődtényének elfoglalása után, akkor se volt ekkora fölhajtás. No igen. A kicsiny alkotmány ott ringatózik a Canale Grande legforgalmasabb részén, fényes és büszke gondolák, sok evezős hajók között. Kiáltoznak és lelkesen bravóznak, itt-ott még tapsra is ragadtatják magukat az emberek. Egyszerre valaki elkiáltja magát.

– Hohó, hohó, csoda történt!

– Hohó, hohó, hiszen Luiginak utasa van!

Absolon Demeter hóhortos erdélyi fejedelem ürüлке szeptember negyedikén kora reggel érkezik meg az elfoglalt vár fölé. De vajon emlékszünk-e még rá? A báró talán legfontosabb tanítása volt ama cselekedet, amidőn egy harmatos hajnalon megmutatta a Pilinger Ferenc nevű kócos gyermeknek, hogy olyan vidéken élnek ők, ahol még a szar is tud szállni. Régen történt, s a báró ürüлке az ég végtelen kékjében azóta bejárta a világot. Óceánok és sivár hómezők, sivatagok és földrésznyi erdők fölött szállt el a szar, hogy végül eljusson ide, az elfoglalt és rommá tett Buda fölé, Krisztus Urunk 1686. esztendejében. Kora reggel van. Az ég felhőtlen, enyhén párás. Lotaringiai Károly herceget újra a köszvény gyötri. A fenség mégis kint a szabadban, friss levegőn fogalmaz levelet, hogy aztán induljon is a csakhamar kezdetét vevő hálaadó ünnepségre. Fáradtan, de jólesően sóhajt. S ekkor, pontosan ekkor valami melegséget érez az arcán. Oda sem figyel. Erőtéljes kanyarításokkal rója a sorokat tovább. Csakhogy újra érzi a melegséget. Az eső lenne az? Fölpillant a herceg az égre, de hát nem esik. Tiszta az ég, felhők csak az égbolt nyugati felén torlódnak egymásra.

– Ejnye no! – morog maga elé a herceg. Aztán hosszan bámulja a barna foltocskát a papíron, mely éppen előtte hever. Kiált a tisztiszolgáért. Stephan máris rohan, lihegve áll meg a fenség előtt, aki nagyon furcsán néz rá.

– A véleményed érdekelne. Mondd csak, mi ez, Stephan? – mutat a herceg egy jókora pöttyre. Éppen ott sötétlik, ahol a herceg úr neve van a sorok alá kanyarítva. A szolga óvatosan közelebb hajol.

– Herceg úr – mondja közben, s a barna pöttyöt körülményesen az ujjbegyére keni, majd sűrű torokköszörülések közepette megszagolja. Micsoda?! Nos tehát, még egyszer megszagolja. Elvörösödve köhint. Nem akarózik neki megszólalni. Sápadás és pír vitatkozik az arcán.

– Várom a véleményedet, Stephan.

A tisztiszolga harmadjára is megszagolja az ujját. Úgy hallgat, mintha az élete függne ettől.

– Jól van, Stephan, ha nem mondod, majd mondom én. Kedves Stephan, ez bizony szar – szól Lotaringiai Károly, hitetlenkedve megcsóválja a fejét, aztán a szemét elárnyékolva föltekint az égre. Újra megcsóválja a fejét. És sietősen lepecsételi a levelet. Alig van pár perc az ünnepség kezdetéig.

Gemeli Carreri nápolyi világutazó, ki egy Diamont nevű rablány haláláért lenne felelős, ha ugyan lehetne porciózni a felelősséget egy ilyen háborúban, a romoktól éppencsak megtisztított, jókora sebeket kapott Szent István templom tövében álldogál. Az ünnepélyes körmenet éppen megérkezik a templom elé. A fenséges herceg részvételével általános hálaadást tartanak, s eléneklik Szent Ambrus győzelmi himnuszát. Bent a templomban a Te Deum zeng. Odakint háromszoros ágyúlövés és puskalövés után petárdák és tűzgolyóbisok durrannak lelkesen. Gemeli Carreri köhéccsel, a torkát reszeli, mert kissé megfázott a legutóbbi, tivornyázásba fulladó éjszakán. Mégis boldog fáradsággal szemléli az ünneplő tömeget. Mintha ugyan nem is három hónapja szenvednének ezek az emberek itten, a falak alatt. Hősök ők! Úgy bizony, hős és nagyszerű férfiak. S amikor erre gondol a nápolyi utazó, egyszerre valami meleg csurran a homlokára, s már tovább is folyik, rá a szemöldökére. Carreri bosszúsán nyúl a szeméhez, s mert a mozdulat vigyázatlan, az idegen matériát a szemébe belekeni. A férfi dühöngve

törülgeti magát, mígnem valami rossz érzéstől az orra elé emeli az ujjait. Aztán már csak a döbbenettől sápadtan áll a Szent István torony tövében, s nem mer az arcához nyúlni, melyen szétkenődött a szar.

Szeptember negyedikére az ostromlók halottait már összeszedték. Most a török, s a vár egyéb köznépeinek a hulláit hordják a partra, s dolgozni kell még az ünnepség alatt is. Egyelőre a várban foglyul ejtett zsidókkal gyűjtik össze a török tetemeit. Gödrök ásásával nem vesződnek, arra idő különben sincsen. A zsoldosok parancsára a zsidók folyóba dobálják a holttesteket. Egészen addig gyorsan is halad a munka, mígnem egy kövér török szájában megcsillan valami. A zsidókat felügyelő dragonyos észreveszi, s akkorát üvölt, hogy a foglyok elejtik ijedtükben a tetemet, ami úgy puffan a Duna sáros partján, mint egy zsák búza. A dragonyos a tetem fölé hajol, s késével szétfeszíti a fogait. Nem is kard, és nem is golyó ölte meg, hanem megfulladt a szerencsétlen, miközben egy gyöngyös nyakbavalót akart lenyelni, s a gyomrában elrejtteni. A dragonyos a késével húzza ki a török gyomrából az ékszer, megmeríti a Duna vizében, s elégedetten tartja a Nap fénye felé. A zsidóknak ezentúl föl kell vágni minden egyes tetem hasát, s belenézni a belekbe, van-e odarejtve ékszer, pénz vagy egyéb érték. Olyan bűdös van, hogy észre sem veszik, fenn az ég elsötétül egy pillanatra, s szőlőszem nagyságú, barna pöttyöcskék szemelnek, ráhullva a tetemekre és a hullavivőkre éppúgy, mint a durva arcú dragonyosra, aki kiontott, s borzasztó mód bűzlő emberi belek között turkál.

Magyar tisztek egy kisebb csoportja időzik az egykori Esztergom bástya romjainál. Természetesen arról beszélgetnek, miféle hőstetteket vittek végbe a hosszú és kegyetlen ostrom alatt. Különösen három derék magyar tiszt tüntette ki magát vakmerő haditettel. Egyikük a hajdúk kapitánya, Fiath János örményesi hajdúörnagy. Nos, az ő drága hajdúi úgy küzdöttek, mint a dühödt oroszánok. Nem véletlen ez sem. Mert porviharban születik a magyar hajdú, ezért aztán a haragja, a dühe állati, vagyis szép. Pethneházy Dávid huszárezredes viszont azt állítja, először ő lépett a várfalon belülré. Az ezredes korábban Thököly fejedelem oldalán harcolt, de hát az régen volt, és talán igaz sem volt. Most mindenesetre elégedetten dörög, s még a bajusza hegyére telepedő dongót se hessenti.

– Én pediglen úgy harcoltam, akárha vérengző párduc volnék! Legelsőnek léptem a várfalon belülré, vércsatakos földre, oldalamon jó hajdúimmal. A német császár már grófi titulust is küldött, melyet nem tudom, el kell-e fogadnom, vagy megköpködvé kell visszaküldenem. Még gondolkodom a dolgon.

Ramocsaházy András huszárkapitány tekintete szelíden és a megbocsátás meleg fényével csillog. Egyáltalán nem hiú ember, annyi bizonyos. Hetet-havat összehordanak a társak itten, holott a legnagyobb hősi cselekedetet ő vitte végbe. Bólogatva mondja tehát.

– A Szent György térre én magam értem először. A kutya török megtámadott, s bár levágtam vagy húszat, vagy talán csak tizenkilencet, végül csak legyűrték. A nyakamba kötelet vetettek, ej ni, még mindig itten a nyoma, s azon mód fölköttöttek egy fára. Hanem a fa alacsony volt, az ága meghajlott, s lábujjhegyen ágaskodva sikerült megvárnom jó társaimat, kik a kötelet elvágván, életem fonalát megmentették.

Igy szerénykednek a jó magyar katonák, kik dühödt oroszánok és vérengző párducok voltak Buda elfoglalásában. Nem messze tőlük csendes, öreg huszár Jánossy György

kapitány álldogál egymagában. Harcolt ő már második Rákóczi György fejedelem alatt is, és harcolt Thököly apánk oldalán is, nahát miért is ne harcolt volna éppen itt, Buda vára alatt?! Egy hatalmas kőre ereszkedik most a kapitány, s megvetően csuláztat a porba. Hogy dicsekednek az Isten barmai! Nem inkább azon örülnének, hogy élnek! Hogy nem csapta le a fejüket kard, nem tépte szét őket gránát! Marha mind. Ostoba álatok. Ahelyett, hogy örülnének az életnek, földísztik hazugsággal, mint felhők az eget.

Hah, de mi ez az árnyék?!

Jánossy kapitány föltekint az égre.

És egyszerre permetezni kezd a barna, szagos eső.

Nézi a kapitány kézfejét. Az arcát dörzsöli. A hajával babrál.

Micsoda?!

Nézi a kapitány, hogy megint, hogy újra leszarták. Hogy harmadjára is leszarták. Eszelős lihegéssel fölugrik s üvölt.

– Tudom már, hahó!

Néznek a többi vitézek rá, mint egy eszementre. Némelyek még el is húzódnak, habár nincs miért, mert ők is le vannak szarva, mert bizony mindenki le van szarva. A kapitány meg ártalmatlan, emberre és bajtársra nem veszélyes, csak üvölt eszelősen és boldogan, két nagy öklét rázva maga előtt.

– Aki magyar vitéz, azt háromszor is leszarja itt az ég!

Báró Absolon úr küldeménye nem kíméli azt a francia küldöttséget, mely éppen ezekben a percekben ér a vár alá. A Napkirály küldöttei elhűlve bámulnak egymásra, a finom, festett körmű francia urak, akik persze intrikát s cselszövést látnak a dologban. A dugig megtelt császári hadikórházban pedig annak van szerencséje, akinek sátrak ponyvája alatt jutott hely, vagy még éppen tud menni és kúszni, s van ereje fődél, vagy valami lombozat alá húzódni. Néhány szerencsétlen sebesült császári gyalogos azonban kint marad a szabad levegőn, ők aztán kapnak bősséggel a váratlan égi áldásból. Amiként a felcserek, s a környező településekről idehajtott borbélyok és borbélylegények is. Tábori papok, akik az utolsó kenetet adják, bosszúsán törölgetik magukat.

Báró Absolon Demeter hóbertos erdélyi úr ürüléke beteríti a nyomorult török hadifoglyokat is, kik elesetten, fájdmaktól és sebektől, a veszteségtől és a megaláztatástól elgyötörtén várakoznak egy sebtében fölállított gyűjtőhelyen. A törökök között zavar támad, mígnem egy fiatal szpáhi, akinek tán elvette az eszét a sebesülése, nevetni nem kezd. Teli szájjal kacag a fiatal katona, s egyáltalán nem bánja, hogy homlokának vére rácsorog az arcára, elmosva egy barna pöttyet az orra tövében. Végül vele nevetnek a többiek is. Kacagnak a török hadifoglyok, s nyilván ennél helyénvalóbbat nem is igen tehetnének.

Angeló a sátra előtt álldogál és a petárdák tüzeit nézi félrebillent fejjel. Egyszerre fölszegi a homlokát, s akár egy okos vadászeb, nagyokat szimatol a légből. Angeló volt már tündér, vagyis van érzéke a tündéri természetű eseményekhez. Angeló ráadásul szolgált a bárónál, ezért aztán az utolsó pillanatban még belép a sátorba magával rántva Irgalmatlan Lenka nagy, esetlen testét is. A Kurvák Királya izgatottan kimutogat a szabadba.

– Látod-e, szerelmem?

– Nem látom, fenség – értetlenkedik Lenka.

– Esik a szar, Lenka – dűnnyög Angeló.

- Na és miért örülsz te ennek, fenség? – érdeklődik Lenka.
- Üzent az egykori uram – csóválja a fejét az eget kémelve Angeló.
- És mit üzent az egykori urad, fenség? – kotorász óvatosan a rongyai között Irgalmatlan Lenka.

- Azt üzenté, hogy mindenkit csókoltat – bólint a Kurvák Királya, majd a következő pillanatban kicsavarja Irgalmatlan Lenka markából a nagy, görbe kést, mellyel a lány alattomban éppen döfni készült. Angeló szórakozottan bámulja a gyilkos szerzőjét. Aztán megsimogatja a duzzogó lány orcáját, két játékos ujjal megcsippenti a pofikáját.

- Ejnye no, galambocskám, lelkemnek fénye – becézi szelíden.

- Tudod, hogy nevezik az ilyesmit jobb helyeken?

Irgalmatlan Lenka szipog, akár egy csínytevésen kapott gyereklány.

- Felségámulásnak – dörmögi Angeló, s kidobja a fűre a kést, hadd szarja azt is össze a jó Absolon úr.

Öten vannak bizony, továbbra is öt könnymutatványos vándorol fel s alá az idők országútjain. Név szerint Pilinger Ferenc, Jozef Bezdán, Vaszilka Drjan, David Mendelson és Arnót Abdurrahman ez az öt könnymutatványos, kik egy kékkönnyes szekéren járnak Szófiától Velencéig, Rostocktól Sztambulig. Végére átlagos emberek ők is, ám a könnyük mégis oly különleges, aminőt a világ még nem igen láthatott. Így akár könnyezhetnének is az örömtől, hogy ím, mostan előttünk, figyelő tekintetünkben állnak, s mosolyognak. Ötük közül Pilinger Ferenc könnye a legveszélyesebb. Pedig olyan, mint a tiéd, édes és sós, meleg és emberi. Csakhogy Pilinger Ferenc könnye kicsalja belőled a lelkedet, s egy cseppjében akár foglyul is ejti, ha arra támad kedve. S csak akkor adja vissza, ha ő, a mutatványos úgy akarja. Vaszilka Drjan, a bolgár gyermek könnycseppjéből felhő lesz, de ez a felhő szelíd, mint a megbocsátás, mert csak addig követ, amíg te akarod. A szép Jozef Bezdánnak beszél a könnye, és csak az tud beszélni. Mert ez a szép arcú ember, aki világkém volt ugyan, de mégis csak egyetlen egy szót mert kimondani az életében, annyira tartott a hazugságtól. És Jozef Bezdán könnyei minden titkodról tudnak, akárha a te szemedből keltek volna elő. David Mendelson, az egykori zsidó kereskedő könnyei sem akármilyenek. Ennek az apró teremű, csavaros eszű embernek a könnyeivel csábítani lehet. És bizony nincsen a földkerekségen nőszemély, furfangos néember, büszke asszonyállat, akit az ő könnyeivel bűnbe ne lehetne vinni, s meg ne lehetne rontani. Buda utolsó helytartójának könnyeit pedig joggal nevezhetjük gyógykönyeknek is. Arnót Abdurrahman könnycseppjei megmutatják a félelmeidet, szorongásaidnak és rettegéseidnek a tárgyát, s azt is megmutatják, hogy legyőzheted őket, ezek a könnyek megmutatják, hogy a sírás nem csak a jajszó esője, de fegyver is lehet abban a küzdelemben, melyben az élet megalázkodna, s nyomorult alávalóként vergődne valami rettentő hatalom előtt. Bizony, annyi mindent lehetne még mesélni, hahogy a mese el nem fogy, ki nem apad, amiként az emberi életnek se láthatunk soha a végére. Még füstölnek Buda romjai, még bőven hevernek szerte a mezőkön temetetlen holtak, még gyakorta fölparáznál a rom, de az öt könnymutatványos máris hozzákezdett a működéséhez. De vajon ki lesz az első emberi lény, akinek a bűvészkedésüket először bemutatathatják? Egyszer régen, amikor nem is éltünk még, talán csak az álmaink bolyongtak harmatos rétek és véráztatta füzesek fölött, olyan régen talán, hogy még az álmainknak se volt neve, formája, története,

nos egyszer régen, álmunkban beszéltek hozzánk. Szelíd, de határozott hangon szóltak nekünk, és arra kértek bennünket, gondoljunk mindenekelőtt Kumrina rác apáca. Megleپóđott a lelkünk. És akkor mi gondoltunk erre furcsa nőszemélyre, ah, miket is beszélünk, hiszen a gyermek mindössze nyolc éves volt Buda ostroma idején, igen, erősen és sokat gondoltunk erre a nyolc éves rác gyermeklányra, aki az utolsó, minden elképzelhető kegyetlenséget fölűlműló támadásban elvesztette a szűleit és a testvéreit, és nem csak őket, de a szomszédjukat, az orgazda Sib Gezit is a szeme láttára perzselték meg őrijöngő magyar huszárok, s voltaképpen már az maga a csoda, hogy a gyermek életben maradt. A lányka nem tud magyarul, de ez a könnymutatványosokat nem érdekli, amiként eddig sem érdekelté őket, miféle nyelven kérleli vagy szidja valaki az Istent. A lányka hajában száraz fű, kosz, mocskok, ruhája szűrke daróc, s valami szakadt vörös bársony még a vállára tekerve, egy janicsár turbánját díszíthette néhány napja. A lányka csupasz lábszárát kelések és sebek borítják. Bordái kiállnak az oldalából, mint a törni készűló papálcikák. Koszos kis ujjaival megrettenve dörzšölí a szemét. Azt ugyan dörzšölheti. Úgy se lát mást most, csak amit szabad neki látnia. A könnymutatványosok már szépen fűlsorakoztak és sírnak, mutatványoskodnak neki ezek a semmirekelűók, és Kumrina, kibűló késűbb apáca lesz, soha nem felejtí el majd ezt a mutatványt.

Balina, az öreg szegedi pákász sárkunyhója fűrdik a bágyadt szeptemberi fényben. Hanem a gazda sehol. A kunyhó elűtt Arnót Kamilla üldűgél. Kicsi, csűnya arcát a Nap fényének tartja. Műgűtte kopaszodű, üveges tekintetű férfi áll. Bizony úgy látszik, hogy a lány társa. Ismerjűk őt is. Potári Félix valaha volt ferences testvér az, aki fűsűleti, simogatja a lány haját, néha a tincsekhez hajol, hogy beszűvja az illatukat. Balina, az öreg pákász nincsen otthon. Néhány napja dűrműgve, morogva elevezett észak irányba. Amikor fűltűnt a könnymutatványosok szekere, és azok a semmirekelűók lerakták neki ezt a furcsa szerelmespárt, hát szóhoz sem jutott a meglepetéstűl, pedig ő aztán látott már egyet s mást. Egy részeges pap és az őrdűggel cimborálű fafaragű nyomorult lánya. Ismerte Balina jól Arnótékat, hát persze, hogy ismerte! Balina a fejét csűválta, aztán szépen a rongyai közű dugta a gyűngyűket, amiket David Mendelson pergetett ki a szemébűl. Ha itt, nála kell laknia ennek a két szerencsétlennek, hát legyen. Bevackolhatnak egy kis idűre a kunyhóba, aztán ha megunják, majd továbbállnak.

Balina éppen megérkezett a Tisza balai nagykanarához. Csűndesen maga elé fekteti az evezűket. Már látja a helyet, hol a Tinóka fűlfelű és lefelű is folyik egyszerre. Az öregember egyszerre elkiáltja magát. De nem emberi hangon kiált. Úgy szűl ez a kiáltás, mint amikor madár sír, úgy ám, pontosan a szűlkiáltű madár hangján. Az öreg pákász már Szűlkiáltű Borbála elűtt űl, és mocsárszagű, nádűbűbitás szavakkal mesél neki.

- Na és? - kérdezi Borbála kíváncsian.
- És akkor a lány úgy nézett rá, hogy tudtam, ebbűl baj lesz - morogja az öregember, mikűzben a rongyai közűtt turkál.

- Hova dugtam? Hova dugtam?
Borbála nevet, mint a szűllel simogatott fű.

- Úgyan miféle baj lehet ebbűl te Balina?!

- Nézhett volna rám is ez a lány úgy! - morog az öreg, mint aki nem akar megbékűlni. Micsoda?! Hogyan is kellett volna Balinára néznie Arnót Kamillának. Az öregember végre megtalálja rongyai közűtt, amit keresett. Szikrázű gyűngyűket tart a tenyerében.

– Neked itt vagyok én – nevet föl elégedett hangján a boszorkány.

– Na és akkor az első éjszaka azt vettem észre, hogy az a pap felkel a vackáról és odamegy a lány fekhelyéhez... – de Balina nem tudja befejezni a mondatot. A némbér közbeszól.

– Ne is mondd tovább, Balina! – duruzsolja Szélkiáltó Borbála, s közben már el is tűntette a gyöngyöket Balina kérges tenyeréből. – Ne mesélj tovább, öreg – duruzsolja a boszorkány, s lassan, mint a puha, meleg föld, az öreg férfira omlik.

Másnap hajnalban rongyos szekér áll meg a balaszentmiklósi halmokon. Házak álltak itt régen, földházak udvarán kapingáltak a szárnyasok. Őt alak kászálódik a szekérből, öt mutatványos. Egyikük, egy kicsi, fürgé mozgású zsidó heves mozdulatokkal mutogat a szekérbe, honnan csakhamar kidugja a fejét egy fiú. Jichak ben Juda fia, Ábrahám az. Vajon mit keres ezen a pusztá, kifosztott vidéken, hol csak a Szélkiáltó madár éneke vetekszik a hajnallal? Ábrahám már ott áll a szekér oldalában, és hunyorog. Szélkiáltó Borbála éppen előbukkan a rekettyésből. Mögötte Balina töri az ágakat morogva.

– Na még csak ez kellett – csóválja meg a fejét Ábrahám láttán.

A zsidó fiú válla megremeg, de szólni nem mer.

– Szó se lehet róla – tiltakozik Balina.

Szélkiáltó Borbála félrebillent fejjel mustrálja a fiút. Hangya billeg a szemöldökén. Töppe, rágott körmű ujjai a levelekkel és fűszálakkal díszített hajzuhatagában mattnak.

– Erről szó sem lehet – morog továbbra is Balina.

– Mi nem azért vagyunk itt – szól ekkor David Mendelson –, hogy veletek vitába szálljunk. A fiú itt fog élni egy ideig. De talán már holnap útra kel, visszamegy az övéihez, vagy nem megy vissza soha hozzájuk. Mi ezt nem tudhatjuk. Azt sem tudhatjuk igazából, miért erre jött velünk a szekér, s miért nem az ellenkező irányba, Bécs vagy Prága irányába. Éhes. Etesétek meg. És szomjas is. Adjatok neki inni. De sokat ne beszéljetelek még hozzá, mert nem érti a nyelveteket.

– Sírni szabad? – kérdezi hirtelen Borbála.

– Sírni szabad – bólint David Mendelson.

S mire Ábrahám eszmél, a könnymutatványosok, kik néhány napja az öldöklésből kimentették, már el is tűntek. Most veszi jobban szemügyre az előtte álló két furcsa alakot. Egyikük egy rongyos öregember, mogorva tekintet, ráncoktól szabdalt arc, semmi jó nem néz ki belőle. A másik meg egy boszorkány. S ahogy így néz, bámul a fiú, Szélkiáltó Borbála egyszerre csak énekelni kezd a Szélkiáltó madár hangján. S Ábrahám, maga sem tudja, miért, de hónapok óta először, furcsa megnyugvást érez.

Szeptember hónap tizedik napján kicsiny csapatával Buda rommá lőtt vára alá megérkezik Homonnai-Nagy Bálint kapitány úr. A kuruc vitéz mozdulatlan arccal figyel a pusztítást. Arcizma sem rezdül, ahogy a tekintetét végigfuttatja a romok fölött. A város néhány helyen még mindig füstöl és parázslík. Szél fújdogál kellemetlenül, pernyét röptet, kormot lehelget. A megroskadt vár fölött pedig dölyfösen csattog a császári zászló. Homonnai-Nagy Bálint kapitány úr leugrik a lováról. Ejnye no, hát nem éppen egy bucka került a talpa alá. Kissé meg is húzza a lábát, de fogát összeszorítva, fájdalmát cseppet sem mutatva kiegyenesedik. Gondterhelten figyel még mindig, szemét árnyékolja, pedig nem is különösebben vakító a Nap sugara.

– Hej, labanc kutyák! – recsegi maga elé. Aztán akkorát sóhajt, hogy bizony harmatos lesz a tekintete. Hanem egyszerre ráncos, komoly arc ereszkedik eléje. Bölcs pillantás fürkészi a kuruc kapitányt. S e tekintet gazdája szép szál magyar katona, nem éppen ifjonc, de annál szagosabb. Azt is lehet mondani, olyan büdös, mint a szar. Az öreg, ismeretlen vitéz végül megszólal.

– Jánosy György a nevem.

Homonnai-Nagy Bálint kuruc vitéz gyanakodva szaglászik.

– Hát ha az, akkor legyen az – mondja.

– Harminc éve asszonyom a háború.

– Hát ha harminc, akkor nem kevesebb – morog a kuruc.

A másik azonban nem szól. Úgy hát most Homonnai-Nagy Bálinton van újra a sor. Tudja már, ez az öreg vitéz bejelentkezne az ő kis csapatába. Jól van. Éppenséggel megpróbálhatja.

– Tudod-e, ki volt Dózsa György, te kutya? – kérdezi

– Hogy ne tudnám, te kutya?! – hörgi vissza Jánosy barátságosan.

– Aztán mitől ilyen penetránsan büdös kend? – kérdi Homonnai kapitány meglepetten, de már barátságosabb hangon.

– Harcoltam – komorodik el a vén vitéz tekintete.

Ekkor Jánosy György egyik embere, egy sápadt, fiatal fiú összeszedi minden bátorságát, s hátsát a kapitányhoz irányítja. Lováról leereszkedik ő is aztán. A kantárt a kezében tartva lép oda Homonnai-Nagy Bálinthoz. Mintha egyenesen az Isten elébe járulnánk. Hiszen mert olyan büszke ember a kapitány. Száját szólásra nyitja a fiú. Aztán meggondolja magát, sóhajt ő is, és elfordul. Tapintatból vagy félelemből teszi, mindegy is. Am Homonnai-Nagy Bálint megfogja a fiú vállát, s visszafordítja. Figyelmesen beletekint az ártatlan, szomorú szemekbe. Nem lesz dühös. Nem ordít rettentő, januári jeget repeszítő hangján. Nem köp. A szeme se borul vérbe. De még egy haragos mozdulatot se tesz.

– Azt akartad mondani, hogy elkéstünk – szól halkán a kapitány.

A fiú csak bólint.

– Azt akartad, mondani, hogy megint elkéstünk.

Remegő pillákkal bólint a fiú újfent.

– Azt akartad mondani, hogy sohasem időben jövünk.

A fiú már könnyezik.

– És mindig elkésünk, és sohasem időben jövünk.

A fiúnak rázkódik a válla. Homonnai-Nagy Bálint kapitány akkorát szív az orrán, hogy összevesznek a ráncok a homlokán. Gondosan harákol, végre kiköp, aztán hirtelen megöleli fiatal katonáját. Szeméből a könnyet kabátja ujjával ő is kitörli. A fiú pillájan még mindig ott remeg egy cseppecske, arra elég rálehelni is. Hess, hess! Nagyon komolyan mondja a kapitány, de azért neki is remeg a kackiás bajuszának a vége.

– Ha elkéstünk, fiú, ha hamar jöttünk is, de voltunk itten.

A fiú arcán szirmozni kezd a felismerés.

– Voltunk itten, fiam, és ez nem kevés!

Így szól Homonnai-Nagy Bálint kapitány és újra a tájra tekint.

Ha akarja, ha nem, akkor is látja.

Kékkönnyes szekér döcög a távolban.

KIBÉDI VARGA ÁRON

326

*kedden kereket keres:
honnan hozza a holnapot?*

*péntek este elfecsegte:
szombaton hozza a homályt.*

*kezdetét kikezdte, kegyetlenül:
hangokat hallott, faragott.*

*kegyelem terem tenyerén:
homloka hatalom, homloka homály.*

*perceket terel csendesen:
magára rántja a napokat.*

*magára rántja a holnapot:
merre vezessen perceket?*

*kereket old, homályt keres:
nem latolgat, hazatalál.*

327

*Aki elfordul és a hajnalt siratja,
lekerül az ártatlan utakról,
lehalkítja régi álmait.*

*A természet fondorlatos:
magát mérlegeli, nem téged.
Hegyeiket idomít.*

*Aki megkerül, másra ügyel,
nem nézi idomait,
hegyeket taglal.*

*Téged megkeres, téged elveszít.
Fénytelen álmokat kerget.
Mérlegel. Hajtogat.*

Tudja, hogy a természet megnézhetetlen.

328

*Fehér és támadhatatlan,
Mint a kezdet kezdetén,
amikor harangoznak.*

*Fényzuhatag. Felületet nem nyújt,
beborít, kifordít, kitölt,
Kérlelhetetlen.*

*És angyalok jönnek, szárnyas angyalok,
bekeretezni az év utolsó napjait.
Kard nélkül jönnek, Téged hirdetnek:*

*Ne várd be a kezdeteket,
ne a bölcsőt keresd.
Lépj ki az angyalok közül, lépj ki a keretből!*

329

*Letépted a hullámok taraját,
lesöpörted a zenét,
két hullámhossz között szóhoz jutottál.*

*A szavak érdesednek, a szavak megsebeznek:
nem szereted, ha mozognak, ha jövőjüket élik,
a régi szép időt.*

*Taraj nélkül verik a hullámok a partot,
kötetlenül hullanak körülötted a segédigék.*

*A szó kőkemény. Te állsz ki mellette.
Úgy kell állni, hogy lássanak,
úgy kell felállni, ahogy keresnek*

330

*Lobog a zászló, mint fényes strandon a lángok.
Hangok és mozgások: ez a környezet.*

*Kirobban percenként, célbatalál.
Aztán visszapattan, maga ellen fordul,
magát tépi, mint aki célt tévesztett.*

*Ez már a kezdet,
az amit robbantani szoktak a hajnali bányákban,
a fagyosszentek idején, az esti sorbanállások idején.*

*És akkor megtörténik az összecsapás, az önámítás,
Szavak szikráznak, érvek terülnek el, eszmék fulladoznak,
Gondolathullák: a köd csenevész töltelékei.*

*Marad a zene romja, a zaj érdes törmeléke.
Marad a füstölgő csatatér, a behorpadó emlék
és a befejezés iróniája.*

SÁNTHA ATTILA

Nem sokat, de éltem

*Féltem mindig a verstől,
felfalja egyszer a testem.
Mindig csak módjával
írni, nem túl személyesre,
s ha a vad túlságosan
jönne, retirálni azonnal.*

*Pedig éltem én,
nem sokat, csak éppen,
benne a gyomrában,
ha megfogott a vad.
Gondoltam, magamból
kilátni minő dőre –
max, a test elrejt,
hogy nem létezik.*

Sehonnan vers

II.

*Talán hogy nem vagyok,
vagy hogy mégis, igen,
menthetetlenül, mint
foszló varrat ingen.
Ki összefércelné,
lehetnél te, Inge?*

*Habár csak retorik
a kérdés, és esztelen:
szabónő vagy, ámde
tudom, hogy mást szeretsz.*

*Kancsal, mint az össze-
csengés, a szerelm.*

*Bújócska magammal:
példát szül agyvelem,
néha, ha úgy hiszem,
lehetnél még velem.
Halkan lépek bele,
mint a lapos elem.*

Magam népe

*Kutyákról vagy jót, vagy semmit.
Ó, hány verset és hány regényt
olvastam már róluk, kik
a gazdáért tűzbe mennek,
iszonyú próbákat állnak ki,
s ha kell, életüket adják.*

*Régen volt nekem is egy kutyám,
állítólag szerettem, már csak
elbeszélésekből tudom, korcs volt,
fehér és barna pettyes.
Én voltam az egyetlen, amit
maga körül elviselt.
Akkoriban még nem néztem
a kutyákban a származást (ma sem),
és ő sem, hogy én igazából
nem is ember, csak egy négyéves
(ám sokat mondok), tébláboló palánta.
Magányos kutya volt,
ki sosem tudta megszokni,
hogy elvették a kertünket, helyére
bazi nagy blokkot építettek,
és többtucat ember néz le rá.*

*Aztán egy nap megszeretett
egy felnőttet, ki nálunk dolgozott,
nem volt benne semmi különleges,
csak a szénaillat és ígérete
egy nagy, tágas, rohanós kertnek.
Elment vele, a szüleim
könnyen beadták a derekukat,
vissza se nézett, a kapuból
figyeltem, amint ugrándozik és
viháncol az ember lábainál.*

*Álmomban azóta néha jönnek,
rohannak felém kutyák,
s mielőtt a torkomhoz érnének,
megszorítom őket és szétpukkannak.
S ahogy megyek előre az időben,
nem nézek vissza, még egy kutyára,
ha felcsillan az ígéret földje.*

A méla tót

*Alászálltam, mint méla tót.
Vártam nyolcig és tízig,
mégsem szólt a telefon,
nem tudhattam hol lehetsz,
hallgatott a mobilom.
Most érzem a tegnapon
lejöttek az angyalok,
s hogy míg ketten tutajoztunk,
szívemhez nőttél
a tutajon.*

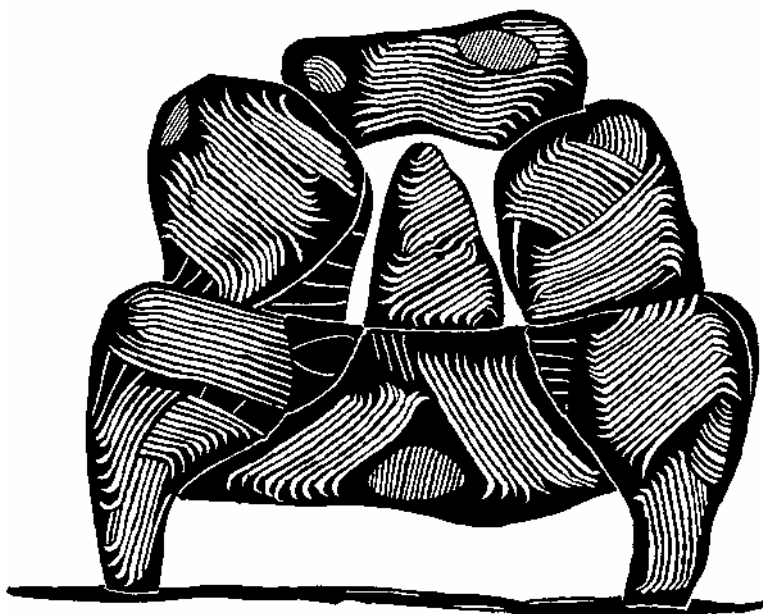
Az éj angyala

*Mióta a verstől nem
tőled félek, éjszaka.*

*S ha eljön az éj szaka
ágyból kelek és haza*

*megyek hol még nincsenek
emberek sem haza
csupán virág illata*

*az illatban meg ott lebegsz
halál híres angyala*

ORCSIK ROLAND

Nem tudom

*Nem tudom miért markolok
újra a homokba
hogy a nevedből piramist rakjak
csak ismétlem magam
mint kezemben a homok
mindegy ásom tovább a sivatagot
beleásom a tekintetem az izzadságom a magom
a nevedbe ásom magam*

Pygmalion

*Szoborrá lettél
halhatatlan dallamokra
szabadított kő
melyre
szellőként suhan érintésem
mint a pillanat
mely ajkaddá puhult*

Ami emberi

*Nézd meg jobban milyen
az arcom önállóan mozog
mint a tűz élősködik húsomon
a koponyámra feszül eltakarva
ami emberi ezért akarom
lekaparni tört körmeimmal is
ha kell csak kaparni míg le nem
szedem utolsó darabját is annak mi
őskori lényegemre rakódott
a szétfűrészelt multamból*

Bölnyek

*Csak a bolond bölnyek
vágatnak ősi éveken át
keresve egy
utolsó Mohikánt*

A szegedi Juhász Gyula Művelődési Központ,
a József Attila Tudományegyetem Kulturális Kuratóriuma
és a Magyar Versmondók Egyesülete
a Magyar Írószövetség
és a Baka István Alapítvány támogatásával
országos vers-, énekelt vers- és prózamondó versenyt hirdet

„ÉN ITT VAGYOK”
címmel

Baka István születésének 50. évfordulója alkalmából.

Nevezni *középiskolás és felnőtt* kategóriában lehet az alábbi címen:

Juhász Gyula Művelődési Központ
6720 Szeged, Vörösmarty u. 5.
Telefon: 62/312–248

A versenyzőket *öt mű* megtanulására kérjük.

Válasszanak:

- két Baka István verset vagy prózarészletet,
- egy általa műfordított verset vagy prózarészletet,
- két művet a kortárs magyar irodalomból.

A jelentkezés további feltételei:

- max. 5 perces műsoridő (művenként),
- saját névre megcímzett, felbélyegzett válaszborték,
- 350 forintos nevezési díj befizetése.

(Csekket, bővebb felvilágosítást és az ajánlott szerzők műveiről részletes ajánló bibliográfiát
a jelentkezést követően küldünk.)

Nevezési határidő: 1998. május 15.

*A versenyzők számától függően megyei (regionális) és budapesti selejtezőket rendezünk
1998 szeptember–októberében.*

A döntő időpontja és helye: 1998. november 28–29. Szeged

BORDÁS SÁNDOR

Gecsemáné ma

„A meleg éjszakában
Önző és makacs
Szavak”
(Kelemen Zoltán: Valami)

*Mindenki alszik valami
mégis felzaklat rettentő
folyton együtt sajogni a csenddel.*

*A földön szétszórt rongybabák
álmuuk gyűrött és zsibbadó
akár tagjaik – sehol egy ember.*

*Szavak lógnak mint szentképek
fönn a levegőben és le-
hullik egy ha közeleg a reggel.*

*Míg a döntés megszületik
testem vérben verejtékben
ázik alattam törtüveg-tenger.*

Most már fűzném...

„Az emléke iránti hűség
ami már alig sejlik
kilopja szemérmetlenül
cipőnkéből a pertlit”
(Sziveri János)

*Kopott sarkú gyerekcipőm
kabalaként díszeleg
nem vezeti jobb játéokra
véresre tört léptemet.*

*Huszonkettes kinőtt emlék
– rég megunt csizmás telek –
most már fűzném; összekötném
ugyanennyi évemet.*

*Papírsárkány szállva egyre
napsugárral bódított
s elszakadván éreztem csak
a szüntelen lábszagot.*

*Most mint úszómester ősszel
ha szabadságot kapott
visszavárom a halkléptű
strandpapucsos tegnapot.*

Lehet-e?

*„Hunyorítás, rátartás, még jobban hunyorítás
– elmászott. Rátartás, hunyorítás,
lejjebb, kicsit! Még lejjebb, kicsit...”
(Petri György: Töprengéseimből)*

*acélkék verset írni
kitekintve a havasokra
jégvirágot lehelni írólapra,
vagy vérrel bordó bársonnyá itatni
a virradat behavazott palástját
akárha szűz papírt
lehet-e?
szitokkal válaszolni
a kikerült szűrős tekintetre,
ha rongyos tizenéves apróért int le,
és csillogó fémpénzt veretni
a hűlő utálat kobósalakjából
egyetlen tollvonással
lehet-e?
tört grafitheggyel
a lejárt gramofon-barázdát
tovább rajzolni?*

BALOGH TAMÁS

Dobáljunk palánkra, jó?

TÖRTÉNETEK ÍRÓKRÓL 4.

Temesi Ferenc a régi, kissé már megkopott számú mezében állt a kosárpálya közepén: körülötte fehér és néger férfiak.

– Dobáljunk palánkra, jó? – kérdezte őket, de a választ meg sem várva már indult is: nekifutott, hatalmas léptekkel száguldott a palánk felé, egylábról ugrott fel, eleresztette a labdát. Két pont.

– Very nice, Mr. Temesi – dicsérték a többiek. – Congratulation.

– Thanks – felelte, majd visszadobta a tömegnek a kosárból aláhullt labdát. Közben arra gondolt, milyen jóleső érzés volt ismét látni, ahogy dobása pontosan ért célba, és az is jó volt, hogy a többiek elismeréssel fogadták. Csak a közönség felzúgó taps- és fütytyvihara hiányzott, a kiabálás, az éljenzés, hogy „Szép volt, Feri! Szép volt, Feri!” De hát senki se legyen telhetetlen. Első amerikai edzésén nem is várt ilyesmit.

Temesi Ferenc két napja érkezett az Amerikai Egyesült Államokba, azzal a szándékkal, hogy bekerüljön a Dream Team öregfiúk csapatába. Elege volt már abból, hogy Magyarországon mindenki csak a *Por* szerzőjeként ismeri... és különben is: nem árt néha – magasabb fokon – felújítani régebbi tudásunkat. Már öt hónapja edzett titokban: minden nap lejárt egy kis vidéki csapathoz, hogy mire ideér, régi formáját nyújtsa.

Játszani kezdtek. Tömték labdával, elvégre ez volt a szintfelmérő edzése, most dőlt el, maradhat vagy mennie kell.

Maradhatott. Mert nemcsak szórta a két és hárompontos kosarakat, de passzolt is, lecsorgó labdákat szedett fel, és a legkevesebb személyi hibát csinálta; a csapatmunkában is jó volt.

Edzés után az öltözőben egy már őszülő hajú néger férfi – aki a játék közben az ellenfél csapatában volt – megkérdezte tőle:

– Mr. Temesi. Most, hogy csapattársak lettünk, nem mesélne magáról valamit? Mit csinált ezelőtt?

– Kísérleteztem ezzel-azzal. Először a megszületéssel – ez 1949-ben sikerült először. Aztán egyetemen, könyvtárral, klubvezetéssel, utazással: átgyalogoltam a Porlód-Pest hídon, majd Mexikóban pejote-t ettem. Az írást is kipróbáltam: 1977-ben jelent meg első kötetem. A többi csak utána. Mondják, hogy írói világom színes, számos különböző élményterületről és tradícióból táplálkozik, hogy meg akartam szüntetni a hagyományos elbeszélést, majd visszatér-

tem hozzá: szótárformában, amely egyben az avantgárddal való személyes leszámolásom is volt. Leszámolás Magyarországon. Ettől függetlenül (vagy éppen ezért) díjakat, jutalmakat kaptam, amelyeket általában olyan magyar szerzőkről neveztek el, akik már meghaltak. 1996-ban pedig én nyitottam meg a nyári könyvhetet szülővárosomban.

– Szép múlt. És most? Hogyhogy itt?

– Mindig ki kell valami újat próbálni. Ez kihívás számomra. Ha sikerül, hazautazom, mert bizonyítottam. Nem mennénk vissza palánkra dobálni még egy kicsit, csak mi ketten?

Mentek.

Még egy fél órát játszottak. Közben Temesi Ferenc elmesélte újdonsült barátjának, Jones-nak, hogy azért szeret palánkra dobálni, mert az nyugis, kellemes időtöltés. Ha dobsz, az vagy jó, vagy nem, csak rajtad múlik, nem foghatsz másra: vagy formában vagy, vagy nem. De mindig lehet javítani, mindig lehet igazítani, gondosabban célozni és jobban összehangolni a mozgást, hogy a következő ball a basketba menjen. Rossz dobás nincs, csak elkapkodott. Zsengék.

Játék után ők is hazamentek. Két nap múlva meccset játszottak, ahol Temesi büntetői döntöttek: mind a kettőt be kellett dobnia. Az első nem volt teljesen pontos, de végül beleszédült a kosárba. A másodikat feszült csend előzte meg: döntetlen volt az állás. Aztán elengedte a labdát. (→ *meccslabda*)

Modellnek lenni

TÖRTÉNETEK ÍRÓKRÓL 5.

Hogy 1993 novemberének végén Faludy György miért nem tudott elmenni a Nyugati pályaudvar melletti Vígyszínházba, amely akkor egy sátorban üzemelt, azt csak a festőnek árulta el:

– Szeptember első kétharmadában Isztriában voltam. Aztán naponta volt valami nagyon fontos programom: előadások, díjátadások, tiltakozások, politizálás és fellépések. 18-án például már Mészöly Miklóssal együtt adunk elő a Cserepes-házban a Fidesznél, ahol mindketten irgalmatlanul beolvastunk nekik, mire váratlan tapsot kaptunk; ma, 22-én pedig Szász Ferenc György amerikai festő – Kansas Cityből – jött és fest le...

– Ez vagyok én.

– Igen. Ez vagy te. A programomhoz hozzátehetem a közvetlen jövőt: ugyanaz, mint eddig. Ehhez persze: versek írása, hetenként cikk a Magyar Hírlapban... Most akarom abbahagyni, mert kezdem nem bírni, mint a magyar

politikát... És még élnem és írnom is kéne. De most modell vagyok, nem mozoghatok, nem vehetek tollat és papírt a kezembe. Ugyanúgy meg vagyok kötve, mint a börtönben: csak most nem négy fal között, hanem egy széken kell maradnom. Mondhatni: leültettek. Költhetem most is fejben a verseket, hogy aztán majd emlékezet alapján írjam le őket. De nem baj. Modellnek lenni nem kényszer. Mi több: modellnek kell lenni mindenestül.

A festő még pár ecsetvonással megerősítette a mester szemöldökét, majd megszólalt:

– Tarthatunk egy kis pihenőt. Tudom, hogy pihenni jó, hiszen a korai pályakezdés (melyben már akkor látszott a széles körű műveltség és az a verskultúra, amely a Nyugat harmadik nemzedékével rokonít) után nagy vihart kavartak a Villon-átköltéseid, amiket inkább csak nyersanyagnak tekintettél saját gondolataid kifejezésére. Tudom, hogy pihenni jó, hiszen üldöztek: az itthon töltött évek, a börtönélet keservei és a forradalom élménye után ismét vándorlásra kényszerültél: és hogy ekkor a lírában is új korszak kezdődött: az emigráns létforma gyökértelenségét vette át. Azután – a hetvenes évektől – a verseidet lágy, kicsit nosztalgikus hang hatja át. Mostanában pedig szonettekkel foglalkozol.

– Jó, tartsunk egy kis pihenőt. Megmozgatom kicsit magam; elzsibbadt a lábam.

A mester felállt és az ablakhoz ment. A Szent István körúton emberek jöttek-mentek, rohantak vagy sétáltak. Arcukat vizsgálva megpróbálta kitalálni gondolataikat. Pár perc után ült vissza a székre: – Míg befejezed a képet, írok egy verset.

– Írd hangosan!

A modell lassan mondta egymás után a sorokat: gondosan megfontolta mindet, a ritmikát, a rímet, a hangulatot. Amikor az utolsó, tizennegyedik sort is kimondta, a festő is befejezte a képet.

A festményen egy ifjú, harminc év körüli Faludy György ült a széken és egy papírlapot tartott a kezében. A lapon jól olvashatóan látszott az a vers, amit az imént költött.

A mester elcsodálkozott, és kérdőleg nézett a festőre. Aztán megtudta, hogy a kép emlékezetből született, hiszen az igazi, a belső kort kell ábrázolni. Ami új, az a szonett: a modell változatlan.

Megérte modellnek lenni, gondolta a költő, és elhatározta, ezt a legújabb versét nem is fogja papírra másolni. Maradjon csak a vásznon meg, hogy majd a későbbi korok emberei, akik már nem fognak verset olvasni, legalább egy esetleges festménykiállításon megláthassák, milyen volt a költészet.

Mindent vagy semmit!

TÖRTÉNETEK ÍRÓKRÓL 6.

A közönség nagyon tapsolt, amikor Tandori Dezsőt már kilencedik alkalommal mutatták be a népszerű Mindent vagy Semmit! televíziós műveltségi vetélkedőben. Tandori is örült, hiszen már csak egy nyeres kellett ahhoz, hogy boldog autótulajdonos legyen.

Viszont a közönség a másik két ellenfélnek is nagyon tapsolt, hiszen ők is a kilencedik fordulóban voltak. A játékvezető Hc. G. S. Solenard e szavakkal kezdte a mindent eldöntő fordulót:

– Heroikus küzdelem lesz ez a mai: hármójuknak ismét meg kell mérkőzniük egymással, hiszen a tét... nos, nem is tudom... már nemcsak az autó. Először megkérném a középén álló Tandori Dezsőt, hogy mondjon pár szót magáról.

– 1938-ban születtem, író, költő és műfordító vagyok. Első kötetem, a *Töredék Hamletnek* 1968-ban jelent meg, az utolsó idén. Benne művészeti-gondolati konklúzióként nem a töredékesség tagadásához jutottam, hanem az egész megalkotására irányuló, örökösen meg-megújuló poétikai küzdelem vállalásához...

A jobbján álló kihívó a szavába vágott:

– Nevem Nat Roid. Az 1973-ban megjelent *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötetem az első magyarországi posztmodern verskötet volt. Itt jegyzem meg, hogy egy-egy vers jelentésének létrehozásakor nagy szerepet szántam a teljes szöveggel mellett a ciklus, a kötet és az előző kötetek kontextusának, asszociációinak...

Neki szintén a szavába vágta:

– Engem Tradoninak hívnak. Én is megújítottam a magyar irodalmat: a *Miért élnél örökké?* című 1977-ben megjelent regényem új típusú, visszatekintő olvasást igénylő morálfilozófiai, önéletrajzi esszéregény, mely az európai újavangárd formavívmányait a posztmodern mentalitás szellemében fejlesztette tovább. Szeretem a verebeket és a lovakat.

Taps. Aztán elkezdődött a játék.

Az első fordulóban Tandori jeleskedett: a „Sakk-matt” téma minden kérdésére azonnal tudta a választ. De a többiek sem maradtak le nagyon, a reklám előtt két és háromezer pont volt csak a hátrányuk.

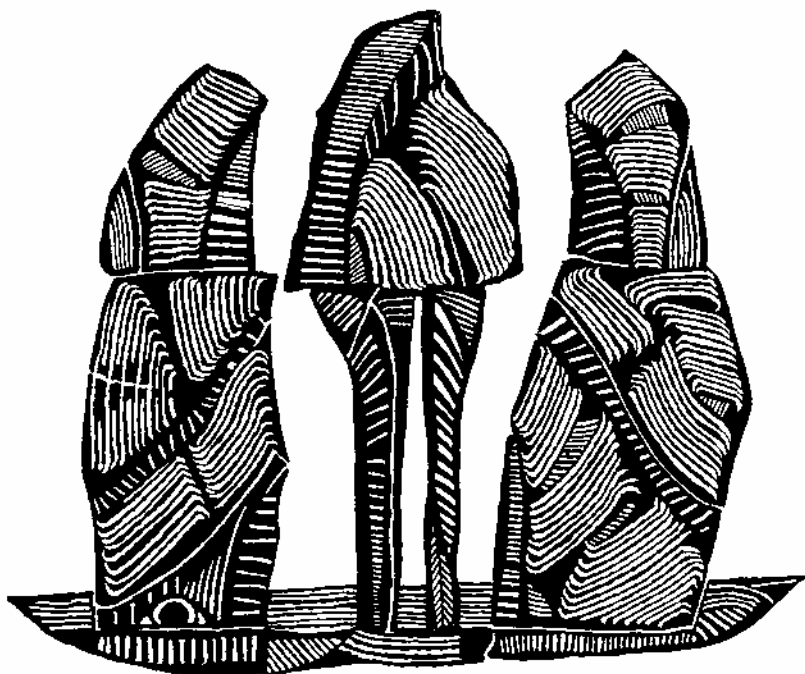
A következő kérdésekben Nat Roid volt a legeredményesebb, így Márta most hozzá fordult, hogy nem akar-e valamit vásárolni, hiszen úgys közeleg a Karácsony. Nat Roid a kiélezett küzdelemre és a nemes ellenfelekre hivatkozva köszönte szépen, de nem kért semmit.

Ezután következett a most már tényleg mindent eldöntő harmadik forduló. Amíg a kedves televíziónézők a reklámokat nézték, a három versenyző és Hc. G. S. Solenard megittak egy-egy kávét. Közben beszélgettek, hogy tényleg, ilyen még nem volt, sikerült megújítani ezt a játékot is. Baráti, családias volt a hangulat, mintha gyermekkoruktól kezdve ismernék egymást, azonnal rátaláltak a közös témákra; csakhamar felfedezték, hogy sok közös ismerősük van, mind a magánéletben, mind az irodalomban. Beszélgettek volna még, de a játékvezető szólt, hogy folytatni kell a játékot, mert fél perc múlva vége lesz a reklámnak. A stúdió elcsendesedett, és mindenki a harmadik fordulót várta.

Aztán elkezdődött.

Kérdések záporoztak a versenyzők felé, akik mindenre tudták a választ. Amikor letelt a hatvan másodperc, Márta elájult. Ő látta meg elsőként, hogy most sem született döntés: ismét azonos pontszámot gyűjtöttek össze.

Mindhárom versenyzőt behívták az autóhoz, és mindhárman el is fogadták azt. Tandori Dezső ült a volán mögé, a másik kettő mögé, a hátsó ülésre. Később visszajöttek a játékvezetőért is, és így négyesben indultak neki a budapesti éjszakának.

GAUGUIN : D'où venons-nous ? Que sommes-nous ? Où allons-nous ?

POMOGÁTS BÉLA

Magyarország arca

Az országarculat alakításának stratégiája

Az ország arculatát maga a történelem alakítja, pontosabban az, hogy a nemzet miként válaszol a történelem nagy kihívásaira. Akkor lesz az országnak jó hírneve és akkor fog kellő megbecsülést szerezni a nemzetek közösségében, ha gazdaságilag hatékonyan működik, valóra váltja a nyugati demokráciák eszményeit, eleget tesz a jogállamiság követelményeinek, és polgárai számára szabadságot, biztonságot, jólétet és kultúrát teremt. Az ország arculatalkításának külpolitikai stratégiáját ezért a belpolitika megfelelő alakításával kell megalapozni: a jól működő gazdaság, a biztos alapokra épített jogállam és a fejlett kultúra lehet garanciája annak, hogy országunkról kedvező kép alakuljon ki a nagyvilágban, a nemzetközi politikai és kulturális élet fórumain.

A belső stabilitás és a demokratikus fejlődés biztonsága mellett mindazonáltal szükség van arra is, hogy megfelelő szellemi és gyakorlati munka segítse a kedvező országkép megjelenítését. Azt, hogy a külföldi közvélemény felismerje ennek az „imázsnak” a valóságos értékeit. Egy ország arculatának megtervezése azonban sohasem lehet politikai kampányok dolga, ellenkezőleg, igen átgondolt és következetes munkára kell épülnie. A valóban kívánatos „imázsépítést” és „arulcattervezést” következetes és okos stratégiai alkotó, tervező munkának kell előkészítenie. Ennek a munkának kell felmérnie a jelen állapotot, ennek kell számot vetnie a közelebbi és távolabbi elődök mulasztásaival, torzításaival, és ennek kell józan pontossággal meghatároznia a követendő célokat, valamint az érdekekben elvégzendő feladatokat.

Bizonyos, hogy egy ilyen hosszú távon érvényesülő stratégia (rövidtávú stratégiához hozzá sem érdemes kezdeni!) csakis a minél szélesebb körű társadalmi és politikai konszenzus eredménye lehet. A magyarság helyzetének, törekvéseinek és érdekeinek külföldi megjelenítését sohasem szabad párt- és csoportérdekeknek kiszolgáltatni, már csak azért sem, mert a többpárti demokráciában a választók akarata leválthatja a kormányzó pártokat, és más pártokat állíthat a helyükre. Az ország arculatának a gondozása és felmutatása ugyanakkor a politikai intézmények egyetemes feladata, a pártpolitikák és pártérdekek fölött helyezkedik el. Kialakításában mindig az egyetemes nemzeti érdekeknek, következésképp egy pártok fölött érvényesülő össznemzeti stratégiának kell örökölnie. A nemzeti „imázs” kialakítása nem kerülhet politikai karrierérdekek ör-

vényei közé, mert különben nem hogy elérné célját, hanem ellenkezőleg, az ország hitelének és nemzetközi súlyának csökkenéséhez vezet. Éppen az 1989-es történelmi változások után kezdeményezett „imázsalkítások” látványos kudarca mutatja, hogy az egyéni vagy csoportérdekeknek kiszolgáltatott „arculattervezés” általában erőtlen propagandakísérletek áldozata lesz, és nem vezet eredményre.

Ezért a kormányhivatalok, különösen a külügyi és művelődésügyi apparátus összehangolt munkája mellett szükség van arra, hogy az ország külföldi arculatának kialakításán a civil társadalom intézményei: az egyházak, az egyetemek, a tudományos műhelyek, a különféle értelmiségi szövetségek dolgozzanak. Szót kell érteni eközben az értelmiség véleményformáló csoportjaival és személyiségeivel, mindenekelőtt a tudományos, irodalmi és művészeti élet külföldön is megbecsült képviselőivel. Az „imázsalkítás” műveleteit nem szabad kiszolgáltatni azoknak a küzdelmeknek, amelyek a szellemi élet kormánypárti és ellenzéki, konzervatív és liberális csoportjai között zajlanak. Egyzsersmind mozgósítani kell a nyugati világban élő magyar értelmiséget, méghozzá ennek az értelmiségnek azokat a csoportjait és képviselőit, amelyek és akik véleményüket képesek megszólaltatni a befogadó ország gazdasági, politikai és kulturális fórumain, javaslataikat el tudják juttatni a döntéshozó intézményekhez. Ezek a csoportok, mind Nyugat-Európában, mind Észak-Amerikában igen sokat tehetnek a magyarság jó hírnevének megalapozásáért. Kezdeményezéseiket mindenképpen támogatni kell, munkájukat össze kell hangolni az itthon fellépő törekvésekkel.

Az ország és a magyarság külföldi képének formálása, következésképp érdekeinek képviselete sohasem lehet a propaganda tárgya: manapság még a legügyesebb propagandán is átlát a sajtó és a közvélemény, különösen a nyugati világban, ahol a társadalomnak erős immunitása van mindenféle propagandisztikus kampánnyal és tevékenységgel szemben. Ezért valódi értékeinket, mindenekelőtt a régi és az új magyar kultúra nemzetközileg is hiteles értékeit kell felmutatnunk a nagyvilág előtt. A magyar tudományosság, az irodalom, a zene, a festészet, az építészet és a népművészet maradandó értékei, valamint az őket hitelesen bemutató kulturális diplomácia sokkal eredményesebben építheti jóhírünket, mint akármilyen kormányzati propagandahivatal. Ugyanez mondható el az ország valódi turisztikai értékeiről: a magyar táj, a történelmi városok, a falusi népművészet emlékei, valamint a magyar konyha, a magyarországi szórakozási és sportolási lehetőségek hiteles bemutatása mindenképpen hozzátartozik kulturális diplomáciánkhoz és az ország külföldi „imázsának” építéséhez.

A magyarság torzképei

Arra kellene törekedni, hogy a magyar művelődés nagy értékeinek, illetve a magyar történelem eseményeinek ismerete megfelelő súllyal és módon legyen jelen a nyugati világ kulturális fórumain: a nagy könyvtárakban, a múzeumokban és a kézikönyvekben. Mert bizony, aki ezeken a területeken valamennyire is járatos, elszomorító tapasztalatokról tud számot adni. A nagy nyugati enciklopédiák jórésze a régi Magyarország történetét illetően súlyos tájékoztatlanságot árul el. Így a történeti Erdélyt általában mint román államalakulatot mutatja be, mintegy meghosszabbítva visszafelé a történelmi múltban az 1918 után kialakult nagy-román államszerkezetet. Hírneves magyar festőket németekként vagy szlovákokként tart számon, néprajzi múzeumokban románként jelenítenek meg jellegzetesen magyar (székely) erdélyi népviseletet. A magyar

és a nemzetközi tudományos műhelyek kapcsolatainak építése során ügyelni kellene arra, hogy a külföldi partner megfelelő történelmi, művelődéstörténeti információk birtokába jusson, és a nagyvilággal ismerkedő magyar értelmiségieknek figyelmeztetniük kellene a meglátogatott intézményeket a tapasztalt tévedésekre, torzításokra.

Legutóbb R. Várkonyi Ágnes beszélt a Magyar Tudományos Akadémián rendezett *A magyarsággép és történeti változásai* című tudományos konferencián arról, hogy a régebbi európai történetírók, így a 16. és 17. század fordulóján működő Giovanni Botero világtörténelmi összegzése jóval nagyobb teret szenteltek Magyarországnak és Erdély históriájának, mint a legújabb angol és francia történetírók. Davies Norman hatalmas összefoglalása az európai történelemről vagy Jean-Baptiste Duroselle munkája az európai népek történetéről szinte alig tesz említést a magyar történelem eseményeiről. Így főként a honfoglaló és kalandozó magyarok Európa-ellenes támadásairól esik szó, Mátyás király mint román származású uralkodó kap szerepet, akinek Corvinait szétszóródni hagyták a műveletlen magyar nemesek (eddig úgy tudtuk, hogy Buda török kirablásának lettek az áldozatai), és nem esik szó a magyarság törökellenes harcáról, az erdélyi fejedelemségről, sem a magyarországi felvilágosodásról, a reformkorról, az 1848-as jobbagyfelszabadításról, vagy éppen Széchenyi Istvánról, igaz, hogy az európai zenetörténetet összefoglaló fejezetből hiányzik Bartók Béla neve.

A magyarságról kialakított kép hagyományosan hiányos és torzított, esetenként kifejezetten rosszindulatú. Eckhardt Sándor nagy tanulmánya: *A magyarság külföldi arcképe* (a Szekfű Gyula által szerkesztett, 1939-ben megjelent *Mi a magyar?* című kötetben) vet számot azokkal a tévedésekkel és torzképekkel, amelyek a magyarságról a nyugati világban ezer esztendő leforgása alatt kialakultak. „A magyarság nyugati rossz hírnevét a honfoglalás utáni hadjáratok alapozták meg – kezdi tanulmányát. – De az az arckép, amely a magyarokról ekkor kialakul, sajátos módon nem a tapasztalaton, hanem tudálékos írói véleményeken nyugszik.” Valóban, a középkori szerzők szívesen festettek mitikus képet az általuk kevésbé ismert népekről, illetve azokról a népekről, amelyeket a népvándorlás sodort keletről Európába. Így a magyarokat is általában a hunok és az avarok leszármazottainak tekintették, és a velük szemben kifejlődött történelmi ellenszenvet érvényesítették a magyarság ábrázolása során. A hun-magyar rokonság elmélete ugyanis nem magyar, hanem nyugati forrásokból származik, ezeknek a forrásoknak a hiedelmeit vette át Kézai Simon, midőn krónikájában népszerűvé tette ezt az elméletet.

A középkor korai századaiban a magyarságról igen kedvezőtlen képet rajzoltak a nyugati krónikások, ekkor terjedt el az a rosszindulatú rágalom, miszerint a honfoglaló magyarok nyers húst ettek és embervért ittak, sőt kannibálok voltak. Ennek a rágalomnak egy későbbi következménye egy Walkenaer nevű francia író egyébként téves szószármaztatása, aki a francia népmesékben előforduló emberevő szörny nevét: „Ogre” a magyarok ófrancia elnevezéséből: „Hongre” eredeztette. (A szó különben a latin „orcus”, azaz „alvilág” szóból származik.) Később, miután a nyugati világ megismerte a magyar szenteket, elsősorban Szent István és Szent Erzsébet történetét, illetve a Magyarországon átvonuló keresztések személyes tapasztalatokat szereztek az ország lakosairól, sokat javult a korábbi kép, sőt a török időkben Magyarországot már mint a keresztény Európa „védőpajzsát” és a civilizáció „bástyáját” emlegette a nyugati irodalom. (Igaz, erre a megtisztelő szerepre tartottak igényt a lengyelek, a románok és a németek is!)

A magyarságról kialakult nyugati kép a 18. században kezdett ismét kedvezőtlenre változni, midőn a nyugatról érkező utazók, diplomaták és írástudók az ország viszonylagos elmaradottságát tapasztalták. Valójában nem is lehetett volna elvárni azt, hogy a másfél száz éves török hódoltság és az állandósult háborúk után az ország megfeleljen a jóval fejlettebb nyugati régió elvárásainak. A 18–19. századi magyarságképet mégsem csupán a magyarság valóságos civilizációs viszonyai szabták meg, hanem a jól szervezett császári propaganda is, amely a magyar népet és a nemességet született rebellisnek tekintette, és szívesen elevenítette fel a régi időkbeli megmaradt sztereotípiákat, amelyek a magyarokat megbízhatatlan és elvadult lázadóknak állították be. Ekkoriban terjedt el rólunk a nyugati világban az a hiedelem is, hogy tulajdonképpen cigányok vagyunk. Ennek a hiedelemnek a kialakításában az egyébként magyarbarát Lenau és egy alighanem félreértett Liszt Ferenc-könyv (*Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*, Paris, 1859) jeleskedett, ekkor gyökeresedett meg nyugaton az a tévképzet, hogy a magyar népzene igazából cigányzene, és a magyarok temperamentumos viselkedésének a cigányságnál lehet keresni az eredetét.

A főként német és osztrák körökben terjengő téveszmék ellen többen is próbáltak tiltakozni, például Czvittinger Dávid és Bod Péter azért állították össze az első magyar könyvészeteket, az első hazai irodalomtörténeti műveket, hogy bizonyítani tudják: a magyarságnak gazdag irodalmi hagyománya van, a kultúrátlanságáról terjesztett mesék ezért megalapozatlanok. A nyugati közvéleményben elterjedt képzetekkel mindazonáltal igen nehéz volt megküzdeni: a szenvedélyes, elvadult és műveletlen pusztai magyar torzképe szinte a legutóbbi időkig ott kísértett a nyugat-európai közvéleményben, és ezt a képzetet még a külföldre került magyarok vagy a Magyarországra látogató jó szándékú külföldiek sem tudták megrendíteni.

Ez a képzet még olyan kiváló szellemekre is hatott, mint a német realista regény-irodalom nagy mestere: Theodor Fontane, akinek egyik művében mint jellegzetes magyar figura egy gróf Petőfy nevű főnemes szerepel, akinek ispánja viszont a Toldy névre hallgat. Ezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy egy Jules Claretie (1840–1913) nevű, mára joggal elfeledett francia regényíró *Le prince Zilah* (1884) című művében egészen hajmeresztő képet ad a magyarok országáról, történelméről és szokásairól.

Érdeemes felidézni Eckhardt Sándornak e rémgregényt ismertető szavait: „Legjellemzőbb eset Claretie-é, aki »Le prince Zilah« címmel regényt írt egy Zilah András nevű magyar hercegről, akiben egyesítette mindazt, amit ebben a barátságos liberális romantikus korban a magyarokról tudtak. (Ő is járt nálunk és könyvét budapesti emlékek szánta.) Ez a fényesen költekező, atillában járó és kalpagot viselő mágus, kinek őse 1566-ban esett el Mohácsnál Hanksa nevű felesége mellett, jelen van, mikor apja 1849-ben hősi halált hal a csatatéren, miközben a cigányok rázendítenek a Rákóczi-indulóra. Ott a holttest mellett eszébe jut a »csárda« (= csárdás?) legendája, hogyan táncoltak a foglyul ejtett magyar lányok a törökök ostorcsapásai alatt. A száműzetésbe vonuló fiatal gróf Velencében egy olasz grófnő palotájában ismerkedik meg egy Laszlo Marsa nevű cigánylánnyal, akiben a kifinomult párizsiasság vegyül »bizonyos gögös vadsággal«. Cigány anyját, akit Tisza Laszlonak hívtak (!) egy garázda orosz herceg rabolta el az 1849-iki dúlás közben és e házasságból született Marsát titokban nagy magyar honleánynak nevelte. Párizsban kisbéri lovakat hajt és Bundás és Duna nevű dán agarak futnak kocsija mellett. Ősi emlékek ébrednek a Zilah Andrásba szerelmes Marsában, mikor egy uszályrakomány cigánnyal találkozik: »Látomásában elképzei a pusztában

toborozó rongyos cigányokat, a végtelen síkot, a levendula és a zanót illatát és a csillagos ég alatt húzott dalokat». Claretie párizsi regényt ír a cigánylány életéből, ahol hemzsegek az értelmükből kiforgatott nevek. Marsa végül is boldogtalan szerelmében megőrül, majd cigányok muzsikája mellett húnyja le a szemét, akik azt a nótát húzzák, hogy: »Csak egy kislány van a világban...»

Ennyit arról, hogy „képünk a világban” milyen görbe tükrökben (is) jelentkezik.

Az „imázsalakítás” feladatai

A külföldre irányuló kulturális tájékoztatásunk bizony ma is sok kívánnivalót hagy maga után. Ebben a tekintetben igen fontos eredményt jelent az Erdély történetéről közreadott egykötetes kézikönyv német, angol és francia nyelvű változata, ugyanakkor megállapítható, hogy nemzeti történelmünk hiteles bemutatásának érdekében még mindig jóval kevesebb anyagi és szellemi erőfeszítést teszünk, mint szomszédaink, akik igen nagy pénzügyi ráfordításokkal jelenítik meg a nyugati világban nemcsak valóságos történelmi és kulturális értékeiket, hanem mitikus történelmi képzeteiket is, és ennek során nem fukarkodnak a magyarság vagy más közép-európai nemzetek történelmi múltját hamis tükrökben ábrázoló művek kiadásával sem. Miközben nekünk alig vannak olyan idegen nyelvű kiadványaink, amelyek a német, az angol és a francia történettudósokat eligazítanak, nagy bőségben jelennek meg a nyugati nyelveken olyan román és szlovák kiadványok, amelyek a magyar történelemről torzképeket festenek, mint láthattuk, nem eredménytelenül. Köznapi tapasztalat, hogy a közép-európai régió nemzeteinek történetéről minden nemzeti tudomány másfajta képet rajzol. Szükséges lenne ezért ezeket az ábrázolásokat – józan és méltányos eszmeccserék során – egymáshoz közelíteni.

A nyugati világ jóval kevésbé ismeri a magyar történelmet, mint más közép-európai nemzetek történetét, illetve nem egyszer csak azokat a torzképeket ismeri, amelyeket az elmúlt száz esztendő román, szlovák és délszláv nacionalista történetírása rajzolt, például a régi Magyarországról, amely ennek a történetírásnak a felfogása szerint évszázadokra visszamenően elnyomó állam, úgymond a „népek börtöne” volt. Kétségtelen, hogy az 1867-es kiegyezés utáni magyar nemzetiségi politikát megterhelték a nemzeti kisebbségek szabadságát korlátozó intézkedések, egyébként az osztrák-magyar kiegyezést létrehozó Deák Ferenc vagy Eötvös József és az 1868-as demokratikus szellemben készült nemzetiségi törvény szándékai ellenére. A régi Magyarország mégsem volt a nemzeti türelmetlenség földje, amit az is bizonyít, hogy mind az erdélyi románok, mind az észak-magyarországi szlovákok, mind a dél-magyarországi szerbek gazdasági és kulturális téren folyamatosan gyarapodtak, és létszámuk is növekedett. Emellett a közép-európai nemzeti kultúrák igen sok történelmi szerepet játszó intézménye: az újvidéki szerb színháztól kezdve a Matica Slovenskán keresztül a budai román nyomdáig a régi Magyarországon tevékenykedett.

A kiegyezés után végbemenő széleskörű polgárosodás nemcsak a magyarokat, hanem az ország más nyelvű lakosait is érintette. Talán történelmünk e korszakának a megítélésében kell számolnunk a legtöbb tudatos torzítással és téves beidegződéssel, minthogy a békecsináló hatalmaknak mind az első, mind a második világháború után érdeke volt, hogy Magyarországot kedvezőtlen színben tüntessék fel, a magyarságot a közép-európai régió „bűnbakjának” tegyék meg, és a magyar állam történetéről torzképet fessenek.

A román és a szlovák irodalom is többnyire torzító tükörben ábrázolta a 19. századi Magyarország életét. A különben magyar származású szlovák költő, Pavel Országh-Hviezdoslav, aki magyar versekkel kezdte írói pályáját, mindig élesen szembeállította a tisztalelkű, szorgalmas és becsületes szlovák parasztot és a gőgös, hatalmaskodó, műveletlen magyar urat. Még élesebb volt ez a szembeállítás Jozef Gregor-Tajovsky regényeiben, a szerző különben az első világháború idején az oroszokhoz szökött és a Cseh Légión alezredese lett.

Hasonló képeket rajzolt a magyarságról a századvég és századelő román irodalma, így a különben is radikálisan nacionalista Eminescu költészete, Ion Slavici regényei és főként Octavian Goga színművei és publicisztikája, ez utóbbi az első világháború előtt Bukarestbe távozott és egyike volt azoknak a román politikusoknak, akik a közvéleményt arra bíztatták, hogy a román hadsereg támadja meg Magyarországot és foglalja el Erdélyt. Valamennyien ázsiai barbár népek mutaták be a magyarokat, akik ezer esztendő alatt sem tudtak az európai civilizációhoz szelídülni, nyelvük maga is különös vadságról tesz tanúságot, ez a nyelv Eminescu szerint a német nyelv egy változata, mások szerint pedig olyan, akár a „lovaké” („limba cailor”). Ezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy a szlovák és a román iskolai tankönyvek is a hagyományos torzképeket festik újra meg újra, midőn a magyarságról, a magyar történelemről beszélnek.

Éppen ezért fontos volna történelmünket úgy bemutatni, mint egy hosszú évszázadokon keresztül fennmaradt és életképesnek bizonyult közép-európai integráció történetét, amely integráció néhány kisebb történelmi korszaktól, így a 19. század végi, 20. század eleji magyarosítási politikától eltekintve igazából nem nyomta el a Kárpát-medencében élő nem-magyar népek kultúráját és nemzeti identitását. Ellenkezőleg, teret engedett annak, hogy ez a nemzeti identitás kifejlődjék, hiszen a szlovák és részben a román és a szerb nemzeti kultúra bölcsője a régi Magyarországon ringott, amely egyformán hazát adott magyaroknak és nem-magyaroknak, s mint ilyen, az európai multikulturális és interetnikus hagyományok egyik (ma is figyelemreméltó!) letéteményese és műhelye volt.

Ugyancsak fontos volna az, hogy mindig kellő megvilágításban mutassuk be a nagyvilág számára történelmünk európai hagyományait és az európai történelmet jótekonnyan befolyásoló erőfeszítéseinket. Így a középkori Magyarország szerepvállalását az európai civilizáció és a keresztény kultúra elterjedésében és gazdagításában, a magyarság folyamatos önfeláldozó küzdelmét az európai kultúra védelmében a keletről érkező inváziókkal szemben, a magyar függetlenségi hagyományokat, amelyek az európai szabadságeszmények érvényesülését szolgálták az erdélyi fejedelmek, II. Rákóczi Ferenc és az 1848–1849-es magyar szabadságharc küzdelmei során. Igen fontos, hogy hasonló megvilágítást kapjon az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc önfeláldozó küzdelme, illetve politikai és szellemi öröksége. Ezt az önfeláldozó küzdelmet és a küzdelem világtörténelmi jelentőségét annak idején az egész európai értelmiség elismerte.

Szeretném felidézni azokat az emlékezetes szavakat, amelyeket Albert Camus írt le annak idején: „A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. Ahhoz, hogy ezt a történelmi leckét megértse a fülét betömő, szemét eltakaró nyugati társadalom, sok magyar vérnek kellett elhullnia – s ez a vérfolyam most már alvad az emlékezetben. A magára maradt Európában, csak úgy maradhatunk hívek Magyarországhoz, ha soha és sehol el nem áruljuk, amiért a magyar harcosok életüket adták, és soha, sehol – még

közvetve sem – igazoljuk a gyilkosokat. Nehéz minékünk méltónak lenni ennyi áldozatra. De meg kell kísérelnünk, feledve vitáinkat, revideálva tévedéseinket, megsokszorozva erőfeszítéseinket, szolidaritásunkat egy végre egyesülő Európában.”

Az „imázssalakítás” politikája nyugaton és keleten

Magyarország nemzetközi (európai) „imázsának” voltak igen kedvező történelmi korszakai, ezek azonban, sajnálatosan, csak rövid ideig tartottak. És valljuk meg, a múlt századvég vagy a két világháború közötti korszak hivatalos Magyarországa a maga „feudális” rekvizitumaival is meglehetősen elidegenítően hatott a nyugati polgári közvéleményre, amelyet egy demokratikus ország és kormányzat könnyebben a maga oldalára tudott volna állítani. Az ország szociális feszültségei és restaurációs politikája, valamint az a szimbólumrendszer, amely mindezzel együtt járt, nem voltak alkalmasak arra, hogy a nyugati demokráciák teljes rokonszenvvel tekintsenek a magyarságra.

A nyugati világ, legalábbis a franciák, angolok, amerikaiak – és a mi sorsunkat meghatározó döntéseket eddig ők hozták – ugyanakkor többnyire tájékozatlanok voltak és maradtak a magyar és közép-európai történelemben, a Kárpát-medence és a közép-európai térség néprajzi viszonyaiban. Ez a tájékozatlanság nem zavarja őket téves és hibás döntéseikben sem. Párizsból nézve már egybemosódik Szlovákia és Szlavónia, Budapest és Bukarest, New Yorkból nézve pedig már alig lehet különbséget találni csehek és szlovákok, szerbek és horvátok között. A jugoszláviai népek tragédiája: a boszniai háború iszonyatos története éles fénnel világított rá ennek a tájékozatlanságnak a méreteire és következményeire.

A nyugati világban ezért a magyarság „image”-a is felettébb bizonytalan. Összekeverednek e tekintetben a különböző képzetek. Beszélnek arról, hogy a magyarság hőiesen állott ellen a török invázióknak, ámbar ez, például éppen a franciák szemében, nem feltétlenül érény, minthogy a mindenkorai török szultán, a német császár ellenségeként, a mindenkorai francia király szövetségese volt. Tudnak arról, hogy Rákóczi, ő már a franciák szövetségeseként, függetlenségi háborút vezetett, a száműzött fejedelemnek azonban, például Saint-Simon herceg vitriolos emlékiratai következtében, nincs igazán „jó sajtója” francia földön. Annak idején Párizsban lelkesedtek az 1848-as magyar forradalomért, a hatvanhetes kiegyezés után mégis sikerült elterjeszteni rólunk, hogy erőszakos nemzet vagyunk, amely elnyomja az országában élő kisebbségeket, és az akkor ösellenségnek számító poroszok leghűségesebb szövetségese.

A franciák, az angolok és kivált az amerikaiak „magyarságképe” nem eleve ellenséges, inkább közömbös és bizonytalan. Tudhatjuk, hogy a közép-európai régióban a francia politika inkább támogatta a románokat, a szerbeket és a cseheket, az angol a lengyeleket és a cseheket, az amerikai pedig egyszerűen tanácstalanul állott a népek és kultúrák e zavarba ejtő mozaikja előtt. Az amerikai politikai gondolkodás – saját történelmi tapasztalatai következtében – egyszerűen elképzelhetetlennek tartotta, hogy az „állam” és a „nemzet” fogalma lényegét tekintve ne fedné egymást. Az amerikai „olvasztótégely” doktrínájára épülő szemlélet a legutóbbi időkig képtelen volt elfogadni azt, hogy a nyelvterület és az államterület ne legyen azonos.

A nyugati magyar „image”-t ilyen módon hagyományosan az ismerethiány, a bizonytalanság és a közömbösség formálta: geopolitikai problémákat okoztunk, ez ide-

gesítőleg hatott, de nem voltunk túlságosan fontosak, ez közönyhöz vezetett. Ugyanakkor a magyarság nyugati hírét az a kép is befolyásolta, amelyet a közép-európai térség népei és kormányai, különösen szomszédaink alakítottak ki rólunk, és nem minden leleményesség nélkül közvetítettek nyugatra, terjesztettek el nyugaton.

Általánosságban meg lehet állapítani, hogy ha a nyugat-európai (francia, angol) és amerikai képünket az ismerethiány, a bizonytalanság és a közömbösség alakította, szomszédaink magyarképe nagyrészt azoknak a nemzeti és történelmi mitológiáknak a jegyében alakult, amelyeket ezek a szomszédok: a románok, a szlovákok, a szerbek formáltak meg önmagukról, saját geopolitikai törekvéseik megalapozására. A magyarságról kialakult kép ezeknél a nemzeteknél, elsősorban a mindenkori hatalmon lévő csoportok esetében, a regionális szerep megalapozását, a területfoglaló törekvéseket, illetve a megszerzett területek megtartását és az elért hódítások politikai konszolidálását szolgálta. Ilyen módon a nemzeti mitológiák szerves része volt, és konfrontációs jelleggel alakult, vagyis a magyarsággal szemben kialakított bizalmatlanságot, esetleg gyűlöletet erősítette.

Ebben a vonatkozásban mind a román, mind a szlovák nemzeti mitológia magyarellenes jelleget öltött, és az erdélyi románok, valamint a felvidéki szlovákok előjogait kívánta történetileg megalapozni. A román nemzeti mitológiának az úgynevezett „dák-román kontinuitás” elmélete áll a tengelyében, amely szerint a román etnogenezis Erdélyben, az egykori Dáciában történt, ahol az őslakó dákok és a behatoló rómaiak egyesülése révén jött létre a román etnikum. Hasonló jelenségekkel lehet találkozni a szlovák történetírásban és nemzeti mitológiában, midőn a szlovák nacionalizmus mai ideológusai arról beszélnek, hogy a szlovák államiság az úgynevezett nagymorva birodalom utódának szerepét tölti be és az ősi szlovák nyelvterület magában foglalja a mai Magyarország nagy részét.

Mindennek, akár román, akár szlovák vonatkozásában, elsőrendűen magyarellenes éle van, minthogy az erdélyi és felvidéki magyarságot történeti érvek segítségével kívánja másodrendű helyzetbe hozni, beszivárgó vándornépseggént vagy erőszakos ázsiai hordaként megbélyegezni, és végül asszimilálódásra kényszeríteni. A történelem valóságos eseményeire, folyamataira épülő magyar nemzeti kép és önkép kialakítása és külföldi bemutatása már csak ezért is fontos volna – ennek érdekében kellene új és hatékony stratégiát kialakítani.

Ennek az arculatformáló stratégiának, nem ugyanazon a módon, részben a közép-európai régió jövőjét is hatalmukban tartó nyugati országok, részben a régióban élő kisnemzetek: a szomszédok felé kellene fordulnia. Szomszédainkkal hosszú távon mindenképpen békét kell kötnünk, és ki kell alakítanunk az együttélés köznapi gyakorlatát. Ezt a békekötést az úgynevezett „alapszerződések” nem érthették el, márcsak annak következtében sem, hogy például Szlovákia vonatkozásában végrehajtásuk elmaradt, sőt a magyar nemzeti kisebbség a szerződés aláírása óta rosszabb helyzetbe került. Románia esetében pedig talán most fognak bekövetkezni azok a politikai és mentális változások, amelyek az alapszerződés végrehajtását lehetővé teszik. A közép-európai régióban így most a kulturális és „népi” diplomáciának lehet igazán fontos szerepe abban, hogy a magyarságról kialakított igen kedvezőtlen kép számunkra előnyösen alakuljon át.

A nyugati világban ezzel szemben viszont talán a politikai tervezésnek és tevékenységnek van igazán jelentősége. A magyarság külföldi képének formálásában mindig az

játszott elsőrendű szerepet, hogy az európai nagyhatalmaknak, mindenekelőtt Franciaországnak és Nagy-Britanniának miként alakultak a világpolitikai érdekei. Nem a mi értekeink és érdemeink alakították ezt a képet, hanem ezek a nagyhatalmi érdekek, miként ezek tették lehetővé a román, a cseh, a szlovák vagy a szerb „imázs” kedvezőbb megjelenítését, megítélését is. Már Eckhard Sándor idézett tanulmánya is arról beszélt, hogy nemzetközi megítélésünkben mindig politikai háttere volt: „ez a kép majdnem mindig a politikai helyzet függvénye. A középkorban a magyarság és a Nyugat közti ellentétek alakították ki a mindjobban halványuló ellenszenvet, majd meg a török veszedelem adott hírt Európának a »védőbástyáról«. Az újkorban, míg az abszolutizmus ellen vívtuk önvédelmi harcunkat, a magyarság volt a szabadság katonája, hősi, nemes nemzet, mely fölényesen pazarolja vérért a közös eszményekért, de mindjárt elnyomó zsarnok, élősd, mihelyt a német kispolgár imperializmusával, a pánszlávizmussal vagy dákoromanizmussal találja magát szemben.”

Igazából ma sincs ez másként. Magyarország külföldi arculatát mindenekelőtt most is az szabja meg, hogy érdekeink egybeessenek a nagyhatalmak érdekeivel, s ha ez bekövetkezik, akkor maguk a nagyhatalmak gondoskodnak majd arról, hogy képünk a világban kedvezőbb legyen. A nagyhatalmak közép-európai érdekei ma a stabilitás, a kiszámíthatóság, a törvényesség, a demokratikus jogállam érvényesülését kívánják meg. Ha tehát javítani kívánjuk külföldi „imázsunkat” gazdasági, politikai, ezen belül külpolitikai stabilitásunkról és megbízhatóságunkról kell folyamatosan meggyőzni mindazokat, akik megítélik Magyarországot. Ez a legfontosabb stratégia, és ez két-séggkívül a politikusok kezében van. De azért a kultúra képviselői sem lehetnek tétlenek, minthogy a kultúrának, éppen az ország külföldi megítélését tekintve, stratégiai jelentősége van.

Új regénykorszak?

ÁGOSTON VILMOS

Posztmodern álarc

A regény a totalitás műfaja. Akárcsak a film vagy a színház, eszközvilágának teljében, szabadon olvaszthat magába mindent – vizuális élményt, hanghatást, konkrét fogalmiságot és tárgyi elvonatkoztatást, konstruált és analitikus viszonyokat, szociológiai, antropológiai kommunikatív jelrendszereket és azoknak lebontását, ironikus tagadást, a „kívülről elemzem azt, amiben benne vagyok” paradox hatású létállapotát, és mindazt, amire az alkotónak szüksége van ahhoz, hogy minél közvetlenebbül teremtesen egy sajátos, szubjektív totalitást. A mai alkotó akár azt is megteheti, hogy lézerrel ír a csillagos égre, majd digitális felvételre rögzíti, hanghatásokkal, más vizuális élményekkel társítja és világga küldi az Interneten, vagy CD-n terjeszti. Látszólag a mai regény lehetőségeinek csak a kor műszaki-technikai színvonala szab határt. Azzal, hogy a létrehozott új tárgyon (objekten, alkotáson, regényen) nem kérhető többé számon a művön kívüli megfelelés (etikai kánonok, esztétikai követelmények, társadalmi, politikai elvárások) szabványrendszere, véget ért az Arisztotelész nevével jelzett mimetikus kor, a művészet már nem utánoz, hanem teremt.¹ Ezzel együtt nemcsak az arisztotelészi kornak, de a kalokagathiának – „a szép igaz, az igaz szép” (John Keats) eszményének – is beakonyult.

Legalábbis így gondolja a modern kor. Most egy pillanatra tekintsünk el attól, hogy az angolok 1500 óta modernnek tartják nyelvüket és irodalmukat (Modern English), meg, hogy a kifejezés már a középkori skolasztikai vitákban is megjelenik, sőt még arra sincs terünk, hogy a Felvilágosodás (modern) racionalizmusát összehasonlítsuk a (modern) művészet irracionálisával. Munkahipotézisként fogadjuk el az egyezményes korszakhatárt, válasszuk az elmúlt „fin de siècle” képzőművészeti-irodalmi nyitását, az egykori „irodalmi tér szétesését”, vagy a regényirodalomban gondoljunk még közelebbi példákra, a század eleji Joyce, Kafka, Musil, vagy Proust regényeire. Már Thomas Mann *Halál Velencében* című remekében megtaláljuk a modern regény főbb alkotó elemeit, a lírai monológot, projektív szerkesztést, metakommunikatív, sejtető utalásokat, szereplők lebegtetését, de az egészet még egységbe fonja a nagy racionális magyarázat elvére és a narrációra való törekvés.

A későbbiek során a regény⁴ – akárcsak a többi artisztikusan létrehozott mű – megszabadult a viszonyítási kánonoktól, felszabadult az előző korokhoz való gyanakvó viszonyítás elvi szigorától és szabadságában oly fenségesen tobzódik, hogy a teoretikusok már szinte szégyenkezve ejtik ki az egykori elnevezést; alig-hallhatóan, suttogva, pironkodva használják az ósdi keret-megjelölést: „regény”. Igen, regény, de... Szóval nem csak regény, hanem analitikus-, pszicho-, Zen-buddhista-, funky-, pre-, sőt már évtizedek óta nemcsak neo-avantgarde, hanem posztmodern alkotásról beszélnek. A mimetikus kor kötöttségeitől megszabadult regény a legkevésbé sem várja el, hogy a narráció

miatt kedveljék az olvasók. Ennek ellenére, véleményem szerint, a narrativitásról való lemondás igénye nem a posztmodernnel kezdődött, hanem magával a modern művészetrel. Ennek egyik okát éppen abban látom, hogy a narrativitáson lehetett számon kérni a legjobban a korábbi mimetikus elveket, vagyis hogy az elbeszélés megfeleljen az etikai, politikai, szociológiai stb. kánonoknak. Amikor az avantgarde képzőművészek azzal a váddal utasították el a figuratív, mimetikus „(nem-)ábrázolást(?)”, hogy a képek nem lehetnek „irodalmiak”, tulajdonképpen a narrativitásra gondoltak, a látvány elmesélhetőségét tagadták.

Végso sorban a narratív és az arisztotelészi mimetikus elvárásokra alapozták azokat a művészettel szemben támasztott politikai követelményeket is, amelyekkel gyakran találkozunk a XX. században. Lenin 1905-ben – közvetlenül Svájcban való visszatérése napján – adta közzé azt az irodalomról írt program-beszédét, amely mai szemmel nézve döntően meghatározta a kort. A mellette és az ellene érvelés lengte be a századot. „Először is pártos irodalomról van szó – írja Lenin –, és arról, hogy ezt az irodalmat a párt ellenőrzése alá helyezzük. (...) Hogy mi pártos és mi pártellenes, ezt a pártprogram, a párt taktikai határozatai és szervezeti szabályzata, s végül a nemzetközi szociáldemokráciának, a proletáriátus nemzetközi önkéntes egyesülésének tapasztalatai határozzák meg; (...) Lehetetlenség, hogy valaki bizonyos társadalomban éljen és ugyanakkor független legyen ettől a társadalomtól. (...) Minden újságnak, folyóiratnak, kiadvállalatnak stb. haladéktalanul hozzá kell fognia az újjászervezés munkájához és olyan körülmények előkészítéséhez, amelyek között valamennyi, ilyen vagy amolyan alapon, teljesen valamelyik pártszervezethez tartozik majd.”⁵

Amikor a képzőművészek hevesen tiltakoznak valamely alkotásukban megjelenő elemek „elbeszélő (narratív)” megközelítése ellen, nemcsak a történetiség, a historikuság elvétől, a rájuk kényszerített félmúlt és megelőző időtől szeretnének megszabadulni, hanem elutasítják azt, hogy más eszközökkel (beszéd, kritika, narratív elmesélés) azonosítható lenne a mű, illetve ami ezzel sokszor együtt jár, a mű narratív elemeiből ne vonhasson le senki, az egészre vonatkozó téves általánosítást. Jean-François Lyotard tovább megy és egyenesen a posztmodern állapot meghatározásának tartja a „nagy elbeszélésekkel” (ezen narrativitást ért, nem a magyar közértelmezéshez közelebb álló elbeszélést!) szembeni bizalmatlanságot: „A legitimáció metanarratív apparátusának elavulása egybeesik a metafizikus filozófiának és az arra alapozott egyetemnek mint intézménynek a válságával. Az elbeszélőfunkció elveszti működtetőit: a nagy hőst, a nagy veszélyeket, a nagy utazásokat és a nagy célt. Szétoszlik az elbeszélő, és egyben denotatív, előíró, leíró stb. nyelvelemek felhőiben, ahol minden elem a maga gyakorlati sui generis vegyértékével mozog.”⁶ Amikor a művészeti teoretikusok Lyotard művére hivatkoznak, mint a posztmodern elmélet megalapozójára, rendszerint kevés szót ejtenek arról, hogy a filozófus nem a művészetről írta tanulmányát, hanem elsősorban a „tudásról”. Arról, hogy a „tudás státusa megváltozik, amikor a társadalmak az ún. poszt-indusztriális, míg a kultúrák az ún. posztmodern korba lépnek”.⁷ Szerinte a tudásra manapság már nem úgy érvényes a racionalizmus céltételező megfogalmazása, ahogyan azt a Felvilágosodás korában használták, hogy a „tudás hatalom”, hanem fordítva, a „hatalom tudás”. A hatalomnak – és itt Lyotard nem elsősorban a nemzetállami, hanem a multinacionális cégek hatalmára hivatkozik – lehetősége nyílik arra, hogy ki-sajátítsa a tudást, kizárólagos birtokosa legyen a narrativitástól megfosztott tudásnak. Az új terror kialakulásának és az apokaliptikus helyzet feloldásának igen egyszerű, a liberális elveknek megfelelő megoldást ajánl: „a nyilvánosság férhessen szabadon hozzá

a memóriákhoz és az adatbankokhoz”.⁸ Ebből egyértelműen következik, hogy Lyotard nem a művészetre, és ezen belül a regényre gondolt elsősorban, hanem a posztindusztriális kort fenyegető új terror lehetőségére figyelmeztet, a monopolizált tudás hatalmi helyzetének lebontására keres megoldást.

„Nem sokkal ezelőtt – írja Umberto Eco –, ha politikai hatalomra törekedtél egy országban, elegendő volt ellenőrzésed alá vonni a hadsereget és a rendőrséget. Ma már csak a legelmaradottabb országokban történik meg, hogy fasiszta generálisok mint a coup d'état (államcsíny – Á. V.) végrehajtói, tankokat használnak. Ha már egy ország magasan fejlett, industrializált lesz, az egész jelenet megváltozik. (...) Ma már valamely ország azé, aki a kommunikációt ellenőrzése alatt tartja.”⁹

Tudás, kommunikáció és hatalom. A posztmodern művészetet ezek a kérdések nem érdeklik. Legalábbis így direkt formában, nem. Legfeljebb annyiban, hogy a történet eleme lehet egy újabb metakommunikációs narrációnak, amelyről azután ironikusan kiderül, hogy az ellenkezője is/sem igaz. Illetve ha a kérdés nem mint kérdés, a művészet nem mint művészet jelenik meg. Erre illik H. Marcuse megállapítása: „Egy olyan új ideológia elterjedésének vagyunk tanúi, mely arra vállalkozik, hogy úgy írja le azt, ami megtörténik (és amit elgondolnak), hogy kiküszöböli azokat a fogalmakat, amelyek segítségével meg is lehetne érteni azt, ami megtörtént (és amit elgondoltak).”¹⁰

Ez nem is mond ellent a posztmodern teóriának, amely elveti nemcsak az esztétikainak nevezett művészet-felfogást, de még a modern művészet autonómiáját is tagadja. Amint arra Stjepan G. Mestrovic is utal: „a posztmodern megjelölést egyesek arra használják, hogy visszautasítsák a Felvilágosodás nagy narrációját, míg mások annak folytatásaként fogják fel.”¹¹ Ő kételkedik abban, hogy ezt az alapvető félreértést valahányszor is tisztázni lehet.

Pedig a posztmodern kérdése nem is annyira bonyolult, mint ahogyan azt elképzelnénk. Ahhoz, hogy az irodalmat világosabban lássuk, lépünk ki a szigorúan vett irodalomelmélet keretei közül és gondoljunk a képzőművészetben megjelenő modernségekre, amely a múlt század végén még magába foglalta a narrativitás lehetőségét is. Cézanne, Van Gogh és Gauguin technikai gondjai között még szerepelt a fény, szín, árnyék, természet, figura és ezekkel rokon fogalmak, de Picasso *Hegedű és szőlő* (1912), vagy Salvador Dalí *Arc és gyümölcstál látomása a tengerparton* (1938), sőt Paul Klee *Parányi mese egy parányi törpéről* (1925) című képein már éppen úgy felfedezhetjük a tárgyatól elvonatkoztatni képes és szinte giccszerűen díszített, mindent ironikusan értelmező alakiságból épített antifigurativitást, akár csak a posztmodern építészetben megjelenő idézeteket. Isozaki Arata, az egyik leghíresebb japán posztmodern épületgyűttes – a Tsukuba Tudományos Központ (Tsukuba Science City) – tervezője, aki nyíltan bevallja, hogy a modern perspektíva kialakításakor olyan távoli vizuális élmények is hatottak rá, mint Velázquez, vagy a római Capitoliumon elhelyezett Marcus Aurelius szobor, úgy véli: „Ami csak előfordul az építészeti történetében – de még a világ történelemben is –, az mind szabadon idézhető. Viszont a legfontosabb, amit meg kell jegyeznünk, hogy a tárgyak abban a pillanatban, amikor idézik, elveszítik eredeti jelentésüket és új jelentéseket generálnak, amelyeknek hatása hasonlít a vízbe dobott kő kiváltotta koncentrikusan hullámozó körökre”.¹²

Térhiány miatt most csak a legfontosabb értelmezési pontokat szeretném felsorolni. Lényeges időbeli eltolódás figyelhető meg a vizuális művészetekben és a regényirodalomban megjelenő modernség között. Míg a költészet és a rövidpróza esetében több a szinkronia a modern látvánnyal, addig a regény szerkezeti, stilisztikai problematikája

lassabban alakuló, nem annyira látványos utat járt be, mint a képzőművészeti alkotásokban megjelenő teória. A legegyszerűbb példa erre Kassák képei, versei és az *Egy ember élete* című önéletírása. Ennek a regénynek, amely az avantgarde művész alkotóvá válásáról szól, semmi köze az avantgarde-hoz. Hemingway regényei egyenesen giccsnek tűnnek az író tömör, modern kisprózájához képest; Tamási Áron szürreális novelláremekei mellett eltörpül az Ábel-trilógia. Viszont jellemző, hogy James Joyce alkotói pályája hasonlít a modern képzőművészekére. Chagall, Kandinszkij, André Derain, de még Braque és Picasso műveinek kronologikus elemzésekor is megfigyelhető a kezdeti figurativitástól, az asszociatív formavilág felé ívelő változással. Jól szembeötlő ez a különbség, amikor James Joyce korai klasszicista versforma-világát, elbeszéléseit hasonlítjuk össze az *Ulysses* című regényével, vagy a minden szempontból posztmodernnek nevezhető *Finnegans Wake*-kel.

Tipikusan posztmodern gesztusként foghatjuk fel azt a művészi magatartás-modellt, amelyet Marcel Duchamp neve jelöl, aki 1919-ben a vécékagylót állítja ki. Az idézetként bemutatott (talált?) tárgy nemcsak a korábbi értékrendszereknek az ironikus tagadása, hanem már a felvilágosodáskori racionalitástól egyre távolodó modern művészet céljaitól is megkérdőjelezi. A talált tárgy, az idézet, ami átveszi az új alkotás helyét, megkérdőjelezi a műalkotás és nem-műalkotás közötti különbségtevést, lehetőségét, elindítja a posztmodernben is elemzett álcselekvés és a szimuláció dimenzióját¹³. A művészetként (később különböző összetételekben megfogalmazott Art-ként) – a rámutatás, kiemelés gesztusa –, amely már nemcsak a modern szemlélet tagadása lett, hanem maga „a szemlélet” korszakának a végét jelzi. Nincs többé szemlélet, nincs többé különállás, befelé vagy kifelé irányuló utalótényező világ, csak a mű van, amelyet a szubjektum bemutat. Így éppen a modernitás keretei között jelenik meg a posztmodern és nem időbeli poszteritást jelent, még csak nem is a neo-konzervatívizmus álarcát vagy a poszt-strukturalizmus¹⁴ kiúttalanságát jelöli, hanem interiorizációt. A vizuális művészetekben a modernségen belül – azzal szerves egységben – keletkezett a posztmodern és nem időbeli poszt-helyzetről van szó, mint ahogyan azt egyes társadalom-elmélet írók értelmezik.

A mai vizuális művészetekben a posztmodernet elsősorban az amerikai építészetben figyelhetjük meg. Az építészet mindig sajátos, külön úton járt, kezdve a Bauhaustól a panelházig. Sokkal inkább megtalálta a kompromisszumot a feltételek/elvárások és a művészeti elméletek között, mint a kevésbé anyag-(ízlésbeli)függő alkotási módok. Egyrészt a gazdag, egymástól különbözni óhajtó bankokat, biztosító társaságokat szimbolizáló, hiper-elegáns irodaházak; valamint a szupermarketek, „mall”-ok, amelyekben klasszicista térelemeket, tükörsima márványt, vagy annak utánzatait, neoklasszikus oszlopokat kombinálnak modern üveg és vasszerkezetekkel, könnyű poliszter átláthatósággal és a betekinthetőséget meggátoló tükörfelületekkel – jól megfelelnek a posztmodern ízlésvilágnak. A belső közös terek kiképzésekor, mintegy idézetként, vagy metaforaként belopják a természet édeskés, giccses világát, vízeséssel, zöldterrel, virágokkal. Ha ezt még zenei hatásokkal is fokozzák, akkor egy sajátosan édeskés, emelkedett, fenséges, szirupos hangulat nyugtatja, andalítja, pénzköltésre serkenti az ügyeit intéző vagy az oda betévedő posztmodern ügyelgőt. Megnyugtató rendezettség és csillogó műizgalom. A fontos, hogy mindentől elvonatkoztatva jól érezd magad. A „don't worry, be happy” (ne aggódj, légy boldog) eufória és a költsd el még azt a pénzt is amit nem kerestél meg csábítás hangulata uralkodik. Hitel van. Majd ledolgozod, megkeresed, ne aggódj, semmiért, semminek sincs nagyobb fontossága, mint annak, hogy

ernyedten végigdől a szolgáltatóipar fodros párnáin. Itt nincs világrengetés, politika, gyöttrő gondolat, legfeljebb egy horror, thriller és krimifilm a média-csatornákon. A mosópor és a nő betét, az óvszer és a fogpaszta azonos értékűvé válnak az afrikai éhezőkkel, a kétperces filozófiai elmélettel, vagy azzal a posztmodern, ironikus filmhangulattal, amelynek során Szókratészt, Beethovent és Napóleont elviszik vásárolni az amerikai szupermarketbe. Itt már lehet akár narratív is. Semminek sincs jelentősége.

Ha most visszatérünk a regényirodalom elméleti kérdéseire, azt látjuk, hogy a modern regény nem ezt az utat járta be. Még azonos alkotói életműben, mint például Joyce esetében is jól elkülönül a narratív elemeket modern színvonalon ötvöző Ulysses regénystruktúra, és a narrativitástól, figurától, személytől, de még grammatikai függőségtől is megszabadult posztmodern *Finnegans Wake*. A másik, ettől merőben eltérő tapasztalat a Proust-féle narrativitás felől vezethető végig Faulkner, Styron, Camus, Sartre, Malamud, Siegfried Lenz, Günter Grass, Elias Canetti, Borges, stb. műveinek említésekor. A hosszú felsorolást folytathatnánk egészen addig, amíg kiderülne, hogy egyaránt kiemelkedő irodalomként tartjuk számon a narrációra épülő modern regényt és a narrativitást tagadó „posztmodern” alkotást. Nem hinném, hogy mindkettő egyidejű választása annyira kizárná egymást az irodalmi ízlésben, mint a vizuális művészetekben. Ott a narrativitás vízvázlasztó. A regény még ezt is lehetővé teszi. A kettős – egymásnak ellentmondó – értékrendszer választása olyan lehetőség, amelyre a logikai játszmákban nincs mód. Ott nem választhatjuk egyszerre mindkét csapatot és mindkét sakktáblát. A regényben igen. Éppen azért, mert mindent magába ölelhet, sokkal konzervatívabb műfaj a próza, mint ahogyan azt egyesek beismernék. Nincs túl sok variációs lehetősége. Amennyiben túllép egy grammatikai asszociációs határon, inkább vizuális-akusztikai-grammatikai alkotás lesz, és nem regény. Ilyen regény az, amelyik már nem „irodalom”. Például a *Finnegans Wake*. Érdekes, nagyszerű, csodálatos szellemi teljesítmény, de már nem regény. Túllépte a határt.

Ez a század különben is végigpróbált számtalan kísérleti variációt, alkotási módot és még több teóriát. A kísérleti század lassan lezárul. A vizuális művészetekben – ezt sugallja az építészet is – ismét letisztulnak a megtalált, teremtet, alkotott eszközök. A Tiszta Kor kezdődik. Levetik a megszenvedett, kigyöngyözött, ironikus pózba meredő álarcot. A konceptuális alkotásokat is felváltotta az új szenzibilitás, új hullám, a rombolás látványát fel fogja váltani az épülés. A tisztaság lesz a jelszó és sok minden véget ér. A regény nem. A regény továbbra is magába olvasztja az új korszakot, még az álarc nélküli posztmodernt is.

Az ősi és a mai távol-keleti kultúrák tanúsága szerint az álarc nem volt mindig a megtevesztés eszköze és elsősorban nem elbújni, rejtőzködni szerettek volna mögötte, mint a mai farsangi karneválon, hanem a megmutatás gesztusaként akarták kivetíteni, arcképbe szublimált vágyaikat, elképzeléseiket. A japán Kabuki színházi álarc felmutatásával a fegyelem vonult be a művészetbe. Az álarc kötelez, bizonyos cselekvésre kényszeríti a viselőjét. Az etnográfiai leírásokban szereplő farsangi népi játékok álarcos alakok, állatok képét magukra öltők a nevetgetésen túl, sajátos lételméleti szerep kiteljesítésére vállalkoznak, az álarcnélküliség kiszolgáltatottságát váltják fel az álarc új dimenzióival. Ez a korai közösségi életben/művészetekben nemcsak megkönnyítette, de meg is nehezítette a felöltőjének helyzetét. Az álarc viselőjének korlátozott szabadsága, a megalkotott figurán belüli szabadsága kitágul, míg a magára öltött korlát, a külső szabadság teljességéről, az álarcnélküliségről való lemondással vállalja a mássá válás lehetőségeit. Ez nemegyszer eufóriával tölti el az álarc viselőjét. Van ebben egy bizonyos kö-

töttségektől, felelősségtől való megszabadulás. Amit talán álarc nélkül nem merne megtenni, mondani, elkövetni, arra egyenesen feljogosítja az álarc viselése. Nem vagyok azonos a szerepemmel, de akkor vagyok igazán szabad, ha minél tökéletesebben azonosulok vele. Mi van az álarc mögött? Kérde a racionalizmus. Pedig teljesen mindegy, hogy ki/mi van az álarc mögött. Mit érünk azzal, ha megtudnánk, hogy a japán Kabuki álarc mögött egy japán ember van?!

Így a posztmodern álarc mögé sem óhajtunk benézni. Elhisszük, hogy összenőtt az arc és az álarc. A baj akkor van, amikor szétválík. Akkor erősen vágyunk arra, hogy leplezzük. Aki le akarja leplezni az álarc mögöttes szereplőt, az nem tud viszonyulni az álarcos helyzet ambivalenciájához, egydimenziós értelmezésre törekszik. Ezért a felvilágosodás racionalizmusával nem lehet megközelíteni a posztmodern álarcot.

Ezzel máris két ellentétes gondolat merül fel: feltehetően létezik egy Posztmodern, amely önmagával azonos és ugyanakkor egy olyan helyzet (alkotás, gondolat, állapot, korszak, cselekvéssor stb.), amelyben ez a fogalom (evidencia) valami másnak a leplezésésként, álarcként jelenik meg.

Továbbmenve: létezik-e egyáltalán a Posztmodern, mint egy új társadalmi korszak, művészeti alkotásmód, vagy csak a teoretikusok beszélgetési témáiban szerepel, hogy valamilyen magabiztos kifejezés alá rejtsek tanácsalanságukat, terminológiai szegénységüket, fantáziahiányukat, egyszóval mindazt a lustaságot, amellyel nem tudják megközelíteni a heterogén kor jelenségeit anélkül, hogy a régi kategóriákhoz hozzátennének ilyen határozós szerkezeteket. Minden neo-, poszt-, és pre-gyanús: a gondolatrenyheség, gondolat-szorulás veszélye lengi be a fogalmi tájat.

Mielőtt mindenki megsértődne, félreértene és becímkézne, sietek kijelenteni: elhiszem, hogy van Posztmodern létállapot, sőt óriási termelékenységgű (poszt?)indusztriális helyzet is. Miért ne lenne akkor ilyen regény is? Elhiszem. Ez ugyanis ma már a modern kor(?) hitbéli kérdésévé vált, mint a korábbi transzcendentális fogalomvilág. Akár evilági evidenciaként fogjuk fel, akár metafizikai értelemben, de nem illik kétségbe vonni, mint a Loch Ness-i szörnyet. Vannak, akik határozottan állítják, hogy létezik, mások elhiszik anélkül, hogy látnák. A hasonlat nem véletlen, vannak akik úgy vélik, a Posztmodern valami újabb erkölcsi, értékrendszeri, társadalom- és művészetfilozófiai, fenyegető, modernitáson túli létállapot. Vannak, akik az „új semmire” tipizálnak, mások a modernitás tagadásával rokonszenveznek ennek a fogalomnak a használatakor. A modern kor a teremtés, akarat, előző kánonrendszer tagadása, míg a Posztmodern egyszerre folyamatos és tagadó időbeliségre utal: a modern után, esetleg éppen vele szemben, ellene. A megkülönböztetés, szembenállás és fenyegetés tehát nem másra (konzervatív értékek, rabszolgatartó, esetleg feudális viszonyok, kispolgári felületes értékek és veszélyes hiszékenység stb.-re nézve veszélyesek), hanem a modernre vonatkozik. Sőt, állítják, már túl is haladta a kor a (kellemetlen? ellenszenves? korlátolt?) modernet: ez már egyenesen a poszt-Modern. Óvakodnak a modernitás következetesen hozó vállalásától, ezért vonzóbb számukra, hogy már túl is vannak azon, amit tagadnak. Közép-Kelet-Európa nemegye gondolkodójára jól illik az, amit Masao Miyoshi megfogalmazott a japánok és a posztmodern viszonyáról: „Amint a Nyugat kijelentette, hogy véleménye megváltozott a saját modern múltjával kapcsolatosan és szembeállította magát a »posztmodern« lehetőségeivel, néhány japán értelmiségi szemmel láthatóan visszanyerte egyfajta háború előtti magabiztonságát. Anélkül, hogy premodernekként lettek volna, ma már egyenesen posztmodernekként.”¹⁵

Ez a jelenség Közép-Európában is megfigyelhető, ahol még technológiai, gazdasági szempontból csak bizonyos megszorításokkal beszélhetünk posztindusztriális társadalomról. Posztmodern gyakorlatról meg egyáltalán nem. Ugyan ki állítaná, hogy ezt a centralizációtól, az anarchikus vissza-magánosítás felé tartó folyamatot posztindusztriálisnak lehetne nevezni? Azt sem, hogy ez az átmenet akár megfelelné a fejlett ipari társadaloméra, amelyről Marcuse azt írta: „A fejlett ipari társadalomban a technika haladás jeleként kényelmes, súrlódásmentes, józan és demokratikus szabadságnélküliség uralkodik.”¹⁶ A mi szabadságnélküliségünk még nem érte el ezt a magaslatot. Mi még a kezdeti államkapitalista összefonódások korát éljük, az elsődleges korrupciónál tartunk. Óriási hagyománya van az információ visszatartásnak, az irányított média-gyakorlatnak, a hatalmi (burkolt) cenzúrának, elhallgatásnak és féligazságok általánosításának, amely kitűnő manipulációs lehetőséget nyújt a reálisan felmerülő kérdések álcázására. Itt nem megoldani akarják a társadalmi kérdéseket, hanem megbeszélni. Ilyen szempontból nincs posztmodern helyzet. A posztmodern álarc mögött már kérdések sincsenek. Itt még minden narratív. Az ironia nem ellenpontoszza, hanem támogatja az egydimenziós politikát. Még nem jutottunk el oda, hogy megrendüljön a hitünk és bizalmunk a modern intézményekben¹⁷, amely a posztmodern sajátja, hanem belekapaszkodunk az (új?) mítoszokba és nem a posztmodern szorongás, hanem a rettegő félelem aggaszt, hogy (ismét?) kimaradunk az illúziók köréből. Közép-Európában minden ok és okozat, cél és eszmény teleologikusan arra irányul: be kell kerülni valamibe. Mi nem maradhatunk ki a posztmodernből sem.

Miért is maradnánk ki? Olyan ez, mint Budapesten a XV. kerületi OTP-fiók. Egy mellékutcából átköltözött a Pólus Centerbe. Csillogás, márvány, zöld növények, szökőkút, egyszóval minden van a komplexumon belül, szórakozóhelytől bevásárló központig, elegancia és tisztaág. Mindössze a komputerék éppen úgy lefagynak, a nyugdíjasok és a vállalkozók éppen úgy sorban állnak, az ügyintézés éppen olyan lassú és feszültségekkel teli, mint az egykori kedves, kis külvárosi utcában. Posztmodern álarcot öltött az OTP. De, ki kíváncsi arra, mi van e posztmodern mögött.

Az elején azt írtam, hogy a mai regénynek „látszólag” csak a kor műszaki, technikai színvonala szab határt. Látszólag. Mert az igazi határ: az alkotói tehetség.

A regény bármit elbír, csak a tehetség hiányát nem. Enélkül lehet modern, vagy akár posztmodern, lehet avantgarde, kísérleti, bármilyen elméletnek megfelelő, mégsem fogjuk se regénynek, se alkotásnak nevezni. Az csak álarc. Mert nem a technika, a tehetség mozgatja a lézerrel író kezét. Ilyenkor derül ki, hogy mégis van valamilyen értékrendszer. Amely szerint kiderül, hogy az, amit a csillagos égre írtak tehetséges kézmunkája, vagy sem. A többi nem számít. Akár avantgarde, modern, vagy posztmodern. Különbben leválik az álarc és nem derül ki semmi. Még az sem, hogy a neokonzervatív gondolat öltött posztmodern álarcot.

JEGYZETEK

- ¹ „Világos tehát, hogy a költőnek inkább a történet, mint a versforma mesterének kell lennie, amennyiben az utánzás révén lesz költővé, utánzásának tárgyát pedig a tettek alkotják.” Arisztotelész: *Poétika*, ford. Sarkady János, Irodalmi Könyvkiadó Bukarest, 1969. 49. Lásd még: Ágoston Vilmos: *Mérhető-e víziórával a művészet?* in: *Ötödik évszak*, Az Igaz Szó kiadása, Marosvásárhely, 1980. 137–142.; Somlyó Görgy: *Philoktétész sebe*, Gondolat, Budapest, 1980. 121.
- ² WLADYSŁAW TATARKIEWICZ: *Istoria esteticii*, Editura Meridiane, Bucuresti, 1978. Vol. III. 36.
- ³ SZILÁGYI ÁKOS: *Hamu és Mamu*, Holnap Kiadó, Budapest, 1989. 12.
- ⁴ Három példa, ugyanabban az évben jelentek meg: Alain Robbe-Grillet: *Le voyeur* (1955), A kukkoló, ford. Vargyas Zoltán, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992.; Hermann Hesse: *(Der Steppenwolf, 1955), A pusztai farkas*, ford. Horváth Géza, Balassi Kiadó, 1992.; Wladimir Nabokov: *Lolita* (1955), ford. Békés Pál, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- ⁵ V. I. LENIN: *A párt szervezete és a pártos irodalom*. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1969. 19–27.
- ⁶ LYOTARD: *A posztmodern állapot*. Ford. Bujalos István–Orosz László, Századvég Kiadó, 1993. 8.
- ⁷ Lyotard, i. m. 11.
- ⁸ Lyotard, i. m. 144.
- ⁹ UMBERTO ECO: *Semiological Guerilla Warfare*, in: *Travels in Hyper Reality*, Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, Orlando, Florida, 1986. 135.
- ¹⁰ HERBERT MARCUSE: *Az egydimenziós ember*. Ford. Józsa Péter. Kossuth Könyvkiadó, 1990. 201.
- ¹¹ STJEPAN G. MESTROVIĆ, *The Coming Fin De Siècle*, Routlege, London and New York, 1991. 211.
- ¹² ISOZAKI ARATA: *Of City, Nation, and Style*, in: *Postmodernism and Japan*, Edited by Masao Miyoshi and H. D. Harootunian, Duke University Press, Durham and London, 1989. 59.
- ¹³ JEAN-BAUDRILLARD: *The Precession of Simulcra*, in: *Art After Modernism*, The New Museum of Contemporary Art, New York in association with David R. Godine, Publisher, Inc., Boston, 1989. 253–281.
- ¹⁴ JOHN O'NEILL: *The Poverty of Postmodernism*, Routledge, London, 1995. 21.
- ¹⁵ MASAO MIYOSHI: *Against the Native Grain. The Japanese Novel and the „postmodern” West* in: *Postmodernism and Japan*. i. m. 148.
- ¹⁶ Marcuse, I. m. 23.
- ¹⁷ BARRY SMART: *Postmodernity*, Routledge, London and New York, 1993. 105.

JÓKAI ANNA

Az ember és regénye az ezredvégen

A regény mindig is válság-termék volt: írója más-más fokú válságérzetéből keletkezett. Mindenesetre nem abból, hogy a világ szép és jó és a lehető legtökéletesebben elrendezett, nem abból, hogy a lét oka és célja lám-lám világos – hanem abból, hogy valami *folyamatosan rontott* van jelen, valami seb, ami a személyiségen és a személyek összességén újra- és újra földörzsölődve átvérzik: amit nem elég a líra balzsamával ideig-óráig elzsongítani. A regényíró – tudatosan vagy tudat alatt – mindezidáig a panacea magnát kereste. Hosszantartó kúrával ön-gyógyított és közterápiát javallt, néha ragyogó, de többnyire ki nem váltott recepteket írt. Vizsgált, diagnosztizált – aztán esetenként átvedlett halottkémmé, kiállította a végbizonyítványt egy-egy kései, rezignált műben. A beteg meghalt, bár a műtét sikerült. Az a *közbülső fázis*, az olvasó felelőssége, akarata sikkadt el. Talán ebbe, ebbe a „mű-sikerbe” fáradt bele annyira az ezredvégen a művészetét művelő ember. Nem tud mit kezdeni csaló és megcsalatott Énjével, ahogy azt a megcélzott, kemény külvilág labdaként visszaveri. Most, ha tehetsége laza gyökerű, és nem elég éber, nagyon is megkísérthető. Kétféle tévedés, kétféle zsákutca, jól álcázott csapda várja.

Az író-emberek egy része *visszafelé* menekül. A gyalázatos „realitást” ismeri el egyetlen valóságnak, meghúzódik a személytelenben, az átlagosban, kiszolgálja a többség ízlését, pedig ahogy Hamvas mondja, a többség mindössze annyit jelent, hogy többen vannak a becsapottak. Hódít a kommersz panel-regény, ami ugyan nem ponyva, csak ezeregy variációban is unalmas. Nem történés, hanem sztori. Reális, de nem valódi. Igaz, Cervantes Don Quijotéjének szélmalom-harca sem igazi valóság, mégis – Hamvas szavaival –, a szélmalom az igazi valósághoz mérhetetlenül közelebb áll, mint Richelieu és a mindenkori nagyinkvizitorok valósága. A panel-regény a földön ugrabugrál, handabandázik, látszatot ütköztet látszattal, a véleményt összekeveri az igazsággal. Színtere szimplán és pusztán „politikai-társadalmi”, öntelten totyog, s ha szárnyalni szeretne, még komikus is. Ahol elragadtatott kíván lenni, ott csak rögeszmés lesz. Az emelkedettség helyén patetikus. A panasz helyén lamentál. Ha pszichologizál, Freud a mestere, csupán a tudatalattit engedi szabadjárá, s nem dolgozik a tudat-felettin is, mint Jung. A sámlira ültetett gondolatka minduntalan lepottyán, pancsikol a frázisokban. Nem a Sancho Panzákról ír, hanem a Sancho Panzák szájaíze szerint, s ezzel mintegy cserbenhagyja őket: igazolja a süllyedést, miszerint korunk Sancho Panzája már nem hűséges csatlósa az eszmehordozónak: legszívesebben kalitkában mutogatná azt a csodabogarat, aki anyagba tapadt, „életrevaló” felfogásában megpróbálja megingatni őt, harcot hirdetve a jelenben már vaskosan megképzett, alakot nyert „gonosz” ellenében. A panel-regényt, az eljelentéktelenített, ál-kollektivizált Én termékét könnyű olvasni. Nyom nélkül átmegegy az amúgy is teflonizált lelkeken. Kiterveltségről árulkodik, a törvény kitapintása helyett. Az ironiát nem ismeri, ezért egyvégtében komolykodó. A *felhígított nyelv* locsogása. Magas témák, békaperspektívából. Fontos kis ügyek, madártávlatból elmaszatolódva. Nagy szavak mint kiüresedett héjak. Nem tanítás, hanem kioktatás. A szállodai recepciós udvarias fölénye, ahogy a kulcsot az át-

meneti szobához kézbe adja. Füst Milán beszél arról, hogy a regény: dóm. Íves boltozat, pihentetővel, de szilárd pillérek. Ahítat lakja és csendes vonulások. A panel-regény lapostetejű vásárcsarnok. Mozgalmassága nyüzsgés, kínálata már nem friss, de még ügyesen kiárusítható. Az író összetéveszti a régiséget az ócskasággal, az el-nem évülőt az elavulttal. Azt hiszi, „hagyományos”. De a hagyományról – mint szakrális tényről – igazában nincs fogalma.

Mások – érthető – ettől elundorodnak. Az Én görcsbe rándul, védekezik, s közben mértéket vesz. Túlduzzad, túlbujánszik. A születésében méltósággal felruházott *személy* gögös individuummá válik. Nem viszonyít semmihez, mert számára Abszolútum még mint vágykép sem létezik. S egyszer csak itt van a *szöveg-regény*, a töredékek irodalma, a bennfentesek ping-pong játéka. Az embernek nincs többé *története*, csak ilyen-olyan *esetlegessége* – az író csak abban bizonyos, hogy minden bizonytalan; a sehonnanséhván belül épp csak vagyunk-vagyogatunk valahol: pontosabban vagyunk is, nem is. Kószálás közben felszedünk egy-két különleges kavicsot a porból, többnyire az útszélről. Persze, elámulunk színén és formáján. A felszínen a szubjektum egy kicsit élvezkedik, mielőtt a zsákmányt elunva visszadobja. A kavics – ha az író tehetséges – az ábrázolásban így is feltündöklök, de keletkezése és az út, ahonnan származik, homályban marad. Mert csak annak fontos az út, aki tart valamerre, s legalább az *irányt* ismeri. Persze, körbe-körbe is lehet járni a letarolt mezőkön, vagy éppen cikk-cakkban bujdoskolni a dzsungelmélyen. Félelmetes dolog ennyire szabadnak lenni, ennyire felelősség nélkül. A válságot uralni visszafelé haladva nem lehet. De eredményét tekintve, *egy helyben topogva* sem. A sok egyéninek képzelt nyakatekert ösvény-vonal egyszer csak meglepetésszerűen közös gödörbe omlik. A kísérletező író fütyül ugyan az alacsony realitásra – de ha a magas valóságot kizárólag saját Önünkre zsugorítjuk és cafatokban kebelezzük be, szédítő káprázattá válik, mint a drog, hogy aztán az alkotó-lelket dermesztően kihűtse. A rettegés a nyelvi szűrkeségtől, a didaktikusságtól olyan modorosságot és nihilizmust teremthet, ami éppen azokat az írókat teszi *lényegében megkülönböztethetetlené*, akik eredetileg legjobban irtóztak a massa-szerű egysütemtűségtől. A pusztán ön-reflektáló nem felhígítja a nyelvet, hanem *benneragad*. A maga gunyoros bolondságát leválasztja a közösség szomorú bolondságáról. Szentséges szavakat *megtisztítva, újratöltve* se ír le, de a kötőszót, indulatszót is gondolatként használja. Tétova, s erre a tétovaságra rátart. Nem tervnélküli, hanem törvénytágadó. Igaz, nem szentimentálisan kéz-tördelő, de cinikusan vállvonogató. Ott is ironizál, ahol a sírás fel-fakadna. Megfosztja rangjától a tragikumot: s mivel nem követi katarzisz, a katabázis értelmetlen. Minden viszonylagos. A szövegfolyondár, hordalék-elemekkel *nehézkessé olvasmány*. Olyan nehézkes, hogy a fogadó-lélek kapuján a szilikonnal dúsitott művi-alkotás át se csusszan. A szöveg-regény nem ismeri a nagyepika boltozatos építkezését, mert, nincsenek tartó-pillérei. Huzatos cirkusz-sátor, mutatvány a manézsbán, ahol a fehérbohóc a porondmester és a taps-gép megbízhatóan működik. Az író megelégszik a másutt már levetett, de még kecsegtetően csillámporos *újszerűvel*, ami az import-bálák gyomrából kibuggyan; azt igazgatja fazonra. A jószírvél még kiszabatosan, *szűz* életszövetbe nem mer vágyni nem tud belevágni. *Posztmodern* címkével látjuk el, ami valóban valami *után* van, de semminek sincs *felette*.

Pedig a horizontálisból a vertikálisba átlépni (a szükségszerű horizontális megvetése nélkül) – ez a regény jövője. A válsághelyzetet persze sem a remek emberek, sem a remek művek nem oldhatják fel teljesen, csak *átláthatóbbá* teszik a terepet, ahol a küzdelem folyik. Minden idő kitermeli a maga válságát: így a harmadik évezred is, de – s ez

a kegyelem – azért mégiscsak előbbre döccen a világ. S ha lesz új regénykorszak, csak azért lesz, mert ember és író is lesz, aki felismeri: új forma szellemi megújulás nélkül hiábavaló veszködés, a kultikus alapokról leváló „okos” irodalom éppúgy érintetlenül hagyja az érzelmeinket, mint a „naiv szív-irodalom” az értelmünket. *A tudatos emberi lélek marad szomjan, ha – sokszor az ár ellenében – a forrást fel nem keressük.* A feladat a *gondolkodásmód* gyökeres megváltoztatása. Einstein, a tudós, a lelkiismeretlenné váló tudománnyal kapcsolatban mondta: „Vagy morális átalakulás, vagy pedig végérvényes megsemmisülés következik. Vagy megújul az érzület, vagy pedig elpusztul az élet. Az igazi probléma az emberek szívében és gondolkodásában rejlik. Nem fizikai, hanem etikai probléma ez.” A művészetre, az irodalomra vonatkoztatva is igaz. *Nem a nyelvet kell isteníteni, hanem az istenit nyelvbe-fordítani.* Nem megengedni, hogy a transzcendencia eltűnjön, nem elhessegetni – hanem visszakönyörögni a transzcendenciát. A közléstartam számára minden egyes esetben, annak specifikumára figyelve, az így vagy úgy, de mindenképpen formatervezett edényt felkínálni. Saját vérünkkel személyesíteni, vallomássá, vizsgálattá, mérleggé tenni a regényt, fölfedni, miként árulja el a közösség az igazságot, hogy Hamvas Bélára hivatkozzam. Az Én többé nem merül alá a történülésbe, és nem is röpül a történülés fölé, hanem korrekciós munkát végez önmagán és a világon – nem pusztán az áruló történelemben, hanem az *üdvörtörténetbe* lép, ahol nincsenek előre bemerevített, kizárólagosnak kanonizált formák, hanem az éppen egyes-egyedül odaillő illeszkedik az éppen egyes-egyedül rá várakozóra. Persze, így is sok a hibalehetőség: a túlsordulás, a lötyögés. Nem „fentebb styl” – nem pihegés a „magasabb régiókban”; a leszakadt ember félállati torokhangjai, a söpredék-beszéd is „az égre kiálthat”, a legprofánabb is megszentelődhet, ha maga az író már tudja azt, amit a szegény kis hősei még nem. *Súlyos olvasmány* születik, de az erre éhes személyi lélek képes befogadni, s – vajon milyen arányban? – meg is emészti. A világló bizonyossággal megtermékenyített esztétikai erő az, ami ezt a még néven nem nevezhető regénykezdeményt – a gyermekbetegségekkel együtt – átemeli a krízis legmélyebb pontjára. A krízisből a katasztrófába érkező regény viszont ott veszik, ha trillázva, sikoltozva is, a harmadik évezred előbb vagy utóbb kiszélesedő szakadékában – vagy ott-szárad, ott fonnyad el, szinte észrevétlenül a lehagyott parton.

Nem az ún. „hagyományos” és az ún. „posztmodern” próza egymás elleni száftos kis gyűlölködéseikhez kínállok muníciót; hiszen talán kitetszik, a definíciók félreértelmezhetőek. Nem minden az, aminek látszik. Egyik *mesterségesen* képzett oldal sem adhat men- és útlevelet a megmaradásra, minthogy kitiltási parancsra sincs felhatalmazása.

Mi marad? Mi veszik? A nagyidő dolga. Különben is: úgy írunk, ahogy *tudunk*. Ahogy megérdemeljük. A fiatalok – a mai fiataloknál is fiatalabbak – talán úgy írnak majd, ahogy *akarnak*. S ez jó. Ez reményteli. Ha az akarat nem az önkényességet, hanem a fénybe vont Én sugalmazását követi.

A regényműhelyek gazdái munka közben ellenállnak a regényelméleti teóriáknak. Utólag erre-arra rábólintanak, *utólag* bosszankodnak, ezen-azon elmosolyodnak. Ne felejtsük: a teoretikus is válságban áll, onnan magyaráz, ön-értékei szerint. Akkor segít, ha *személyünkben* érint meg, *a saját rokon személye által*. Ez öröm. Ez ünnep. Az inspiráció tápot kap – akár a módosításokra is, a fájdalmas hiúság pedig lehorgad. Más-különben Goethe: „Halvány minden teória, de zöld az élet aranyfája.” S ez nem képzavar, hanem spirituális bölcsesség.

SZIRÁK PÉTER

Ha még egyszer azt üzeni

(Kulturális emlékezés) A regényírás problémáiról – sajnos – mit sem tudok. Mára ez már nem akkor fájdalom, mint volt tíz-tizenegy éves koromban, midőn papírra vetettem nagyigényű regénykísérletemet, influenzásan és még alkotói láztól is égve. Rossz tollal egy rossz füzetbe. Művem inkább hasonlított a *Puskák és galambok*hoz, mint a *Pál utcai fiúk*hoz (vö. „válaszút”, „kortárs regényelméleti teóriák”, kánonok). Önmaga töredékességével tüntető regényem befejezetlen maradt. A kézirat kézen-közzön. A láz viszont, ha változott is, megmaradt. Huzamosabb ideje már csak olvasom a regényeket.

Hát ezért is van, hogy elsősorban a regényolvasás dilemmáival igyekszem szembe-sülni, beleértve természetesen a regényírók alkotói önreflexióit is. A *Tiszatáj* kérdései által elindult disputa láthatóan jó alkalmat teremtett az egyidejű magyarországi regény-olvasás kondícióinak „megismerésére”, az olvasói-írói szokásrendek kölcsönös reflektálására, különbségtermelő összjátékára. S mindez nem tanulság nélkül való. A regény régmúltbeli és kortársi olvasástörténetének összetettsége és dinamizmusa visszaüt a műfaj figyelemre méltó „túlélőképességének” okaira. Olyan irodalmi diskurzus/kánon ez ugyanis, amelyik nyitottsága folytán igen változékony, ugyanakkor fokozottan képes önmaga megújulását biztosítani, vagy legalábbis módot adni a hagyománnyal, az értelmező nyelvekkel folytatott párbeszéd megújítására. Innen nézve persze folyvást „válaszúton” van, de nem feltétlenül (ad) választ kizáró értelemben. Tapasztalat immár, hogy a most alakuló eszmecserének határt szabó, nevet adó „regény” szétoldódik beszéd közben (se határ, se név), lehet, hogy többet tudhattunk róla a disputa előtt, mint fogunk annak után. Az elmúlt év őszén a debreceni irodalmi napokon a novelláról folytatott vita is hasonló „eredménnyel” járt: az azonosság iránti ragaszkodás csendes kudarcával, a különbségnek még csak nem is lanyha diadalmával. (vö. *Alföld*. 1998/2.) S valóban akárcsak ott, a regény esetében is az eltérő olvasásmódokra visszavezethető irodalmi időszámítások (diszkurzusok) sokfélesége teszi lehetetlenné az egységes regénydefiníció, -tipológia és -korszak megkonstruálását. Annál is inkább, mert olvasástörténeti távlatból a közelmúlt korszakai is heterogének voltak, a közelmúlt egyidejűségei is többidejűek. Így legfeljebb a különféle regényolvasási stratégiák identitásképző hatásának, teljesítőképségének felmérésére vállalkozhatunk, s talán ebből a horizontból – legalább jelzésszerűen – láthatóvá válik az olvasói szereplehetőségek megalkothatóságának némely összefüggése: a „poétikai”, vagy még inkább recepciós „válaszok”; a globalizálódó kánonképzés és a regény regionalitása; a korszaktudat; az „(el)uralkodó” és megosztó regényteóriák, valamint a rövid- és hosszúpóroza olvasásalakzati feszültsége.

Nyilván nem mellékes az az olvasási szokásrendeket jócskán távolító, illetve „dekonstruáló” tényező, melyre a vita során H. Nagy Péter hívja fel a figyelmet: „a különböző diszkurzusokban más-más lehet a regény szó értelme. (Nem mindegy ugyanis, hogy mondjuk a modern kor epepeiajaként, az írói fantázia megfoghatatlan természetként, a valóság szimulációjaként vagy éppen az uralkodó ideológiákat felforgató szubverzív praxisként stb. határozódik meg a regény szó értelme. Mindenesetre az olvasás tétje elsősorban az lehet, hogy aláássa e szövegtapasztalat előtti allegoretikus meg-

feleléseket.)" (*Tiszatáj*, 1997/10.) Nos, az egyidejű regényolvasást valóban meghatározni látszanak a jelzett előzetes recepciós döntések, melyek legtöbbször nem is „olvasódnak szét”, hanem az értelemalkotás stabil centrumaiként „gyorsítják fel” az olvasást, s nem kis szerepet visznek a kortársi kanonizált regénykép formálásában. Kár volna tagadni, hogy az értelmező közösségek egy részében konzerválódott a reprezentáció-elv, a „valóság” epikai hitelére (kizárólagosan) apelláló olvasásmód, s ez az epikai hagyomány-összefüggés aktualizálását éppúgy megköti, ahogy akadályozza a kortársi regényirodalom tagolt interpretálhatóságát is. Az az elképzelés, amely a dolgok rendjét függetlennek hiszi a nyelvtől, s amely az olvasó *egyedüli* szereplehetőségét a változatlanul őrzött erkölcsi tanulság „felismerésében” látja, vagy a társadalmi gyakorlatösszefüggés kritikájához kapcsolja, valószínűleg nagyon kevésbé képes hozzájárulni a magyar regény (s nemcsak a regény) történeti újraértékelésére, olvasásmódjainak dinamizálására. Attól tartok, a hazai interpretációs beállítódások nem elhanyagolható részét döntően ugyanis nem annyira a disputa során szóba került elméletírók és (*egyszersmind!*) történészek (Bahtyin, Žmegač, Jauß, Barthes, Todorov, Genette, Stanzel, Iser, Foucault, Ricoeur stb.) alakítják, s még csak nem is *A regény elméletének* némely megfontolandó tanulsága, hanem – hadd túlozzak – a saját történeti modelljétől az egyszerűsítés felé (ahogy Paul de Man írja: „Flaubert-től Balzac-ig, Dosztojevszkijtől egy elég leegyszerűsített Tolsztoj-képig, a művészet mint interpretáció elméletétől a művészet mint visszatükrözés elméletéig”) hátráló Lukács tartósan kanonizálódott intenciói. Legalábbis erre utal a magyarországi kritikai recepció és az alkotói önértés jó néhány – többnyire akaratlanul is a dezorientáltságnak hangot adó – szólama. S mindez az elmélet „eluralkodásának” panaszszavai közepette is érzékelhetővé teszi a magyar epikai hagyományértés és dialógusképesség problémáit, a távlatoknak azt a lezárulását, amely megakadályozza nem csak a kortársi, de ezzel szoros összefüggésben, a „történeti” művek megszólaltathatóságát is. Az ilyen típusú értésmódok – ha egyáltalán diszkurzívva teszik értékelő pozíciójukat – dialógusképességük hiányát a „korszakváltás” negatív aspektusának argumentálásával, néhol az apokaliptikus hangnem fölerősítésével fedik el.

Másfelől az utóbbi egy-két évtizedben meg is erősödött és tagoltabbá is vált a hazai regényrecepció, növelve az egyidejű szisztematikusan idők közötti távolságot. A nyolcvanas évek közepén-végén stabilizálódó ún. posztmodern kánon (Kulcsár-Szabó Zoltán megjegyzése szerint ez az elnevezés több mint vitatható, hozzá lehet tenni: nem is annyira a kánon „létrehozóinak” önreflexiójában jelent meg, mint inkább a konzerválódott ellenkánonok stigmatizáló retorikájában) nagyon is különmemű írás- és olvasásmódok, identitás- és kultúráképző stratégiák összetettségében, nagyon erős diszkurzív kényszerek közepette jött létre. (Részben ez utóbbiaknak „köszönhette” viszonylagos egységességét.) A megújuló elbeszélő prózai írásmódokkal egy módszertanilag átalakuló irodalomtörténeti-kritikai recepció „társult”. A többé-kevésbé hegemon helyzetben lévő, ideologikummal erősen terhelt reprezentációesztétika beszédképtelensége az úbaloldal távlatának ideológiakritikájával, a „negatív esztétika” elvárásaival, valamint a (folytonosságát az elmúlt évtizedekben is megtartani tudó) létbölcseleti-nyelvfilozófiai attitűddel találta magát szembe, s mindinkább megerősödni látszott – a hazai regényolvasásra korábban nagyon kevésbé jellemző – poetológiai „érzékenység”, mindennek előtt a formalizmus és a narratív poétika különböző (alakítani, diszkurzuselméleti és hatáseztétikai) aspektusú érvényesítésével. Ennek köszönhetően a nyolcvanas években igen jelentős írói-olvasói teljesítmények születtek: a korszak – legalábbis tényleges alakító szemszögéből – önmagát „prózaforulatként”, a *jelentős regények korszakaként* ér-

tette. A mindig is meglévő, de látványossá nem váló „belső” különbségek az irodalmi diszkurzus radikális változásával a kilencvenes évek elejére-közepére jelentősen differenciáltak az értelmezői köröket. Az eltérő olvasásmódok legitimációs versenye, a kánon nyitódásában, vagy lezárásában megnyilvánuló eltérő érdekeltségek mind a mai napig alakítják és *el is különböztetik* az egyes korszaktudatokat. A kánon szűkítésének, vagy zárásának érdekeltsége egyszersmind a korszak többé-kevésbé önkényes lezárásának szükségletét is előhívja (ilyen, de nem egyforma legitimációjú korszakhatár-képzés volt az 1986-os, illetve az 1992-es). Ezzel szemben a hatástörténeti távlatú rekanonizáció két irányba is megnyithatja azt: az ilyen típusú történeti érdeklődés mutathat rá ugyanis a „prózaforodulat” feltételezettségére és kontinuumára, előzményeinek és következményeinek folytonosságára, párbeszédére, s mindez a regénykorszakok határainak *viszonylagosodásával* jár együtt. A kilencvenes évek közepén a kritikai recepció centrumába került Garaczi-próza (így a *Mintha élnél* című regény) a (re)kanonizált Esterházy-olvasás feltételrendszerével áll szoros kapcsolatban, de hasonló mondható el több más írásmódról is. A Garaczi-, Márton-, vagy Darvasi-recepció ugyanakkor nagymértékben járult hozzá a „stagnáló” Esterházy-olvasás újraformálásához. Ennél nagyobb hatáskörű változással is megfigyelhető. A rekanonizációs történések sorában például Kosztolányi elbeszélő prózájának előtérbe kerülése nyilván összefüggésben van a kortársi regényirodalom írás- és olvasásmódjainak dinamikus változásával. Mint ahogy hasonlóképpen, főként az Esterházy- és a Nádas-olvasás interkanonikus feltételrendszere nyitott vagy teremtett új kérdésirányokat Németh László és Móricz, Márai, Ottlik és Mészöly regényeinek öröklött, többnyire kultikusan megmerevedett (vagy éppenséggel „hiányzó”) interpretációs stratégiáiban (*Az Isten háta mögött, Iszony, Egy polgár vallomása, Iskola a határon, Megbocsátás* stb.).

A „korszakok” egymásrakövetkezésének retoricitása a történet ún. elvesztését és visszaszerzését valóban egyfajta centrumként jelölte ki az utóbbi másfél évtized kánonalakító irodalmában (vö. Kulcsár-Szabó Zoltán, *Tiszatáj*, 1998/1). Míg a nyolcvanas években a kanonizált olvasásmódoknak ez a középpontja inkább „felnyitotta” a szövegek esztétikai megtapasztalásának horizontjait (például éppen Mészöly vagy Esterházy esetében), addig a kilencvenes években nem egyszer megmerevítette az interpretációs stratégiákat. Ez érzékelhető az évtizedeleji Darvasi-, illetve a Garaczi-recepcióban is. A „történetszerűség” metaforája a korszak egyik „végén” kánonnyitó, a másikon kánon-szűkítő hatást fejtett ki, az egyik távlatban az olvasásmódok dinamizálásának érvrendszerébe ágyazódott, a másikban a magyar regény történeti értékelésének az a konzervatív attitűdje tért vissza, amely gyaníthatóan mindig is erősen ragaszkodott a történet-szerűség integratív alakzataihoz (ennek tagolt megítéléséhez a történetírók konstrukcióin túl leginkább az oktatásban uralkodó regényolvasási alakzatok megvizsgálása járulhatna hozzá). Az is feltételezhető, hogy az évtizedfordulón nem annyira szövegalkatási attitűdök különbözöttek el, mint inkább az irodalmi rendszer egyéb komponensei rendeződtek át gyökeresen. S itt most legalább annyira lehet gondolni az intézményrendszerben bekövetkezett (vagy éppenséggel elmaradt) nemzedékváltásra, mint a diszkurzív feltételek, az identitásképző stratégiák vagy a hagyományszemléletek átalakulására. Ez a változással átformálta a szövegek esztétikai megtapasztalásának feltételrendszerét, s az értelmezők egy részét ily módon egy olyan új (regény?)korszak *nyitányának* jeleivel szembesítette, amelynek meghatározó tendenciái is legfeljebb körvonalazódnak, de „kimeneteléről” – vagyis arról, hogy e korszak „egyben marad-e”, hogy „önállóságát kivíjja-e” – mit sem tudhatunk.

Az újabb magyar regény recepcióját nem kis mértékben befolyásolhatja a globalizálódó kánonképzés, illetve a regionalitás feltételrendszere. Az eddigi hozzászólásokból is feltűnhetett, hogy a megelőző évtizedekkel szemben megerősödni látszik az a törekvés, amely az olvasói szereplehetőségek megújíthatóságát a nyelvek és kulturális kódok közötti játékterek létrehozásával kapcsolja össze. A magyar elbeszélő próza ún. posztmodern hullámainak egyes olvasásmódjait immár nem csak a tematikus összevetés ideológiái, hanem a kultúrateremtő tradíciók méltányos összehasonlítása is alakítja (ld. nem kevés előzmény után például Bényei Tamás, H. Nagy Péter, Katona Gergely és Kulcsár-Szabó Zoltán tanulmányait). Nádas és Esterházy, Darvasi és Márton László recepciójában a német, Hazai Attila fogadtatásában az észak-amerikai, míg például Bodor Ádám műveinek olvasásában a latin-amerikai regényirodalom honi interpretációja játszhat nem elhanyagolható szerepet. A magaskultúra kánonja a populáris regiszter „nyomelemeivel” keveredik, a medializált világ szemiózisra nagyban befolyásolja a megalkotható olvasói szerepek lehetőségfeltételeit. Mindez nemcsak a nemzeti kánon „határait” viszonylagosítja, de *felszokszorozza* az egyidejű regényalakzat- és regénykorszak-konstrukciókat is.

A hozzászólások túlnyomó része konstatálja is az egységes regénykorszak elgondolásának lehetetlenségét. E konszenzuális elem ellenére az elvárásrendszerek és értelmező nyelvek, az írás- és olvasásmódok heterogenitása elég biztos garancia arra, hogy az egyes regényelméleti teóriák ne tudjanak „eluralkodni”. Ebből a szempontból gyakorta inkább „deficitesek”, jobb esetben felszínesnek látszik a hazai irodalomértés. Az elméleti applikáció felől nézve az szinte bizonyos viszont, hogy a narratív poétikai olvasatok bizonyos dominanciáját másfajta recepciók eljárások – nem ritkán kimagasló teljesítményei (a korábban már szóba hozott nevek mellett és többek között: Bednarcik Gábor, Bengi László, Bónus Tibor, Hódosy Annamária, Kalmár György) – veszik át. Ezek közül máris markáns jegeket mutat és elegyedni is látszik a posztstrukturalizmus és a recepcióesztétika intertextualizáló igénye, a Paul de Man-i intenciókat mozgósító dekonstruktív olvasás, a (lacani) pszichoanalitikai belátásokat játékba hozó szöveg-elemzés, valamint az értelemalkotás szociolingvisztikai feltételeit a bahtyini hagyomány jegyében applikáló interpretációs stratégia. Az utóbbi módszer meghatározó tényezője talán valamennyi eljárás közös elemeként hasznosul, eszerint a regény az egymástól történetileg, szociálisan és individuálisan különböző nyelvek, a „saját” és az „idegen” nyelv interakciójának legtermékenyebb terepe, amely a nyelvben eredendően ottlétű soknyelvűség összjátékát, mint antropológiai-esztétikai tapasztalatot közvetíti.

A fentebb már jelzett deficitese elvárásrendszer különösen szembetűnő a műfaj- és alakzati repertoárok vonatkozásában. Sajátságos, ahogy például rendre visszatér a „befelejezettség”, a „reprezentativitás” vagy a „panorámikus” regény kíváncsi az epikai fragmentaritás vagy a polifón imagináció magyarországi mestereinek műhelyeiben. Ez a funkció-történeti távlatból feltehetően a totalitás igényéhez kötődő elvárásrendbeli meghatározottság végigkíséri többek között Mészöly és Esterházy pályáját is, de valószínűleg nem kevés szerepe van például a *Sinistra körzet* recepciójának alakításában, vagy a kortárs kisprózát leértékelő szövegek fennmaradásában. Elvárás és tapasztalat ilyen típusú feszültsége kétségkívül csökkenti a szélesebb magyar epikai hagyományrend aktualizálhatóságát. Alighanem a történeti és a kortársi kispróza-irodalom párhuzamának erősítése, a regény és a kisepikai formák „egymásba olvashatóságának” megkonstruálása segítheti a kulturális felejtés helyett az emlékeztést, a regénykánon(ok) „újraírását”. (De most már *el kell menni* olvasni.)

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

A megértés alakzatai

KORTÁRS IRODALOMTUDOMÁNYUNK DISZKURZUSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

*Mert az minden megértésnek sajátja,
hogy nem kényszeríthető ki...*

(Jauß)

Azt ma már aligha vitatná bárki is, hogy az utóbbi évtizedekben – s különösen közvetlenül 1989 után – a hazai irodalomtudomány feladatainak újrafogalmazása olyan igényként jelent meg, amely az önmegértésnek a szakmai horizonton túlmutató kérdéseivel kapcsolódott össze. Hogy élő és így egész irodalomértésünk kultúráját érintő kérdésekről volt szó, annak kézzelfogható bizonyítékát adta irodalomtudomány és kritika vegyes emlékezetű, 1996-os vitája. Köztudott, ez a vita anélkül fejeződött be, hogy valójában lezárulhatott volna. S noha a folyamatok attól még továbbmennek, hogy befejezettnek nyilvánítjuk őket, a vita átmeneti berekesztése talán épp e legfontosabb összefüggést nem engedte felszínre jutni. Nem válhatott tehát reflexió tárgyává, hogy az irodalomértés hagyományozott formáihoz való viszony – ellentétben a vitázók egy részének vélekedésével – nem egyszerűen a szubjektivitás döntésének kérdése. Tehát mint ilyen, éppen azért nem formális probléma, mert a benne rejlő dilemmák nem oldhatók föl valamiféle „értényesebb” objektivitás instanciái felől.

Mert ha azt keressük, mi volt a különféle, új irodalomértelmező rendszerek közös vonása, akkor azt alighanem az – egyébként jóval 1989 előtt megrendült – integratív esztétikai doktrínák elutasításának szándékában találjuk meg. Azon persze csak a naiv hermeneutika meg a teljesítményelvét kulturális „szolidaritásban” feloldó, hipokrita ideológiák csodálkozhattak, hogy a szándék közössége nem bizonyult átvihetőnek a feladat megértésének mikéntjére is. A közös feladat tudatának prospektív hermeneutikája ugyanis mindig csak olyan megértés végrehajtásában képes közreműködni, amely nemcsak a szándékra, hanem az eredetre is visszamutat. Anélkül azonban – s ebben van az eseményjellege –, hogy identikusan bármelyik megtestesülhetne benne. Vagyis, miközben egyrészt szándék és képzelet, előrefutva sem előlegezi meg a jövőt, ugyanakkor olyan következménye is a tradíciónak, amely mégsem hozza vissza a múltat. Az irodalomértelmezés megújítására tett kísérletek ennyiben lassan föl is rajzolják a meghatározó irányzatok új térképét. S valóban, ha ennyit készek vagyunk – akár közösen is – belátni, ma már nyilvánvalóan nem az a kérdés, „szubjektív” akaratok különbözőségeiből származtathatók-e mondjuk, a budapesti–debreceni hermeneutikusok és a szegedi neostrukturálisok kérdésirányai közti eltérések. Éspedig nemcsak azért, mert ami-

A tanulmány átdolgozott és kibővített változata egy, az Alföld 1996. 2. számában megjelent hozzászólásnak. Az ott érintett kérdések horizontjába belépett új összefüggések talán indokoltá tehetik az akkori szöveg bizonyos részleteinek változatlan beépülését – de (ha bármely szöveg csak interpretációban létezik, akkor talán) mégsem identikus megismétlődését – egy olyan írásba, amelynek a kérdései szükségképpen nem lehetnek azonosak a két évvel korábbiéval.

lyen termékeny ma a dekonstrukció legigényesebb (de Man-féle) irányának hatása a hermeneutáknál, éppoly erőteljes egy új, nem-szubsztancialista esztétika térnyerése a debreceni-, vagy egy formálpoétikai orientációjú posztstrukturalizmusé a pécsi egyetemen is.

A hagyománnyal folytatott párbeszéd, melynek a közösséget elsősorban a revízióra irányuló komponensek képezték, éppen ezért nem is tekinthető szubjektív érdekeltiségek programszerű – tehát elvileg változtatható (vagy „korrigálható”) – orientációi közös szolamának. Hiszen e párbeszéd megértési eseményei – túl minden közös akaraton – azért válnak eltérő következtetések alapjává, mert az előzetes megértés (előítéleteinket nem mindig és kivált nem szükségszerűen fölismerető) premisszái már a közös érdekeltiség mibenlétét is a saját horizontban teszik számunkra hozzáférhetővé. Vagy Husserl-lel még nyomatékosabban fogalmazva, a világ adottságainak („weltliche Gegebenheiten”) mindegyike „csak valamely horizont mikéntje szerint adottság” (*Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*). Ezért következtethet joggal Gadamer hermeneutikája, hogy valamit megérteni mindig csak *valamiként* lehetséges. Mindezek alapján persze könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy az irodalomértelmezés diszkurzív közössége olyan tartós szerkezeti képződmény volna, amelynek konzisztenciáját a különböző „parcialitások” bizonyos elemeinek lényegi rokonsága tartja fenn. S itt egyrészt akaratlanul, másrészt akár anélkül is komoly módszertani hibát követünk el, hogy elmulasztottuk volna észrevenni valamifajta olcsó – noha jóakaratú társiaságtól vagy szakmai összetartozás-tudattól vezérelt – közösségképző ideológia fenyegetését. A közös tartalmazottság struktúraképző elve itt ugyanis úgy téríti vissza az idegent a hasonlóhoz, hogy a kulturálisan közöset látja el a lényegiség indexeivel. A különbözőést ezért egy formálisan integráló körköröség segítségével fosztja meg saját identitásának elsődlegességétől.

A formális körköröségnek azon a metafizikáján, amely az értelmét mindig a disz-szenzustól elnyerő konzisztencia nagyon is logicista-spekulatív elvében fejeződik ki, akkor jutunk csak túl, ha a közös komponens nem szolgáltatjuk ki az episztemológia értéknyelvének, hanem jelenlétének valóságos – tehát kijátszhatatlan – igénye felől próbáljuk megérteni. Vagyis, csak akkor nem fogunk többletet vagy hiányt fölfedezni a különbözők hasonlóságában, ha nem terjesztjük ki rá az igaz vs hamis, a lényeg vs lát-szat szerkezetképző ideológiáját. Ha tehát – feladva a strukturális/strukturalista látó-szöveget – abból indulunk ki, hogy a megértésünket történetileg (és részint a történetes ha-tóelemeként annak *mikéntjében* is) kondicionáló hagyományhoz már csak azért sem le-het formális a hermeneutikai viszonyunk, mert a megértésére irányuló tevékenység úgy helyez szembe minket a hagyománnyal, hogy egyidejűleg benne is vagyunk abban, amire itt a megértésünk vonatkozik. Ezért a megértés jelentésképző anticipációi már eleve sem lehetnek szubjektív műveletek, hiszen abból a közös hatástörténeti tapasztalatból származnak, amely összeköt bennünket a hagyománnyal. S minthogy ez a közös mozzanat úgyszintén nem valamiféle tapasztalati kincs szerkezeti sajátosságai-val bír, hanem maga is temporális képződés (*Bildung*) eredménye, nem is viselkedhetik úgy, mint ami előzetesen adottként szólna bele, s amúgy formálisan elkülönült feltételként határozná meg a megértés végrehajtását. Inkább olyan (hatás)összefüggésként érvénye-sül ez a közös mozzanat, mint a feltételezettségnek az a formája, amely csak a közre-működésünkön keresztül képes kifejtetni a szubjektivitással szembeni ellenerejét. Mely ellenerőt nemcsak azért hívja életre a megértés bármely eseménye, mert a megértés

formálisan sem kizárólag a szubjektivitás teljesítménye, hanem azért is, mert mindaz a közös mozzanat, ami a hagyományhoz köt bennünket, csak a megértés interaktív kölcsönösségében „van”: általa bizonyul megtapaszthatónak. Vagyis csak annyiban jut léthez, amennyiben megnyilatkozik. Abból a tapasztalatból ugyanis, mely szerint valamit megérteni csak akkor tudunk, ha előzetesen valahogyan már értettünk valamit, az is következik, hogy nincs olyan helyzete a hatástörténetnek, amelyben az új megértés horizontja tőlünk független összefüggésként mutatna vissza az előzetes megértés elidegenedő tartalmára. Ezért mondhatja e feltételezettségről Gadamer, hogy „mi magunk hozzuk létre, amennyiben megértünk, részesülünk a hagyománytörténetben és ezáltal magunk is folytatjuk a meghatározását” (*Wahrheit und Methode*).

A közösségnek, a közös-mivoltnak alighanem ez a hatástörténeti értelmezése világít rá legpontosabban a megértendőben való benneállásunk nem-strukturális elgondolhatóságának hermeneutikai feltételeire. Levonható tehát a következtetés, hogy a diszkurzusok így értett közössége nem a szerkezeti vagy csoportozati összetartozás formájaként, s különösen nem azok „humandiszkurzusa” felől férhető hozzá (ahol aztán az egyik csoport elviseli, tudományos vagy csupáncsak pénzügyi erőfölénye tudatában megtűri, sőt, akár „toleráns” fennhatósága alá is vonja a másikat). Sokkal inkább olyan megértés létresegítőjeként, amely mindig csak utólag „alakot ölteni” képes története a fentebbi kölcsönösségnek. Azon túl tehát, hogy milyen megértésre jutottunk a tradícióval, annak tapasztalatában részesíthet ez a diszkurzív közösség, hogy a megértés külön útjain együttesen hoztunk létre valami ránk érvényeset. Olyasmint, ami a megértésünk eredményén keresztül elsősorban rólunk mond el valamit s minket magunkat minősít majd: itt és ekkor ennyi tellett tőlünk, mert így – és nem másképp – értettük meg a helyzetünket. Vagyis: ennek megfelelően folytattuk a hagyománytörténet meghatározását.

Amikor irodalomtudományunk jelenlegi helyzetében – a hagyomány alakításában való újfajta közreműködéstől a nyitott kánonalkotáson át egészen az irodalomoktatás korszerűsítéséig – óhatatlanul a tennivalókra, a cselekvés irányaira kerül a hangsúly, arra emlékeztetve kell tehát e feladatok felé fordulnunk, hogy a jövőre irányuló megértés is szükségszerűen sokféle lehet ugyan, de összjátékuk eredménye olyan közös feltételként lép majd be a hatástörténetbe, amely alól nincs mód kivonnunk magunkat. Az ezredforduló interkulturális horizontját tekintve nyilván közhelyszámba megy az a fölismerés, hogy a jelenkor kihívásainak irodalomtudományunk akkor mehet csak sikerrel elébe, ha nyelvi, kulturális és szakmai otthonlétét a saját és idegen horizontok találkozásának helyeként tapasztalja meg. Tárgya, az irodalom ráadásul azért is különlegesen alkalmas az önmegértésnek e formájára, mert az esztétikai tapasztalat egyedülálló teljesítményén keresztül képes áthidalni az én és a tőle távoli világok alteritását. „A másiknak a maga individualitásában való megértése s ezzel önmagunknak a másikon, a sajátjának az idegenben való megértése az, amiben az irodalmi hermeneutika különösen érdekelt” (Jauß: *Wege des Verstehens*). Közelebről mindez, persze, a művek megértésének olyan gyakorlatát feltételezi, amely nyelvek eltérő kimenetelű összjátékának tekinti az értelmezett jelenség és az értelmező nyelv találkozását. Ami a nyelv – nálunk főként Kosztolányitól megerősített – humboldtíanus nézetéből azt is jelenti, hogy az értelmezőnek méltányolnia kell a beszédből megértett nyelviség ama tapasztalatát, mely szerint a nyelv a megértőt nemcsak elválasztja, hanem össze is köti a megértendővel. Ugy vélem, az e tapasztalatban való mély egyetértésünk lehet az a közös értelme-

zési instancia, amely megengedi, hogy a cselekvés akarásáról ezúttal a cselekvés történése helyezzem át a hangsúlyt. Mert, túl a megértés – e küszöbhelyzetből is adódó – közös feladatjellegén, az irodalmi hermeneutika van leginkább tudatában annak, hogy a megértés akarása jószerint mindig olyan szövegbe ütközik, amelyik „tudja, hogy félre fogják érteni, és meg is mondja ezt” (Paul de Man: *The Rhetoric of Blindness: Jacques Derrida's Reading of Rousseau*).

Ha Schleiermacherrel abból indulunk ki, hogy a megértést – a hermeneutika szigorúbb gyakorlata szerint – azért „kell minden ponton akarni és megkísérelni”, mert a nyelv(ek) nem identikus(ak), akkor elvileg azt is feltételeztük, hogy a dolgokkal vagy a mássággal folytatott párbeszédnek nem a megértés a természetes helyzete. E szigorúbb praxis értelmében tehát nem a megértés, hanem „a félreértés adódik önmagától” (*Hermeneutik und Kritik*). Márpedig ha – innen tekintve – ilyen a hermeneutika valósága, akkor a „megértésnek mindig feladatjellege lesz” (Jauß: *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*): aligha van olyan félreértés, amely ne valamely akart megértésnek volna a következménye. Anélkül azonban, hogy bármely formában vitatnánk a megértés feladatjellegét, azt is láthatóvá kell tennünk, miért van ráutalva ez az akaratlagos tevékenység mindig önmaga eseményként való megértésére is. Ha ugyanis „lényege szerint minden megértés hatástörténeti folyamat” (*Wahrheit und Methode*), akkor az én és a másik összekötöttsége a megértés történéseiben ölt testet. Mert csak a hatástörténet valósága ad módot arra; hogy mindenfajta előzetes megértés az ítélezést felfüggesztő kérdései révén tehesse kockára önmagát. Ez a kockáztatás viszont előfeltétele lesz minden megértésnek. Hiszen ha nyitott kíván maradni, azaz: ha nem akarja kireflektálni magát az időből, be kell látnia, hogy a megértésnek nem az az igazi kérdése, „mit teszünk, és mit kellene tennünk, hanem az, hogy akarásunkon és tevékenységünkön túl mi történik velünk” (*Wahrheit und Methode*). A megértés mindenkori parcialitása ezért csak akkor tekinthető – legyen ez bármily szokatlan – előnynek, ha elismerjük: nincs ellentét a megértés feladatjellege és akaratlagosság, illetve rajtunk túlhaladó, bekövetkező történésjellege között. Egyszerűbben szólva: kibékíthető benne az a körülmény, hogy hatalmunkban közvetlenül inkább csak az akarása, mintsem az eredménye állhat.

Szegedy-Maszák Mihály nemrég egy alapvető tanulmányban a *Spectres de Marx* szerzőjére hivatkozva utasította el határozottan a tőlünk elválasztott hagyomány, mint önmagára utalt logosz gondolatát (*Merre tart az irodalom(tudomány)?*, Alföld, 1996/2). Írásának esztétikai implikációi ezzel egybehangzóan tagadják az önelégült szövegiség klasszikus-modern önelvűségét is: a tradíció létmódját az „elvégzendő tevékenységgel” hozzák kapcsolatba. S bár Derridát idézi, Szegedy-Maszák Mihály itt annyiban inkább Jaußhoz kerül közel, amennyiben a tőlünk távoli szövegek alteritásának leküzdhetőségét döntően a befogadás teljesítményétől teszi függővé. Kérdéseinek érdekeltségi irányai is onnan láthatók be, miként tehet szert olyan horizontra a magyar irodalomértelmezés, amelybe belépve részesévé válik az ezredforduló interkulturális önmegértésének.

A gondolat azonban, mely szerint az örökség elsősorban „mindig elvégzendő tevékenység” nemcsak azt hangsúlyozza: időről-időre újra kell gondolnunk a tradíció ígényét, sőt, újra meg újra másként kell megszólaltatnunk a beszédét, hanem – s Derridánál legalább ekkora nyomatékkal – azt is, hogy mindez, miként az egymástól elzáródó diszkurzusok határainak lebontása, csak a „limite/passage” nem-rögzíthető helyzetéből következhet be (Derrida: *Tympan*). Az elválasztottság és az átjárhatóság e kettőssége szerkezetileg kétségkívül sokban emlékeztet a nyelvi kötelmek („szabályok”) és a be-

széd rájuk visszaható (individuális) szabadságának összjátékára, mely jelenség Humboldt szerint a nyelv élő létéből magyarázható. A beszédnek erre a nyelvi megelőzőtségre való visszahatása idézi elő azt a kettősséget is, hogy „minden megértés egyidejűleg mindig meg-nem értés is, minden gondolati és érzelmi összhang szétválás is” (*Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues...*). Az alapvető különbség itt mégis abban van, hogy ami Humboldtnál temporális és (hatás)történeti funkcióként mutatkozik meg, az Derridánál elsősorban strukturális-textuális sajátosság. Kissé egyszerűsítve az összefüggést: az egyik az értelmezőt inkább integrálja a vele – közreműködőként is – megtörténő folyamatokba, míg a másik inkább marginalizálja és úgy szigeteli el őt, hogy mintegy alá is veti a szöveg és az írás archetipikus karakterének.

Annak a Nietzsche kezdeményezte fordulatnak a nyomai, amely a Metafizika, a Lét vagy az Igazság fogalmait ma már inkább a nyelv(játék), a megértés és a jelszerűség fogalmaival helyettesíti, néhány éve nálunk is jól érzékelhetők az irodalomszemlélet tájékozódásában. Mert irodalomtudományunk mai arculatát leginkább olyan diszkurzív pozíciók vitája alakítja, amelyek ugyan hasonló szemléleti-módszertani premissákból indulnak ki, de az irodalmi jelenséghez való hermeneutikai viszonyuk tekintetében nagyon is különböznek egymástól. Ha – némi túlzó egyszerűsítéssel – úgy értjük ezt a különbséget, hogy az irodalmi szöveg alteritásának tapasztalatával szemközt az egyik elsősorban a beszélgetés dialogikus teljesítményének, a másik pedig a „széthangzó” olvashatóság potenciáljának juttat nagyobb szerepet, akkor még csupán a megértés mibenlétéről vallott felfogásaik legkézenfekvőbb jellemzőjét ragadtuk meg. A megértés érdekelt-ségének ezekben a – nyelvi megelőzőtség tapasztalatának mikéntjére visszavezethető – különbségeiben azonban az is kifejeződik, hogy a két felfogás miért érti másként a jelentésképződés kölcsönösségét. Mert míg az egyik elsősorban a hagyomány ellenerejét, a másság ellenállását érvényre juttató történés mindenkori temporalitásából, addig a másik a jelölők rögzíthetetlen strukturális játékból származtatja a jelentésképződés rajtunk túlfutó (nyelvi) hatalmát. A kölcsönösségnek az egyik esetben inkább tehát történeti („történet”), a másikban inkább fenomenológiai az indexe. S noha egyik irányzatnak sem kerül különösebb erőfeszítésébe, hogy a másik önmegértési pozícióját atemporális illúzióként, illetve pusztá retorikai alakzatként mutassa föl (dekonstruktív nyelven: „leplezze le”), az egyiket nyilvánvalóan a kérdező (ön)megértés szükségszerű változékonysága, a másikat a szemantikai diszjunkciók kijátszhatatlanságának tapasztalata vezeti el annak belátásához, hogy a műalkotások jelentése elvileg megszilárdíthatatlan hermeneutikai képződmény.

Ez volna az a pont, ahol olyan distinkciók léphetnek aztán föl, melyeknek itt talán célszerűbb a kérdések nyitott horizontjában megfogalmazódniok. Közülük is alighanem elegendő azt az egyet fölidéznünk, amely jelenleg talán a legélesebben világítja meg hermeneutika és neostrukturalizmus (vagy dekonstrukció) vitájának hátterét. Arra a kérdésre ugyanis, vajon a nyelvi materialitás diszjunktív jelentésimpulzusainak játéktere ugyanúgy képződik-e meg a közlés igényének (felismerése létesítette horizontban, mint abban, amelyik a jelentők játékát a befogadástól független interakcióként foglalja magában, bizonyosan többféle válasz adható. Ugyanakkor hitelt lehet adni a tapasztalatnak, mely szerint a hieroglifák megértésének szándéka annak kulturális feltételezésével vált hermeneutikai feladattá, hogy e rajzolatok jelek, s mint ilyenek közölni képesek valamit. A jelek, jelölők összjátéka csak akkor jut tehát létez, lesz „képződmény” egyáltalán, ha valamely megértést végrehajtó interpretáció előzetes érdekeltége kér-

dés(es)ként ismerte föl a jelenséget. Vagyis a kérdező (ön)megértés feladatává tette azt – amennyiben a konfiguráció például olyan (közvetlenül hozzá nem férhető) valamire utal tovább, ami nem ő maga.

A nyelvnek a megértő tevékenységen túlfutó hatalma tehát alighanem annak kiiktathatatlan közbejöttével gondolható csak el, hogy bárki, aki félreért is, elvileg megérteni akar(t). Per analogiam: aki a jelentésképződés diszjunkciójának feltárásán fáradozik, maga is úgy teszi tapasztalat részévé a szövegek dekonstruktív potenciálját, hogy közben igényt tart igazsága (meg)értésére. Innen tekintve talán elgondolható olyan horizont is, ahol a nyelv emberen túli hatalmát olyan jelenséggént kell megértenünk, mint ami mindig csak *valaki(k) megértésteljesítményén* keresztül bizonyul valaminek. Ezért a nyelv uralmát megtestesítő szövegek referencializálódása éppúgy többféle hermeneutikai *subtilitas* függvénye, mint tropológiai rendszerük működése. Egy szekrény mélyére zárt Gadamer és Derrida-kötet éppúgy nem lépteti „uralhatatlan összjátékba” a maga jeleit, mint ahogyan „horizontösszeolvadás” sem megy végbe közöttük. Vagyis a szöveg mint írás mindenkor rá van utalva arra a megértésre, amelynek dialogikus – azaz kérdésre és válaszra épül – a szerkezete. A szöveg bármifajta tropológiai eredetű többértelműségének – mint jelentésképző potenciálnak – ezért csak a megértés *dialogikus* eseményén keresztül van módja visszajutni a nyelviségbe egyáltalán. Mármint ha a nyelv valóban beszélgetés, joggal mondhatja Gadamer: „az írás művészete (...) abban áll, hogy az író úgy uralja a szöveget alkotó jelek világát, hogy a szövegnek sikerüljön visszatérnie a nyelvbe” (*Dekonstruktion und Hermeneutik*). Az a tény, hogy a hazai dekonstrukció és hermeneutika kérdéseit alighanem minden korábbi irodalomértelmező rendszernél mélyebben határozza meg az irodalom kettős – antropológiai, illetve poétikai-retorikai – karakterének feszültsége, arra utal, hogy bár hivatásuk betöltése közben különféle képpen „helyezkednek el” olvasó és szöveg között, kialakulhat közöttük olyan beszélgetés, amely nem a nyelvek és pozíciók harcát tekinti céljának, hanem a másik igazságának megértését. Ami természetesen nem jelenti annak olcsó eliminálhatóságát, hogy a saját igazság érvényre juttatásának – más igazságok természetes ellenállásába ütköző – igénye már mindig is vitára, küzdelemre ráutalt igény.

Ugyanakkor a mai szakmai interdiszkurzusban – az egyetemi műhelymunkától a tudományos minősítés felemás módon megújult gyakorlatáig – egyelőre még nemigen láthatók egy legalább kielégítő tudományos közéletnek az ismérvei. Olyan interdiszkurzusé legalábbis nem, amely máris képes volna önmaga természetes és folyamatos ellenőrzésére. Ami azt is jelenti: szakmai közéletünk önszervező és önfenntartó alrendszerként máig nem tudott maradéktalanul kirajzolódni saját közvetlen környezetének – Maturana fogalmával szólva: alighanem úgyszintén sokban külső vezérlésű, allopoietikus – rendszeréből. Ezért kell szóvá tenni a későpozitivistá adatlós dokumentumhitének masszív anakronizmusát éppúgy, mint azokat a dekonstrukcióhoz vonzó kísérleteket, amelyek – az *unreadability* elvét mélységesen félreértve – az értelemképzés igényét nálunk mindjárt az olvasatok hatalmi aspirációjával hozzák összefüggésbe. A vonatkozó hazai szövegek meritumát tekintve féltő, hogy itt nem annyira a *présence* ontológiáján, az Egy(ség) hatalmán (Vö.: Derrida: *La voix et le phénomène*) érzett bölcséleti aggodalom, hanem inkább a személyes vélemény szabadságának (politikai) jogigénye hallatja kései szavát. (Az előző negyven évet tekintve érthető módon.) Amely így azután persze nem feltétlenül egyenesági leszármazottja a *személyiség* – felelősségen nyugvó

- szabadsága gondolatának. Legalábbis nem annak, amelyet Kant eredetileg még a francia forradalom korszakában (filozófiailag) emelt az öntudat szubjektivitása fölé.

Az így történő megértés azért teszi lehetővé önmaga kritikai megítélését, mert nem vagy alig tesz eleget a hagyománytörténésbe való bekerülés alapfeltételének. Amit Heidegger úgy fogalmazott meg, „a döntő nem az, hogy kikerüljünk a körből, hanem hogy megfelelően kerüljünk bele” (*Sein und Zeit*). Vagyis az egyik esetben az válik nyilvánosan ellenőrizhetővé, számot vetett-e egyáltalán az egzaktághitű interpretáció azzal, hogy a szöveg és értelmezés létmódjának egymásrautalt kölcsönössége elvileg tesz parciálissá minden „okadatolt” kutatási eredményt. A saját kérdésektől gondosan „megtisztított” tárgyi vizsgálódás érdeknélkülisége azért bizonyulhat illúzióknak (vagy személyvesztésnek), mert a hatástörténetből kiléptetett „megértés” igazságát próbálja ki-sajátítani. A másik esetben pedig arra derülhet fény, eleget tett-e az értelmező például olyan követelményeknek, hogy legalább az igényére ráhallgasson a megértendő szövegnek. Avagy pedig az ún. szubjektum pusztá kénye-kedve szerint ragadott ki mondatokat belőle. Ez utóbbi esetben ugyanis – akkor már ismét Nietzschével szólva – legfeljebb a martalóc katona zsákmányszerző hadjáratára emlékeztet a hermeneutikája. (A szöveg igényére való „ráhallgatás” mint a megértés követelménye ugyanis a dekonstrukcióból sem hiányzik. „Az intenció fogalma – írja éppen Derrida a *Marges de la philosophie*-ban – nem fog eltűnni, meglesz a maga helye, de erről a helyről nem lesz képes uralni az egész színteret és a megnyilatkozás teljes rendszerét.”)

Mindezt elsősorban azért kell történésként felfognunk, mert azt az alapvető hermeneutikai összefüggést teszi láthatóvá, hogy a megértés valóságának miért mond egyaránt ellent mind a tetszőlegesség, mind pedig a passzív elfogadás hermeneutikája. „Az itt szükséges horizontválasztásnak – mondja erről Jauß – meg kell előznie a múltbeli és a jelenkori horizont összeolvadását ahhoz, hogy a szöveg a maga másságában olyan kontrollinstanciává válhassék, amelyen az értelmező előítélete feldolgozhatóvá, interpretációja pedig végsősoron olyan tapasztalattá válhat, amely magát a tapasztalat anyagát is megváltoztatja” (*Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*). Így derül aztán végül fény arra, mennyi és milyen értékű saját hozzájárulással következik be az a megértés, amely mindig az én és a másik interakciójában keletkező közös értelemként képes csak „megtörténni”.

A jelenlegi helyzettel szemközt a megértésteljesítmények eseményjellegének feltárása alighanem épp azért segíthet hozzá bennünket a tájékozódáshoz, mert elsősorban rajta keresztül férhetünk hozzá a változások funkcióteljességéhez is. Ahhoz tehát, hogy az irodalomértelmezés nagy pasztorális diszkurzusának megszűntével miért válhatott vonzóvá egyfelől a vég átszellemiesített későmodern retorikája vagy másfelől egy múlt századi közösségeszmény szolgálatában heroizált kritikai beszédmód. Itt alighanem olyan – már ismert és otthonos – szerepformákhoz való visszafordulásnak van meg az esélye, amelyek ma már inkább csak a saját autoritás emlékezetének megjelenítésére elegendők. Ha ugyanis ezzel az emlékezettel kevésbé történik a történelem, okkal hajlik arra, hogy a mindenkori jelenben ne lásson egyebet válságnál, a kortársi folyamatokban pedig a kultúra és a szellem botrányánál.

Ugyanezt a korszakküszöböt más irányzatok viszont távolról sem valamiféle szellemi és kulturális apokalipszisként élték meg, hanem egyfajta új kezdetként sajátították magukévá a tapasztalatát. Az előbbieket nagyban hozzá is segítve saját anakronizmusuk

– ki talán nem mondott, de a beszéd modalitásából mindjobban kihallható – felismeréséhez. Bizonyos stratégiai formák a marginális beszédhelyzet (mindig kijátszható) fedezetével keresik a legitimáció útjait, mások a beszéd látszólagos elkomolytalanításával vélik máris száműzhetni a módszertani metafizika kísértetét. Egyelőre azért megítélhetetlenek ezek az óvatosan csupán közbe- vagy előolvasó hermeneutikai stratégiák, mert az öneljentejtelenítő beszédmód játékát a beszélő azonosíthatatlanságának védelmébe helyezik. Az egyediség olyan ideológimáját hirdetik, amelyben a kimondás érvénye nem függ az elfogadtatástól, mivel látszólag nem igényli mások elismerését. Az ilyen kimondás, mint a változékony szubjektum beszéde ezért csupán olyan temporalizált eredetiségnek tünteti föl magát, amelynek mindössze a személyes biográfia távlatából adható meg a jelentése. Az *identity in progress* életrajzi értelmezése következtében az ő beszédükben a leggyakoribb az értelmező személyének állandó önreflexiója, sőt, a magány, az egyedüllet ápanaszos retorikája és nemritkán az áldozati diszkurzus imitálása is. Ahol a beszédmód láthatólag nem mindig arra szolgál, hogy a diszkurzusból való kizáródás szakmai okait kutassa, hanem hogy inkább erőszakos hatalmi kizárásként tüntesse föl azt. Jellegzetesen ez az a helyzet, ahol a „mit teszünk?” kérdése mellől a fontosabbik kérdés hiányzik: „akarásunkon és tevékenységünkön túl mi történik velünk”. Az új magyar irányzatok némelyikét – kétségkívül érthetően – alaposan megbűvölte a szubjektum interpretációs szabadsága és az értelmezés permanenciájának lehetősége. Olykor olyannyira már, hogy a kontrollinstanciák keresésében sem érzi magát érdekeltnek. Talán ezért foglalkoztatja kevésbé az a kérdés, mi is történik vele akkor, amikor megértést hajt végre. Ami egyszerűbben szólva úgy is megfogalmazható: vajon mit is tud akkor, amikor a hagyománytörténet margóján a szubverzió afféle szelíd, sérülékeny, de „szabad gyalogjának” hiszi magát.

Ezt a maga korszerű „szubjektumelméleti érintettségét” nem titkolt büszkeséggel emlegető felfogást legfeljebb az a tapasztalat készítheti bizonyosfajta termékeny önrevízióra, amellyel szemközt már a húszas években kevésnek bizonyult az – önmagát a szubjektivitás felől így megértő – én „szabadságának” hermeneutikai teljesítménye. S még csak nem is annyira az interszubjektivitás Husserltől Buberén át Gogarten-ig kibontakozó új, strukturális elgondolású fenomenológiájában. Amely nemcsak az általános Dilthey-hatásra volt kritikai válasz, de a maga szubjektumelméleti implikációiban korszerűbbnek bizonyult az „én” világának elvi meghaladhatatlanságát hirdető elméleteknél is. Talán inkább arra érdemes emlékeztetnünk itt, hogy az emlegetett „szubjektumelméletek” – S. J. Schmidt-től Manfred Frankig – lényegében még a hetvenes-nyolcvanas években sem jutottak túl azon a vélemező, divinatorikus megértési konstrukción, amelynek először Heideggernél alakul ki a kritikai horizontja. S vele ama tapasztalat hermeneutikai belátásának lehetősége is, hogy nemcsak a megértés nem a szubjektivitás cselekvése, hanem – minden intranszparens tulajdonsága ellenére – a tudat maga sem tisztán szubjektív (birtokoltságú) valami. Nem olyan instanciája tehát a megértésnek, amely tisztán autopoietikus saját világok termelőjeként szavatolhatná a jelenvaló lét személyes hozzánk-tartozóságát, vagy kivált annak tapasztalatát. Valamelyest talán halványabban ragyognék e hazai szubjektumelméleti gloriola, ha a szubjektum hatástörténeti „elhelyezkedésének” nemcsak az észlelése, hanem megértett tapasztalata is belépett volna a deKONstruktív önmegértés horizontjába. Mert csak a nyelv *beszéltetésé*ként értett mibenléte teszi lehetővé a szubjektivitás olyan értelmezését, amely végre

nem az alanyiség formális struktúrájában helyezi el a megértés kérdését. Az a tapasztalat, hogy a szöveg (a „másság” megnyilatkozásaként) a kontemplatív-rekonsziderációs megismerés tárgyából a történő megértés partnerévé lépett elő, először a heideggeri nyelvfölfogásban, s annak nyomdokán Gadamer dialogikus hermeneutikájában tártá föl e radikális-modernista szubjektumfelfogások metafizikáját. Legalábbis amennyiben azok úgy értették félre a „csak szubjektumtól függő tudás” nietzsche-i tételét, hogy a megértés teljesítményét – kommunikatív érvény(esíthetőség)ét és vonatkozathatóságát – annak temporális-dialogikus nyelvi létmódjától elválasztva problematizálták.

Nálunk például a „személyes irodalmi kánonok” és a „regiszterkeverés” mulatságos ötletében figyelhető meg jól, hogy a fentebbi elválasztottság következtében az értelmezés premisszái miként maradtak fogva az episztemológia horizontjába. E két nagyobb pályát befutott hazai találmány ugyanis a szubjektumról egyszerre állítja annak konstituálhatatlanságát, illetve teljes onnipotenciáját is. Mert miközben megértésének érvényét a – térben a diszkurzív összeegyeztethetlenségből, időben pedig a hegei „rossz végtelenből” származtatott – jelentéscsúszás viszonylagosságának szolgáltatja ki, ugyanakkor olyan DJ-ként állítja egy mindenható szemantikai keverőpult mögé, aki nemcsak uralja, hanem irányítja is a regiszterek összjátékát. „Nincs szubjektív tudat – mondja erről a jólismert illúzióról Gadamer –, sem a beszélő, sem pedig a megszólítotté, amely a beszélgetésben keletkező dolgot képes volna átfogni” (*Frühromantik, Hermeneutik, Dekonstruktivismus*). Ám az igazságos megértés kedvéért hozzá kell tennünk, távolról sem bizonyos, hogy ezek az új hazai törekvések egy olyan szakmai interdiszkurzus körülményei között is beérnek az öntanúsítás fentebbi formáival, amelyek a figyelmes és tudományosan is produktív párbeszéd igényével fordulna feléjük. Mindez viszont kölcsönösen azt feltételeznél, hogy a filológusok éppúgy eligazodjanak a kortárs irodalomértelmezés elméleti világában, ahogyan ez utóbbi hívei is a történeti kutatás – éppen nem antikváriumi – dilemmái között.

Valamennyi olyan tünet tehát, amely csak a történő megértés kölcsönösségében válik feldolgozhatóvá s – ami belőle következhet – új horizontot létesítő tapasztalattá is. Márpedig az esztétikai tapasztalatnak épp ebben az összefüggésben van kitüntetett szerepe. Mint Kant mondja, „a szép láttán érzett tetszés nem az élvezet, sem valamely törvényszerű tevékenység, nem is az ideák alapján okoskodó kontempláció tetszése, hanem a pusztá reflexió okozta tetszése. (...) E tetszésnek szükségképpen mindenkinél ugyanazokon a feltételeken kell alapulnia (...) Éppen ezért szabad az ízlés segítségével ítéletet alkotónak (...) a szubjektív célszerűséget, vagyis a tárgy láttán érzett gyönyörét mindenki másnál feltételezni, és érzését általánosan, éspedig fogalmak közvetítése nélkül közölhetőnek tekinteni”. Ugyanezért lehetséges, fűzi hozzá később, hogy „az esztétikai ítéleőrő inkább viselheti egy közösségi érzék nevét, mint az intellektuális” (*Kritik der Urteilskraft*).

Mármost ha – mint bevezetőben utaltunk rá – az esztétikai tapasztalatnak nemcsak abban van különleges szerepe, hogy egyedül képes megszüntetni múlt és jelen antropológiai elválasztottságát, akkor könnyen belátható, miért van a fenti értelemben elsődleges közösségképző funkciója is. A történő megértés erre a tapasztalatra vonatkoztatva abban a teljesítményben részesíti tehát az irodalom értelmezőjét, hogy közreműködhet ama folyamat kiteljesítésében, ahol a – természete szerint mindig represszív – tolerancia méltánylásba, a pusztá kommunikáció pedig emberi közlésbe fordul át. Így teheti tudományát annak a megértésnek a köztes helyévé, ahol a határok nemcsak elválasztá-

nak, hanem kölcsönösen „olyan horizontokat is közvetíthetnek, amelyek előmozdítják a tudó és cselekvő emberek egyetértését” (Jauß: *Wege des Verstehens*). De amint azt a *Tympan* membrán-metaforája tanúsítja, a határok ilyen értelmezésében az új hermeneutika és a dekonstrukció nem is állnak olyan túlságosan messze egymástól. És utóbb ugyanerről tanúskodott Jauß Paul de Man-hez írott nevezetes levele is. Az elválasztottság helyzete ezért még akkor sem feltétlenül a kölcsönös szembenállás vagy a kizárásosság helyzete, ha bizonyosan mindig marad vissza valamilyen meg-nem értés és meg-nem értettség is.

Mert miközben egyik pozíció sem szavatolja a tévedhetetlenséget, annyiban úgyszintén közös feltételek között gondolkodunk, hogy valamennyien a helyes, az adekvát megértés útjait keressük. Hisz az irodalom retorikai-poétikai, illetve antropológiai jellegének kettőssége mindig csak az értelemképzés igényét, a jelentéskereső olvasást részesítheti a megértés részlegességének, sőt, akár kudarcának tapasztalatában. A megértés útjain ezért aztán az is megtörténhet velünk, hogy tévedünk. Ám – a *Holzwege* szép metaforájával szólva – legalább abban bízunk kell, hogy bár „mindenki külön téved el, de ugyanabban az erdőben”. Az értelmes olvasás igénye tehát már csak azért sem lehet hatalmi kérdés, mert a fentiekből adódóan tisztában van azzal, hogy a megértés lezárhatatlan vállalkozásának tökéletlensége közös, valamennyiönket átfogó – ugyanakkor mégsem determinatív – feltételekből származik. S éppen ennek a szituációnak a tapasztalata ismertetheti föl velünk a parcialitásban való részesültségünk mindenkori kölcsönösségét. Ekként vihet tehát közel a belátáshoz, mely szerint „nem az a hermeneutika művészete, hogy valakit odaszögezzon ahhoz, amit mondott. A hermeneutika annak művészete, hogy azt fogja föl, amit ez a valaki tulajdonképpen mondani akart”. Ha jól értjük – azaz nem akarjuk az intencionalizmus esetévé torzítani – Gadamer maximáját, akkor kiviláglik belőle: a hermeneutika elsősorban abban érdekelt, hogy a másikat úgy segítse hozzá az önmegnyilvánításhoz, hogy közben sem a tévedéshez, sem pedig az idegenséghez való jogát ne vonja meg tőle.

Az emlékezet széljárása

ÁGH ISTVÁN: ÁROKBÓL JÖN A TÖRPE

Megint szorított egyet a szülőföld-elevenítő történetmondás présén a költő-próza-író. Megint egy jó fokkal teherbíróbb lett a novellisztikus kisforma struktúrája, s vele még préseltebb, takarékosabb a nyelvezet is. Ágh István úgy két évtizeddel ezelőtt a mesebeli legkisebb fiú dudorászásával kezdte az iszkázi krónikázást: hagyta csak szinte, hogy a hirtelen szaporább szívverés zenéje betűkké, história-töredékekké írja magát. Aztán a szociográfus jegyzőfüzetét vette elő; pesti szemmel nézte, de otthoni ismerősséggel, beleérzéssel látta szülőfaluját, szülővidékét. Utóbb a költői híradás, a lírai helyzetjelentés epikája legendás, mitologikus átszíneződéssel már a regény felé terjeszkedett. Az esszé, a családtörténet, a valóságirodalom és a poétikus elbeszélés eddigi legszerencsésebb keveredése az *Árokból jön a törpe*. Nem igazi, szabályos regény ez sem, inkább – mint ma annyiaknál – fejezetek egy regényhez. A magyar glóbusz három nagy ecsetvonása simul eggyé Iszkáz középponttal: a Kemenesalja, a Marcal-medence és a Bakony. A lokális színek összevéthetetlenek, ám alattuk

egész Magyarország a vászon. Ágh a saját eredetmondáját mormolja, nevét is, virágát is tudja mindennek, ami otthoni – de ezt bárki a sajátjának érezheti, aki az 1945 utáni félszázadban, s e jelen-, azaz kevertkori nyelvi hazában él.

Általában tárcanovella terjedelműek a kötet rövidtörténetei

(tizenkilenc van belőlük), költői ihlet és anekdotikus zamat egyszerre sejlik a címekből is. *Ezredesné, csillagokban; Köd; Barcza lányok; Rab madár; Halálok; Hérvége; Meghívás este hatra; A tyúkász királysága*: a XIX. század vége óta kimutathatók azok a tradíciók, melyekbe a könyv fejezetei illeszkehetnek. Papp Dániel, Tömörkény, Móra vagy mások nevét azonban nem szükséges párhuzamként említeni, hiszen Ágh fantáziája és szörfüzése rögvést az első lapon a maga útjára lódul. A kissé meghorzsolt, groteszk lebbenésű címek különben is jellemzőbbek rá: *A kishíró fülei; Lop a család; Koszorú és ürülék; Árokból jön a törpe*.

A kötet fragmentumainak történetmondója jobbára a közelebből meg nem határozott, közvetlenül nem azonosított – persze könnyűszerrel azonosítható, mert lírikus módjára kitárulkozó – én, az önéletrajzi alakmás. Az ego azonban – ha tényleg az ő attitűdje a meghatározó – nem az egyes szám első személyű közlés kiköveteléséről ismerzik meg. Az író visszajátszathatja az álmélkodó és kutakodó kisgyermeki tudatot, ahogy a falura (is) rászakadt demokráciát az ezredesné és családja sorsán, a kiskastély lakóinak háború alatti és utáni titkain mérle-

Kortárs Kiadó
Budapest, 1997
194 oldal, 690 Ft

geli (*Ezredesné, csillagokban*). A palástolt én lehet ő, lehet a hajdani fiatalember: „A fiú erősebb fájdalomra ébredt, mint a szepezdi vendéglány után tavaly, mozi után történt az is, s éppen így szakította meg az udvari lámpa szerelmeskedésüket” (*Barcza lányok*). Az én váratlanul, beszédszituáció-váltással is megjelenhet, mint távollevő (bár eddig is benne járt a történetben, az *itthonban*, s mostantól jár majd benne igazán): „Akkor írta anyám: Most ez az iszákos L. még mindig iszik, most meg az öccsét lopta meg 500 fr vett ki a kabátjából, nem csinál semmit, félnek tőle az emberek, mert kér pénzt, de nem adnak neki. Elképzeltem, mennyire föl van háborodva mindenki, mégis a mi korunkbeli nők felháborodását, csalódását gondoltam a legnagyobbak. Mindannyian szerelmesek voltak bele, de csak az epekedés maradt számukra” (*Arokból jön a törpe*). Máskor nyilvánvaló a beleélés: az édesanya a beszélő, az ő fohászos, vizionárius monológjában szerepel az 1956 őszén, Budapesten megsebesült kisebbik fiú (*Köd*). Tudva jól, hogy Ághnak Nagy László volt a testvérbátyja, a történetzárásban áthallásos, fájdalmas tartalom is meghúzódik: „...mindenről az a gonosz világ tehet, és nincs kímélet, a gyereke miatt szenved az anyja, az anyja aggodalmától szenved a fia, és hiába ígéri meg, mindig belesodródhat a veszélybe, a nők is tönkretesznek, és észre se veszi, nem fogja föl, milyen kibíráhatatlan félelem, hátha testi-lelki nyomorék válik belőle, és azt is megérheti a szülő, hogy élete virágában temeti el a gyereket”. Korántsem végezetül megemlítenők a „kölcöntörténetek” – legalábbis annak mutatkozik például a *Restaurátor*, melyben a templomfestő szól acetongőztől és zalai bortól bódult egykori napjairól, s bizonyos, nem épp szentséges bakonyalji pin-galmányokról.

A fejezetek ésszerű, de laza és majdhogynem fölcserélhető egymásutánban helyezkednek el, viszonylagos linearitásuknak nincs különösebb fontossága. A mesélő – a fiú, a férfi – életfordulatait nem szolgálja és nem hiánytalanul követik. Esetleges anekdotikus magvuk ellenére egyik sem ragad meg

a szabályszerű, elhasznált anekdota-közegeben. Egy „régivágású” író talán az utolsó ízig kizsákmányolná ezt a gazdag anyagot – Ágh nem ezzel a mesélői dölyffel dolgozik. Emlékezetének – a múltból, a személyes sorsról, a helyről való tudásának – széljárása nem zúdul végig minden valóságos és minden álomi utcán, nem söpör ki minden falevelet. Bizonytalanságok, megfigyelhetlenségek, többértelműségek izzanak a novellákban. A nyelvi birtokbavétel sem mindig egyszerű, noha az olvasás (a mondatzene, a szókincs, a lírai szövöttség) gyönyörűséget okoz. Hol modernül-groteszkül balladisztikusak, hol fölsűrítettek, hol talányosak a történetek. Segíti viszont a megértést, hogy nemegyszer archetipikus élethelyzetek, örök pszichikai reakciók, dús vándormotívumok bontakoznak elő ama árok félsötétjéből. A gyermekekért aggódó édesanya imája, rémlátása, reménye éppúgy ilyen, mint a *Bábel tornya* már a címben is nyomatékosított tematikája (itt: az égisz erő asztag meséje, az élet értelmetlenségének katasztrofikusan nevetséges furcsasága).

A beszédszituáció-változások, a szokatlan szerkezetű vagy szórendű mondatok, a narrációba égetett párbeszéd, a vaskosabb vagy rétegnyelvi kifejezések váratlan vendégeskedése még enyhén szürreálisra is teheti az elbeszéléseket.

Testi valója, veleje van a könyvbeli falunak,

rajzoltága történetileg, szociológiailag, néprajzilag is hűséges, a stílus pontosan leképezi a különféle paraszti, parasztpolgári egzisztenciákat (s ha kell, distancíroz a falu és a város, a főváros között: Ágh alteregója egyszerre otthoni „bennszülött” és itteni, budapesti, kiszakadt értelmiségi). Ezt a települést ennek ellenére is hiába keresnénk a térképen. Bár belegyökerezik a földbe, húsz centiméterre a valóság fölé épült. Testvér-faluja egy Gabriel García Márquez vagy Csingiz Ajtmatov írta-álmodta falu lehetne. A megmaradás ősi, elemi, szépen és nyersen emberi erejét hordozza Ágh István faluja – miközben kopik, hal, tűnedezik; mindinkább árnyéka is, égi mása is önmagának.

Az előadásmód néha valószerűtlenül valóhű, egy-egy pillanatra mágikus formálva mellett a szövegkezelés, szövegadagolás egy szembeszökő módszere járja át a kötetet. A lapok alján, finom díszű elválasztó lénia alatt, Ágh István édesanyjának a fiához intézett leveleiből olvashatunk válogatást. A teremtetett művészi szöveg lábazata így az egyéni és hibás ortográfiájú, egyszerű közlő szöveg. Mindkettőnek más az esztétikai telítettsége, érzelmi hatása.

Az édesanya (Vas Erzsébet) maga is mitológikus egyéniség, mivel Ágh István is, különösen pedig Nagy László számos költeményt (dicsőítőt, felnövesztőt, szakralizálót) írt róla; fényképei a költő-fiúk pályája révén szinte az egész olvasó ország számára ismerősek; róla készült irodalmunk egyik emlékezetes *anyaképe*. A kétféle textus, az álló, illetve a dőlt betűk párhuzamos futtatása megpezdíti az olvasási módokat.

Érdeemes például a leveleket egyhuzamban, alapinformációként áttekinteni.

A falusi küszködés, a többé-kevésbé magányos öregség, az erős jellem helytállása, prózai dolgok és nemes gondolatok elegyedése tetszik ki e postai ígéből és formulákból. Ágh komponálva bocsátotta közre, amit anyja soraiból megőrzött. Sem a közre, az édesapa haláláról, sem az idősebbik fiú, László csapásszerű, váratlan elvesztéséről nem beszélnek a levelek. Ebben is az impulzív kihagyásosság érvényesül, a történetekről csak visszautalóan értesülünk.

A mintegy alakítatlan, nehezen formált szöveg (az édesanya tollvonása) és a hangsúlyosan alakított, fölünyesen megformált szöveg (az írói betűvetés) alkalmanként keresztöltésesen viselkedik. Mint az „Akkor írta anyám...” idézetből is láttuk, a családi posta fölszállhat argumentumként a „főszövegbe”. Bizonyára nem ok nélkül keresünk összefüggést az anyai híradás („Egy szomorú hír iszkázrol a szegény szomszéd Roza a kutba eset meg szédült ott megfuladt szomorú bucsu volt Iszkázon...”) és a kútba vesztett Anyuka halála („Búcsú másnapján kell te-

metni... részeg halottvivőkkel”): a novellabeli esemény között (*Hérvége*). Sajnos mégsem állíthatni, hogy a levelek, levélrészletek szervesen beleformnának a szöveg egészébe. Nyilvánvaló, hogy Ágh semmiféle posztmodern babérra nem pályázott; kettős (vagy többes) textusú, különböző – kontrapunktos, negligáló, ironizáló stb. – kortársi epikai megoldások mintája nem lebegett a szeme előtt. Viszont nem is tudott igazán mit kezdeni az anyai szövegajándékkal, szövegemlékkel. A szülőanya szükségképp ismétlődő tendenciájú üzenetei – a család sokszor hiábavaló hazavárása, a lányunokák nagymamai féltése – egy idő után nehezezként hatnak. Ritkán szolgáltatnak valóban szükséges aláfestést a történetekhez, saját textuális életük megvékonyka.

Ha Ágh István ugyane kiadónál napvilágot látott előző prózakönyvét (*Virágárok*, 1996) korábban egyszerű-szép könyvtárgynak mondtuk, ne hagyjuk ezúttal sem említetlenül a feleség, Széles Judit empatikus, puritán és sokatmondó címlapját, melyen a „babszem-molekulák” úgy élnek szomszédosan külön életet, mint a regényszerűen összekacsolódó-kapcsolódó novellák a gyűjteményben. Ha a *Virágárok* sok értelemzavaró sajtóhibája, nyomdai gondozatlansága ellen nem voltunk restek berzenkedni, nyugtázzuk most az odaadók korrektori figyelmet, melyen tán csak a fölemlegetett film, az *Egy nyáron át táncolt hősnőjének* neve surrant át hibásan (Serstin – Kerstin helyett).

Arokból jön a törpe: nem túl nyomatékos, és nem is mélyebben értelmezett mondata – szólása, szentenciája – ez a könyvnek. De jó könyvcím, mert sejtelmes, a valóságosat és a nem valóságosat összerímeltet. S jó, mert szót ismételt a *Virágárokból*. Hordozza a folyamatosságot. Kifejezi azt az örömteli tényt, amellyel kezdtük: megint szorított egyet a szülőföld-elevenítő történetmondás présén a költő-prózaíró.

Tarján Tamás

Tulajdon szemével lát

TÉREY JÁNOS: TULAJDONOSI SZEMLÉLET

Térey János, ez a rokonszenves debreceni fiatalember manapság Pesten él, negyedik önálló verseskötete a '97. évi könyvhétre jelent meg a *Palatinus*nál. Az ötvenkét, összesen öt ciklusba és egy ún. „Appendix”-be sorolt költemény jobbára a legutóbbi esztendőék termése.

Tisztességesen könyvel

A borítóján a század eleji Temesvárt idéző könyv a ciklusok címeivel (Helyismeret; A Termann-ház; Anyagismeret; Szép vezérnő; Hátrébb az agarakkal; Appendix) sokat elárul a versekben foglaltakról. Még többet azonban csak sejtet. A kötet címadó költeménye ugyanakkor nyíltan figyelmeztet:

„Tulajdonos, vigyázz archívumodra.
A nyári birtok végveszélyben...”

(Tulajdonosi szemlélet)

Veszély fenyeget, jó lesz vigyázni. Nem árt, ha az ember megválogatja a szavait.

De *ki* ez a kötet első versében oly jelentőségteljesen emlegetett „tulajdonos”? Netán a „daltulajdonos” Téreyre kell gondolnunk, vagy valaki másra?

Túl azon, hogy a „tulajdonos” korunk kétségtelenül jelentős, sőt jelképes figurája, e szó elsősorban magát a költeményekben megmutatkozó Térey-t juttatja eszembe.

A Tulajdonosi szemlélet versei ekként egy mindent átfogó „tulajdonrendezés” dokumentumai. Ha úgy tetszik, Térey szellemi magánarchívumának darabja valamennyi, de féltve őrzött leltári tárgy is egyben.

Térey „vagyon” helyzete: sok kintlévőség, jelentős adósságállomány, súlyos örökösödési adó-terhek. A szerző azonban törleszt, pontosan, kamatostul fizeti az esedékes részleteket. Kötetei 1991 óta rendre két évenként látnak napvilágot (1991: Szétszórás; 1993: A természetes arrogancia; 1995: A valóságos Varsó; végül 1997: Tulajdonosi szemlélet).

Azt, hogy *ki* lehet a Térey versek „tulajdonosa”, talán sikerült tisztázni.

Alább mégsem a „tulajdonos” Téreyről lesz szó, sokkal inkább a Tulajdonosi szemlélet verseiben *megszólalókról*. Ezek jellemzéséhez az olvasó segítséget egyedül a versektől remélhet, hisz mi sem jellemzőbb egy megszólalóra, mint tulajdon szavai. Vizsgálatom tárgya nem elsősorban az, *ami* Térey verseiben kifejezésre jut, sokkal inkább *a nyelvi kifejezés maga*. Nem az foglalkoztat, *amit* a versekben megszólalók mondanak, hanem *ahogy* mondják.

Izgalmasnak, a szó szoros értelmében fordulatokban gazdagnak találom a Térey által használatos költői nyelvet, és érdekel e nyelv használatának módja. Ennek feltárásához abból az általános összefüggésből indulok ki, hogy egy tetszőleges versben megszólalók beszédmódja a költő nyelvhasználatának módját is jelenti egyben. Hiszen a vers

Palatinus-könyvek
Budapest, 1997
114 oldal, 499 Ft

minden szava egyszersmind a költő mint költő megnyilatkozása.

A képes nyelvmester

A Térey-versekben használatos költői nyelv sajátos, mással össze nem tévesztendő. Jellegzetes volta részben a szerző által előszeretettel alkalmazott nyelvi kifejezőeszközökből, részben használatuk mikéntjéből fakad. Ezek együtt kifejezésre juttatják a költő viszonyát mindenkori tárgyához, archívumának egyes darabjaihoz, de önnön költészetéhez is.

Térey költői nyelvezetére kettősség jellemző, amely talán a személyében rejlő ambivalencia vetülete műveinek síkján.

A Térey-versek szavai, kifejezései és fordulatai szinte minden esetben több, egymástól élesen elkülönülő nyelvi rétegből valók, és a költeményekben maguk is rétegződnek.

Ilyen nyelvi réteg mindenekelőtt az, amelyet „irodalminak” lehetne titulálni. Irodalminak nevezek egy szót, kifejezést vagy fordulatot bármely írásműben, ha az a szerző olvasmányaira utal. Eszerint Térey olvasmányainak száma imponáló. Különösen sok a századelő magyar irodalmára, elsősorban a Nyugat szerzőire utaló mozzanat a versekben. Ady, Kosztolányi hangja egészen jól kivehető az amúgy népes, de korántsem népies kórusból. Egyes Térey versekből mintha a macskajajos Ady Endre vagy szegény Kosztolányi panaszait hallaná ki az ember:

„...és Krakó szunnyad. Varsó éberalvó
– jaj, lesz még így se – ...”

(Tulajdonosi szemlélet; kiem. tőlem: H. I.)

A Nyugat első nemzedékének líráját idézi a minden különösebb indíték nélküli „Ó”-zás is, amelyet nem mindig könnyű elszenvedhetni:

„Ó, lámpalázás készülődés
őtfogásos torra, asztalfői tósztra!”

(Lámpaláz; kiem. tőlem: H. I.)

A Térey-versek következő fontos nyelvi rétege az ún. „köznyelvi” vagy „beszélt nyelvi” réteg. Ezen belül leghangsúlyosabb

a Térey-kortárs csoportok jellegzetes diáknyelve, amibe éppen úgy belefért a bölcsész-kari laza duma, mint az újlipótvárosi argó, hogy a tájnyelvi pincészetek mélységeiről már ne is szóljak.

Újabb nyelvi réteget jelentenek a különféle „szaknyelvek”, „szaknyelvi divatok” kifejezései, általában a zsargon. Itt is meglehetősen nagy a választék: a kereskedelem, a jog, a politika, a történettudomány jellegzetes szavaival, fordulataival gyakran találkozhatunk a Tulajdonosi szemlélet oldalain.

Természetesen az ún. „irodalom” is szakma a maga módján, de szerencsére a belterj kívül reked Térey költészetén, noha kivételek azért akadnak. Magam ezek közé sorolom az „Appendix”-ben csatolt részek közül az „Interpretátor” című, (el)kalandozások korabeli nyelvemléket. Ez már rég nem rakendroll.

Számos szó, kifejezés vagy fordulat a közvetlenség stílusjegyeit hordozza a kötet verseiben. A megszólalók modora sokszor mégis távolságtartónak tűnik. E költeményekben a közvetlenség inkább a szóhasználatban jut kifejezésre, a távolságtartás pedig a Téreyre különösen jellemző mondat szerkezetekben és a mondatfűzésben. A Térey-versek fontos jellemzője, hogy akár egy mondaton belül is jelen lehetnek az egymástól eltérő nyelvi rétegek szavai, kifejezései vagy fordulatai, mint ezt az alábbi idézet is példázza:

„A húgom pincérnő a mélypincében.
Szolgálólány; csütörtök délutántól
kifulladásig.”

(A húgom pincérnő a mélypincében;
kiem. tőlem: H. I.)

A „kifulladásig” szó határozottan mai benyomást kelt, ezzel szemben a „szolgálólány” jó néhány évtizeddel ezelőtt volt használatos a köznyelvben. Manapság irodalminak hat. Mélypincék népe imígyen nem beszél. Helyette inkább ilyeneket mond:

„Nem rossz buksza”

(A húgom pincérnő a mélypincében;
kiem. tőlem: H. I.)

A Mélypince különben Krausz Poldi kocsmája volt a Tabánban, Krúdy darvadozásainak, Márai emlékezésének tere; világi jó kis hely.

Fölösleges folytatni a felsorolást, e versben mindvégig, sőt, Térey szinte valameny-nyi versében hasonló jelenséggel találkozhat az olvasó.

Térey másik jellegzetes fogása, hogy költeményeiben felváltva alkalmazza a különböző történelmi korok, élethelyzetek különböző alakú, eltérő jelentésű, de egymásnak részben megfeleltethető szavait, kifejezéseit. Ilyen szavak pl. a most idézett vers „pincéző”-je és „szolgálólány”-a.

Téreyt olvasva azt is megtudja az ember, mit tesz Wittgenstein a gyakorlatban. Költőnk kihasználja, hogy a különféle nyelvi játékműzőkön egyazon szó vagy kifejezés más és más értelmű lehet. A „gyalog” főnévként mást jelent a Partnerség a békéért katonai alakulatainak kötelékében, mást a sakktáblánál ülve, és megint mást a gépjárművezetőképzés megpróbáltatásai során, ha egy tanulóvezetőre, mint a megvetés tárgyára vonatkoztatják:

„Úgy kell nekem: gyalog létemre részt veszek
egy számomra teljes-
séggel haszontalan tanfolyamon.”

(Nyílt láng használata; kiem. tőlem: H. I.)

Az utóbbi két eljárás logikai alapja amúgy az analógia. Nem feltétlenül tárgyak hasonlósága, inkább helyzeteké, amelyek meghatározzák a nekik megfelelő tárgyak rendeltetését, így a tárgyakat jelölő szavak jelentésére is kihatnak. Hasonló helyzetek hasonlóvá teszik az általuk meghatározott tárgyakat. E tárgyakat jelölő szavak jelentése is hasonló egymáshoz, sőt, idővel azonossá válhat. Szinonim szópár jöhet létre ekként; a „gyalog” a továbbiakban „gyakorlóvezető”-t is jelenthet, és viszont. Vagy minden marad a régiben.

A lírai Ő

A legtöbb vers lírai énjére is áll, hogy modora inkább tűnik távolságtartónak, mint közvetlennek, és ez természetsszerűleg kihat

Térey költői stílusának alakulására. Nem maguk a nyelvi kifejezések, hanem a kifejezőeszközök használatának módja, az egy mondatot alkotó elemek különböző nyelvi rétegből való származása az, ami először idegenül hat.

„(Már elnézést, drágáim, mi ez
a borzadály macskazene?)

Pörögne pedig szívesen.

(Nem biztosít védelem a salonspicc,
barátom, be kell csápolnod erőből.)”

(Össztánc)

Már elnézést uram, Ön külföldi? – szegezhetnénk a kérdést Téreynek az Össztánc akrobatikus nyelvi rakendrollja után, „fölrúgva a szúrágta etikettet”.

De ettől függetlenül is: az anyanyelvi Rózsadomb lakóit egy tánciskolában összehozni Alsó-Wekerle-telep népével, mindez hasonló ahhoz a bravúrhoz, amelyet az Össztánc-ban szereplő „független, alföldi gyerek” vitt végbe a „fővárosi parketten”. Rohanunk a forradalomba?

A köznyelvből átvett elemek nagy száma ellenére a Térey-vers nem mindig könnyű olvasmány. Ennek egyik oka, hogy amikor köznyelvi, akkor jórészt a Térey-kortárs csoportok rétegnyelvéből táplálkozik. Ez a nyelvezet távolságot teremt bizonyos olvasói rétegek és a versek között.

Befogadói oldalról gondot okozhat még, hogy arról, aki ennyire szintetikus nyelven beszél, egyáltalán nem könnyű elhinni, hogy létezhet egyáltalán. Hát ilyen nincs – és mégis van.

Mindezek legmegdöbbentőbb következménye az, hogy Térey versei veszítenek eredendő személyességükből. És éppen ez a különös, önmagától elidegenítő vallomásság az egyik legsajátosabb vonása ennek a költészetnek. A Térey-versek egyszerre nagyon személyesek, és mégsem. E költeményekben a benső mintegy „külsővé válik és idegenné lesz” – a versek idegenszerűségének érzését keltve az olvasóban. A szerző mintha folyton elidegeníteni vágya magától önnön életményvilágának legsajátabb mozzanatait. Térey-nél a kimondottan életes nem ritkán tár-

gyiasul, és ezzel mesterkéltnak hat. A tulaj máskor házon kívül van, a berendezés azonban marad. Hogy miért e pazar tartózkodás? „Hosszú a sora annak. Messzire vezetne.”

Egy szál magában

Térey János lehet, hogy egyedül áll. Ritkaságszámba megy verseinek kivételesen nagy hatásával, és egyéni költői hangjával is, amely kétségtelenül sajátos, de időnként mintha enyhén öblössé válna:

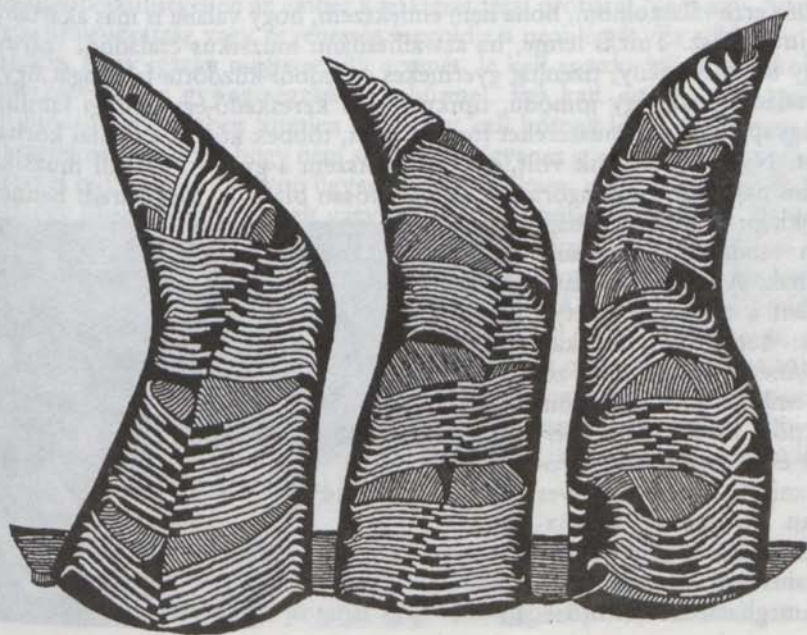
„Jelen vagyok háztartásaitokban
háztáji démon, konyhátokban lebzselek,
citaltok és gyakorta emlegettek:
idegenben szereztem nagy nevet.

Pajzán képpel a képernyőn vigyorgok,
az éji éterben duruzsolok,
vagy üzenek a helyi Harsonában,
cívis-bátyuskák, cívis-kishugok”.

(A juss)

Térey persze nem átváltozóművész, még ma is A természetes arrogancia Térey János-a. Hangja ennek ellenére sokat változott. Sőt, ma már azt csinál a hangjával, amit csak akar. Vélhetően erre mondják Újlipótvárosban (Térey kedvenc „városa”), hogy „vér-profi”. Nem fenyegeti a veszély (valószínűleg sose fenyegette), hogy utánzóművésszé válik. Tulajdon szemével lát, és a nyelv, amely által megnyilatkozik számunkra, immár teljes egészében a sajátja. Belőle legfeljebb Térey-imitátor válhat még, ha túlságosan nagy figyelmet szentel önnön költői archívumának.

Hollósvölgyi Iván

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magának érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlbaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a bíres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„Nem a kút mély, a kötél rövid”

BESZÉLGETÉS PÁL TAMÁS KARMESTERREL

1996 januárjában, majd’ másfél évtized múltán, ismét Pál Tamás karmester lett a Szegedi Nemzeti Színház zeneigazgatója. A tavaly Kiváló Művész címmel kitüntetett, nemzetközi rangú dirigens az operaprodukciónak zenei minőségének javítását tekintette legfontosabb céljának. Noha azóta országos figyelmet keltő, kitűnő előadások is születtek (Boito: *Mefistofele*, Verdi: *A lombardok*, Mozart: *A varázsfuvola*), az operatársulat működését közönség és kritika egyaránt sokat bírálta. A hihetetlen aktivitású, rendkívüli teoretikus felkészültségű, kivételes muzsikusi képességekkel és művészi kisugárzással rendelkező karmesterrel pályafutásáról beszélgetve a szegedi operajátszás ellentmondásos helyzetéről is szót váltottunk.

– Kezdjük az elején: hogyan lett karmester?

– Nehéz erre válaszolnom, noha nem emlékszem, hogy valaha is más akartam volna lenni, mint zenész. Túlzás lenne, ha azt állítanám: muzsikos családból származom. Apám egy koldusszegény, tizenhat gyermekes családból küzdötte fel magát ügyvéddé, anyám családja pedig egy jómódú, tipikus zsidó kereskedő-értelmiségi familia volt. Anyai nagyapám orvosi műszereket forgalmazott, többek között a gyulai kórház szállítójaként. Nyugodt életünk volt, ma is emlékszem a gyakori családi muzsikálásra. Édesanyám nagyszerűen zongorázott, szenzációsan blattolt. Megmaradt bennem egy éles emlékkép: a szüleim a nappaliban a vendégeikkel kamaramuzsikálnak. A klasszikus darabok mellett a napi slágereket is játszották: keringőket, dalokat, még a *Hófehérke* és a *hét törpe* zenéjére is emlékszem. Gyulai zongoratanárnőm Bartók Béla *Gyermekeknek* és *Mikrokozmosz* sorozataival tanított. Amikor tízéves koromban Budapestre költöztünk, édesanyám rögtön váltott egy operaberletet, ami az egész életemre meghatározó jelentősé-

gűnek bizonyult. Sohasem fogom elfelejteni, amikor Otto Klemperer – aki nagyon magas ember volt, és mindig ülve vezényelte az operákat – A nürnbergi mesterdalnokok dirigálása közben a III. felvonásbeli híres „*Wach auf!*”-kórusnál fölállt. Mindenkinek végigfutott a hátán a hideg. Arra az 1947-es operaházi koncertre is jól emlékszem, amelyen Sergio Failoni Verdi *Requiemjét* dirigálta. Nagyon féltem, mert a zenekar lent játszott az árokban, a kórustagok és a szólisták pedig fekete kámszában énekeltek a színpadon. Meghatározó gyerekkori élményem volt az is, hogy anyám megvette *A truba-dúr* és a *Szöktetés a szerájból* zongorakivonatát. Ha metodikát kellene írnom, hogyan neveljük a gyerekeket az operára, ma is ezt a két darabot javasolnám. Bizonyára ilyen és hasonló élmények hatására lettem zenész.

– De miért épp karmester? Sokan kiváló zongoristának tartják, lehetett volna hangszeres szólista is...

– Be kell valljam, botladozva lettem karmester. Nagyon sikeres bemutatózó ember vagyok, amikor a zeneakadémiára felvételiztem, komoly feltűnést keltettem azzal, hogy mi mindent tudok. Zeneszerzés szakra jelentkeztem, a szerzeményeimet is szívesen fogadták. Roppant komolyan vettem a felvételit, ezért érettségi után nem is jelentkeztem rögtön, hanem vártam egy évet, közben pedig bebífláztam a híres Keszler-összhangzattan mind a harminc leckéjét. Amikor a felvételin csak a nyolcadikat kérték, olyan csodálkozva néztem vissza a tanárookra, hogy azt hitték, biztosan nem tudom. Sértődötten visszafordultam, és mint a géppuska, játszottam el. Az Operaházban is nagyon sikeres volt a próbajátékom. Később aztán jöttek a sötét évek. Mert egy dolog a zenei adottság, a képesség, az ügyesség, és más az igazi megismerkedés a zenével. Ez nem annyira zenei, mint inkább jellemkérdés. Nekem sokáig jellemproblémáim voltak a zenével. Könnyen vettem az első akadályokat, sokáig nem kellett igazán tanulnom, küzdenem az eredményekért. Csak később jött a zenével való igazi megismerkedés, ami kitartást, szorgalmat, mély gondolkodást és főleg karaktert igényelt. A zene ugyanis maga fogalomnélküliségében az ember karakterét teszi próbára. Nem úgy, hogy pusztá akaratőrő, határozottság vagy egyenesség megoldja a problémát. Ez sokkal komplikáltabb! Ahhoz, hogy igazán megismerjük a zenét, le kell ereszkednünk a pokolba, meg kell ismerkednünk a gyöngeségekkel, a bűnnel. Fel kell jutni a mennyországba, úgy kell hinni, hogy közben hitetlen vagy; úgy kell hősnek lenni, hogy nem vagy az; úgy kell szerelmesnek lenni, hogy nem szeretnek. Ugyanez a jellemprobléma jelentkezett a zeneszerzés területén is. Nagyon ügyesen komponáltam, ma is habozás nélkül hamar megírnék egy Mozart-szonáta tételt vagy egy Bach kétszólamú invenciót. Bár zeneszerzés szakra vettem fel, soha nem éreztem késztetést arra, hogy a komponálással fejezzem ki magam. Állandóan az izgatott, hogy előadóművészként, zongoristaként ismerjenek el. Ebből az időszakból datálódik a barátságom Gyimesi Kálmánnal, Ütő Endrével és a többiekkel. Az énekesek rengeteg fellépésükre magukkal vittek, emlékszem, egyik állami ünnepségről a másikra jártunk. Nagyon csábított az opera világa, koncertjeinknek mindig óriási sikerük volt. Erős vágy és hiúság élt bennem, hogy a középpontban legyenek és elismerjenek. Másodév után felvételiztem a karmesterképzőbe, ahová simán felvettek, de ott jöttek az igazi bajok. A karmesternek nincs hegedűje, zongorája, a pályájával kell szembenéznie az emberekkel.

– Kitől tanult dirigálni?

– Először Kórodi András tanított, akinek nagyon sokat köszönhetek, mert ő irányított az Operaházba. Tanárként viszont csapnivaló volt. Nagyon szerette a jó növendékeket, utálta rosszakat. A jó tanár szigorúan fogja a jó növendékeit, és mindent

megtesz a rosszakért. A dirigálás terén Kórodi maga is súlyos problémákkal küzdött, ezért egyetlen mozdulatot sem mutatott nekünk. Számomra Ferencsik János lett az isten. A dirigálásától tűzbe jöttem. Bámultam! Fantasztikus adottságú muzsikos volt. Bár nem tanított, Oberfrank Gézának és nekem különórát adott. Mindent meg tudott mutatni: mögénk állt, megfogta a kezünket. Máig beleborzongok: micsoda erő áradt belőle, és mennyire más volt, mint amit korábban tanultunk! A próbajáték alapján ő vett fel az Operaházba. Emlékszem, amikor Prokofjev *Rómeó és Júliáját* bemutattuk, Ferencsiknek kellett vezényelni. Rám bízta a zongorás próbák vezénylését. Amikor beállt dirigálni, maga mögé ültetett, és sügnom kellett neki, hogy a színpadon melyik szereplő honnét jön be. A Prokofjev-zene szenzációs volt, Ferencsik pedig a karmesteri attitűdnek, az odafordulásoknak, a szuggesztivitásnak olyan parádéját mutatta, hogy az a mai napig meghatározó élmény maradt számomra. Igazi tanárom nem volt, de Mesterem igen: Ferencsik. A karmesteri szakmának kidolgozatlan a metodikája, mert – ma már látom – a vezénylést nehéz rendszerbe foglalni. Kevés benne a tisztán muzikális dolog, és sok a zenén túlmenő, a zene fölötti: mit tehet, mit nem tehet meg egy karmester. Egy kételyekkel teli fiatalember számára az írott metodika nem tud segíteni a dirigálás megtanulásában. Ferencsik nagyszerűen művelte a vezénylést, s az egyetlen lehetséges utat választotta: odaállt a növendékei mögé, és megmutatta.

– *Az Operaházba kerülve várható volt, hogy operakarmester lesz. A szimfonikus muzsika, a koncertdobogó nem vonzotta?*

– Abban az időben ez volt az egyetlen járható útja annak, hogy valaki karmester legyen. Nagyon szűk volt a szakma. A zenekaroknak nem volt másodkarmesterük, azaz, ha karmesterré akart valaki válni, praxist akart szerezni, akkor be kellett kerülnie valamelyik operatársulathoz korrepetitornak. Azután addig könyökölni, ügyeskedni, bizonyítani, hogy milyen zseniális muzsikos, amíg a pultra nem jut. Nekem sem volt más választásom. Az Operaházban fantasztikus hatások, élmények értek. Közben a szimfonikus zene ugyanúgy érdekelt. Az első átütő sikerem nem is az Operaházban, hanem a rádióban volt. Akkoriban a Magyar Rádió nagyon nyitott volt a modern zenére, a friss dolgokra és a fiatal előadókra. Többen azzal csináltak karriert, hogy a kevésbé népszerű kortárs kompozíciókat felvállalták, s a kortárs magyar zeneszerzőkkel is baráti viszonyt alakítottak ki. Kiváló felvételek születtek így. Ez nekem is megadott. Ugyanakkor abban az időben az Operaház jelentette a magyar zenei életben Európát. Nagyon jól éreztem ott magam.

– *Emlékszik arra, milyen tervekkel, vágyakkal jött a hetvenes évek közepén zeneigazgatóként Szegedre?*

– Akkoriban Mozart-bolond voltam. Együttműzikálós, rendkívüli finomsággal és alapossággal kidolgozott operajátszás megteremtése lebegett a szemem előtt. Meg is csináltam, hiszen a *Figaro házassága* ilyen produkció volt. Nagyon tiszteltem Vaszy Viktort, de jól láttam a hiányosságait is: nagyvonalú nemtörődömség élt benne a részletek iránt. A másik becsvágyó tervem az volt, hogy a szegedi zenekart „kipucolom”, azaz egy európai, mindenre alkalmas együttest alakítok ki. Ez már nem sikerült tökéletesen, bár voltak eredmények. Csináltunk a rádióban egy óriási sikerű Liszt *Faust szimfóniát*, amelynek a kritikái fogadtatása is egészen rendkívüli volt.

– *Milyen volt a kapcsolata Vaszyval?*

– A hívására már 1960-tól lejártam Szegedre korrepetitorkodni, azaz amikor 1975-ben ide kerültem, meglehetősen régóta ismertem már. Nem nekem jutott eszembe,

hogy Szegedre jöjtek, hanem a szimfonikus zenekar hívott. Vaszy nagyon becsült engem, mert felkészült zongoristaként jól tudtam segíteni a munkáját a próbákon. Nekem pedig már akkor tetszett az a nagyvonalúság, ami a dirigálásából áradt. Úgy éreztem, amit ő csinál, az jóval több, mint amit Ferencsik kivételével Pesten tudnak. Amikor kineveztek, Vaszyban volt némi sértődöttség. Akkoriban sok balettet dirigáltam az Operaházban, ezért balettkarmesternek tartott. Arról nem volt tapasztalata, dirigensként hogyan nyúlok egy operához vagy egy szimfonikus darabhoz. Mindezek ellenére nagyon rendes, és rendkívül segítőkész volt velem. Őszinte elragadtatással, érdemem szerint tudott gratulálni, ha egy produkcióm jól sikerült. Felsőbbrendű nyugalommal vette tudomásul, hogy másfél éven át semmiféle feladatot nem kapott.

- Miért?

- Vaszyt ma már mindenki isteníti Szegeden, de arról nem szoktak beszélni, hogy abban az időben, amikor ide kerültem, gyűlölték az énekesek. Egyénileg és csapatostul is már Pesten megkerestek, hogy panaszkodjanak rá. Nem sokkal a kinevezésem után az egyik színházi kolléga lakásán rendeztek egy nagy bulit, ahol szinte pogromhangulat alakult ki Vaszyval kapcsolatban. Azt követelték tőlem, ígérjem meg, hogy a lábát sem teheti be a színházba.

- Mi volt ennek az oka?

- Az az általános mentalitás, keserűség, furcsa indulatvitel, ami zenészeket, színészeket gyakran arra késztet, hogy karmesterükre, rendezőjükre vigyék át életük megoldatlan problémáit. Ezeket az énekeseket Vaszy őszintén szerette. Pontosan tudta, mennyit érnek, milyenek, hogy kígyót-békát kiabálnak rá, de nagyvonalúan nem törődött ezzel. Magánélete miatt – tizenegyszer költözött el és vissza a feleségétől – állandó céltáblája volt a közvéleménynek, olyan lehetőséget adott a támadásokra, hogy sok valótlán dolgot is elhittek róla. Bár karmesterként nagyon tiszteltem, hallva a hibáiról, a színházi visszasságokról, úgy gondoltam, az a feladatom, hogy kitakarítsam Augiász istállóját. Sokáig tartott, amíg felismertem, hogy a vele kapcsolatos állítások jó része hazugság volt. Vaszy fantasztikusan nagy karmester volt, aki pontosan tudta, mi az, amire egy dirigens képes. Mi az, amit feltétlenül meg kell tennie, s mi az, amivel nem kell törődnie. Lenyűgöző hatással volt rám! Akkor jöttem rá, hogy milyen zseniális dirigens, amikor egy NDK-ból érkezett vendégkarmester egy mintaszerű alapossggal előkészített Verdi *Requiemet* dirigált Szegeden. A harmadik előadást már nem tudta vállalni, mert haza kellett mennie. Vaszyt kértük fel, aki kapott egy alaposan felkészített zenekart, és valósággal csodát művelt.

- Előnyei ellenére a Szegedi Nemzeti Színház mégsem a Magyar Állami Operaház, és Szeged sem a főváros, itt nehezebb olyat produkálni, amire odafigyel a muzsikustársadalom és az országos közvélemény. Soha nem akart visszakérülni az Operaházba?

- Soha nem gondoltam erre. Ma is azt tartom, hogy Szegeden jobb csinálni ezt a szakmát. Itt a zene – és különösen az opera – praxisa, gyakorlata őszintébb, igazabb, mélyebbre törő, mint Budapesten. Ugyanakkor fogadtatása zűrzavarosabb. Pesten nem él olyan testközelen a színházzal a publikum. Itt egy-egy produkció fogadtatása izonyatos napokat, hónapokat tud szerezni.

- Már a hetvenes évektől több izgalmas lemezt dirigált a Hungarotonnál. Egyértelmű siker volt Salieri *Falstaffjának*, *Cimarosa Il Pittor Parigino-jának* és a *Don Sanche* című Liszt-opera felvétele. Az említett operaritkaságok mellett például Lando Bartolini, Buday Livia portrélemezeit is dirigálta. Mit jelentettek a pályáján ezek a felvételek?

- Az első néhány felvétel után a Hungaroton kiszemelt arra, hogy szinte ismeretlen operákból lemezt csináljak. Zeneszerzőként is izgatott a feladat: elem tettem egy olyan partitúrát, amelynek nem volt előadói tradíciója. Rengeteget kellett olvasnom hozzá, előfordult, hogy szinte újraértelmeztem a partitúrát, át kellett dolgoznom a darabot, hogy mai előadásra alkalmassá tegyem. Látták, hogy ehhez jó érzékem van. Megjegyzem, olyan lemezkritikát alig kaptam, ahol a valódi zenei munkámat lajstromozva észrevették és értékelték volna. Emlékszem, amikor a Salieri Zenekarral az aix-en-provence-i fesztiválon vendégszerepeltünk, legnagyobb sikerünket Mozart 11 éves korában írt „*Die Schuldigkeit des ersten Gebots*” című oratórium-operájával arattuk, aminek az énekszólamait szinte én dolgoztam ki. Az énekesek hallatlan lelkesedéssel vettek részt a munkában, tetszett nekik az átdolgozás. A premierre több profi kritikus érkezett, akik később mindenféle méltatást írtak a produkcióról, de a partitúra átdolgozásából semmi konkrétumot nem vettek észre. Ezt annyiszor átéltem, hogy ma már nem is számítok olyan alapos zenei szakkritikára, amely túlmegegy egy általános megfogalmazáson. Bár lemezeim fogadtatása kedvező volt, igazi művészi kielégülést a hangfelvételek készítése nem adott. De rendkívül sokat segített a pályámon. Ha meghívnak valahová, a szakmabeliek a mai napig gyakran azzal fogadnak: igen, emlékszem, maga vette lemeze Salieri *Falstaff*-ját és a *Don Sanche*-ot.

- Konkrét felkérések is születtek így?

- Az egyik évben Bordeaux-ban a májusi zenei ünnepekre Salieri *Falstaff*-ját akarták elővenni. Valaki meghallgatta a Hungaroton-felvételünket, és javasolta, hogy engem hívjanak meg. Ottani zenekarral, magyar énekesekkel és rendezővel csináltuk meg a produkciót, amely később ugródeszkát jelentett franciaországi karrieremhez.

- Melyik volt a legkedvesebb lemezfelvétele?

- Pályám utóbbi öt-tíz évének legnagyobb élménye a Salieri Zenekar. (Március elején a Turandotot játszottuk Hollandiában. Nem hiszem, hogy sok zenekar akad ma idehaza, amelyik ezt a darabot hasonló színvonalon meg tudta volna csinálni.) A legszébb lemezfelvételeink a Salieri Zenekarral és Pétervári Lajos kitűnő technikai közreműködésével a szegedi jezsuita templomban és a Festő utcai próbateremben készültek. Ezek közül kettő, a Wagenseil-szimfóniák és a Vanhal-szimfóniák felvétele óriási felfedezést és kivételes művészi élményt jelentett számomra. Talán még a Benda-művek felvétele is.

- 1996 januárjában, amikor ismét a Szegedi Nemzeti Színház zeneigazgatója lett, úgy fogalmazott, a megbízatás kivételes lehetőséget jelent arra, hogy pályáját méltóképp befejezhesse. Hogyan sikerült ezzel a lehetőséggel élnie?

- A lehetőség változatlanul fennáll. Induláskor rózsásabbnak látszott a helyzet, sok körülményt alábecsültem, a színházon belüli helyzetemet és lehetőségeimet pedig jelentősen túlbecsültem. Mint ahogyan a szegedi operalátogató közönség érdeklődését és szeretetét is. Visszatekintve az elmúlt évekre, csak egy-két produkciót tudok mondani, amely méltó ahhoz, amit elhatároztam, s többet is, amelyik nem üti meg azt a szintet. Egyes produkciók minőségéről lehetne diskurzust folytatni, de ennél talán fontosabb, amiről kevesebb szó esik: a szakma stratégiája. Ezen a téren hatalmas problémák vannak. Szegeden ma is létezik egy operatársulati mag, amelynek korábban tekintélye, elfogadottsága volt a színházban és a városban. Szídták ugyan őket, de szerették is. Úgy tartották róluk: ők az operaénekesek. Az egyik basszistát még én szerződtettem a színházhoz, aztán eklatáns példa lett arra, hogyan lehet szinte egy egész pályát végig-

csinálni úgy, hogy csak tehetség van, azon kívül semmi. A pillanatnyi felvillanásokat sohasem követte nála beteljesülés. Ez az operatársulat magánénekes tagjaira, kórusára, sőt szinte minden összetevőjére, műsorpolitikájára, bátorságára jellemző volt. Mindenki tudta, vannak a társulatnak értékei. De úgy gondolták, nem szabad hozzányúlni, mert akkor ezek az értékek veszélybe kerülhetnek. A szegedi társulat kifejezetten gyenge énekesekkel is tudott jó előadásokat produkálni, mert tisztában volt a korlátaival. Bizonyos területeken bátrabban mert előre menni, mint Budapest és más operatársulatok. Ez akkor történt, amikor hozzánk is betört az a fajta rendezői színház, amely azelőtt idehaza szinte ismeretlen volt. Zeneigazgatóként határozott változásokra törekedtem, úgy gondoltam, az operai színjátszás modernizálása után végre a zenei megvalósítás terén is szükség van minőségi ugrásra. Az első év nem sikerült megfelelően. Grandiózus törekvéseink fénypontja a *Boccanegra* zenekara volt. Ez viszont olyan problémahalmazt teremtett, amit nagyon nehéz volt megoldani. Szerettem volna, ha az operaprodukciók zenei becsülete nagyobb elismerést kap. Ezt a célokat teljes értetlenség fogadta. Óriási ellenkezést váltott ki az a törekvésem, hogy folytassuk a modern darabok bemutatásának nemes hagyományát, hogy zeneileg ezzel Szeged megint az élre álljon. A bírálatok – összevetve a korábbi produkciókkal – sorra a megfelelő színpadi megjelenítést hiányolták. Ez a mai napig így van. Még ha el is ismerem, hogy a színpadra állítás is roppant fontos, nem tudom elfogadni, hogy az a cél, ami felé elindultam, olyan mértékben volt téves és elutasítandó, mint ahogyan azt a szegedi közvélemény hangadó része elutasította. Miközben beláttam, hogy nem lehet zenét, művészetet csinálni a hallgatóság ellenére, eredeti terveimet nem adtam fel. Zeneileg és a műsorpolitika tekintetében is előre kell lépünk. Talán kisebb és lassabb lépésekkel.

– *Véleménye szerint, hogyan kell ma korszerűen operát játszani?*

– A zenének már a próbateremben olyan drámaian kell megszólalnia, hogy ha valaki betéved oda, akkor szinte lássa maga előtt a darabot. Megfelelő kongeniális színpadra állítással találkozáva ez az élmény felnagyítható. Életem egyik nagy élménye volt Boito tavaly bemutatott operája, a *Mefistofele*. Jött egy karizmatikus rendező – Kovalik Balázs –, aki belelátott a zenébe, s ahhoz méltón, azt megsegítve és feltárva olyasmit csinált a színpadon, amitől ez a csodálatos muzsika az éjig szárnyalhatott. A jó operajátszás mélyen elemzett, roppant alaposan kidolgozott zenei megvalósításra, és a pusztai illusztráción túlmutató rendezésre épül. Úgy érzem, a szegedi közönség bedőlt a mai színháznak, amiben a színpad nem színpadszerű, hanem filmszerű, és a rendező nem értelmezni és megfejteni próbálja a darabot, hanem újraalkotni.

– *Mi kellene ahhoz, hogy Szegeden ma jól lehessen operát játszani?*

– Szükség van egy nagyszerű zenekarra és kórusra. Ezen a téren sokat elértünk. A zenekar rendre nívósan szólal meg, a kórus minőségi fejlődését pedig jól mutatta a *Mefistofele*-ben nyújtott kimagasló teljesítménye. Azt hittem, ha elég pénzünk és tekintélyünk van, akkor csak szervezés kérdése, hogy a legjobb magánénekeseket tudjuk meghívni. Rá kellett jönnöm, hogy országszerte hiányzik az operaművészetből az, amit csak egy olyan karmester tud megadni, aki Vaszy Viktorhoz hasonlóan állandóan foglalkozik az énekeseivel. Tétován, de megtettem az első lépéseket ebbe az irányba is.

– *Szikora János, a Szegedi Nemzeti Színház művészeti vezetője néhány hónappal ezelőtt úgy fogalmazott a Tiszatájban: művészi kérdésekben nincs vitája Önnek, általános színházpolitikai kérdésekben annál több...*

– Sokkal nyersebben fogalmaznék. Szikora János azt gondolja, hogy a színházpolitika produkciopolitikát jelent. Azaz a művészeti vezetésnek nincs más feladata, csak

hónapról hónapra, darabról darabra olyan produkciókat színpadra állítani, amelyek mindegyike a lehető leggazdagabban, a lehető legalaposabban, legjobban van megcsinálva, s a lehető legnagyobb sikert éri el. Szikora ilyen irányban alakítja a színházat, és sikerül is elérnie, hogy minden a produkciók körül forog. Így a szegedi színházi élet egyfajta fesztiváljelleggel jellemezhető. Annak ellenére, hogy nem rosszak a produkcióink, mégis tévúton járunk. Egy színházvezetőnek nemcsak azzal kell törődnie, hogy amíg a megbízása tart, bármilyen áron kicsikarja a színházából a következő előadásához szükséges dolgokat. Így nemcsak anyagilag jár rosszul, hanem morálisan is. Sokkal inkább az a feladata – vegyük példának a *Rigolettót* –, hogy létrehozzon két-három hónap alatt négy-öt előadást, próbáljon egy jó együttest kialakítani, próbálja meg Rigoletto, Gilda és a herceg szerepét éneklő művészeket olyanná formálni, hogy legközelebb más szerepeket is el tudjanak énekelni. Talán ennél is fontosabb, hogy a vezetőnek pontosan fel kell tudnia mérni: mit bír el a színház, milyen lehetőségei vannak. Milyen morális, műszaki és közösségi állapotban jönnek létre az előadások, vannak-e hangszerek, van-e megfelelő függöny, hogy néz ki a színház, szívesen dolgoznak-e benne az emberek. Kell egy stratégia, amely a színház pénzügyi lehetőségeit egyenlően osztja szét. A saját területemnél maradva: a zenekar és a kórus fejlesztése, a magánénekesi szerződötési rendszer és az adott produkció között. Ebben döntő különbség van közöttünk. A mai napig képtelen voltam elérni, hogy ezek a kérdések egyáltalán napirendre kerüljenek. A műszak több száz oldalas jegyzőkönyvet készített azokról a feltétlenül megvásárolandó, beszerzendő, megjavítandó dolgokról, amelyek nélkül a színház percek alatt játszasképtelen lehet. Ha ennek a listának csak a felét veszem komolyan, akkor is iszonyatos a veszély. A zenekarnak nincs igazi próbaterme, fogynak a pultjai. Az énekkar – amely a legnagyobbat teljesítette az utóbbi évben a zenés társulatban – a kötelezően előírt béremelésen kívül egy fillér fizetésemelést nem kapott, létszámot nem növelt. Ezekben a kérdésekben, az együttesekben és a szisztematikusabb játékrendben való gondolkodásban Szikora Jánossal valóban óriási a különbség közöttünk. A modern színház lehetőségeit én attól teszem függővé, és azt tartom az alapjának, hogy két-három évre előre kidolgozott játéktervünk legyen. Ebben egy tapodtat sem sikerült előre lépniük. Két és fél év alatt mindössze annyit sikerült elérnem, hogy legalább a hónap közepére elkészül a következő hónap játékterve.

– Ez még a hazai színházi életben is roppant kevésnek tűnik, s szinte lehetetlenné teszi a tervezést...

– Ez bűn! Elfogadom, hogy a ma divatos bonyolult díszletrendszerek miatt nem lehet azt kívánni, hogy naponta másik produkció díszleteit állítsák fel. De valamilyen fogódzkodót adnunk kell a nézőnek, hogy követni tudja, mi történik a színházban. Korábban ha kedden vagy pénteken betévedt valaki a Szegedi Nemzeti Színházba, akkor biztos lehetett benne, hogy valamilyen operaelőadást láthat. Ha ma ezt nem tudjuk megcsinálni, akkor helyette már az évad elején világosan meg kellene mondanunk, hogy a szezon bizonyos részében mit láthat a néző.

– Bizonyára ennek is „köszönhető”, hogy a közönség mintha kicsit elpártolt volna az operatársulat előadásaitól...

– Valószínűleg ebben mi is ludasok vagyunk, nem azt a kínálatot nyújtottuk, amit szívesen láttak volna. Két kevésbé sikerült produkció is elvette a nézők kedvét. Elvesztettük az operának azt az alapközönségét, amelyik többször is szívesen megnézett egy-egy produkciót. Az igazgatóság, a közönségszervezés működésében is alapvető változást

sokra van szükség. Nem tehetjük meg a nézővel, hogy nem tájékoztatjuk, udvariatlanok vagyunk vele a jegyirodában. Sokkal többet kell tennünk az új közönség neveléséért is. Mielőtt bemutattuk a *Mefistofelét* – amelynek magyar fordítását magam készítettem – elmentem az egyetem olasz tanszékére beszélgetni a hallgatókkal a darabról. Ennek meg is volt az eredménye: sokan közülük megnézték az előadást.

– *Jurónics Tamás, a balettegyüttes vezetője nemrégiben úgy fogalmazott: politikamentes színházat szeretne. Szerinte az idősebb generáció nem tud anélkül színházat vezetni, hogy első problémáival ne rohanna rögtön a városházára.*

– Mindannyian fordultunk már az elmúlt időszakban a fenntartó szervhez, amikor úgy éreztük, a színházon belül már nem oldható meg egy probléma, s el akartuk kerülni a botrányt. Mindenki azt kereste meg, akit ismer. Azt hiszem, inkább az önkormányzat érzi úgy, hogy a színházzal folyamatosan foglalkoznia kell, mert ez egy bűntanya.

– *Az elmúlt egy-két évtizedben jelentős külföldi sikereket aratott, nem gondolt arra, hogy sokkal jobb anyagi feltételek mellett végleg valamelyik nyugati nagyváros operaházánál maradjon?*

– Szeretem az országot, ezt a várost, sohasem vágytam arra, hogy máshol éljek. A dirigálás bizalmi kérdés. Ha az ember nem tud egy nyelvet tökéletesen, akkor csinálhat ugyan külföldön karriert, de azt a vágyat, ami a dirigálással kapcsolatban benne él, nem fogja tudni beteljesíteni. Sokáig ugyanolyan hiú ábrándjaim voltak, mint minden kollégámnak. Arra vágytam, hogy egyszer majd a január elsejei bécsi koncertet én dirigáljam. Nem is vagyok tőle olyan lehetetlenül messze, ha most, 61 évesen rástartolnék, talán el is tudnám érni egyszer. De a nemzetközi zenei életben a dirigálás gyakorlata nem szimpatikus. Ahhoz, hogy valaki alaposan, jól és őszintén vezényeljen egy zenekart, idő kell. Az operaprodukcióknál talán még adódik több-kevesebb lehetőség a komoly munkára, de koncertek esetén szinte semmi. Ha meghívják a bécsi Staatsoperbe dirigálni – amire egyébként már volt példa –, akkor azt mondják: jöjjön, vezényelje el a Denevért, de próbát nem kap. Ha ez húsz évvel ezelőtt történik, rohantam volna. Mint ahogyan a nemzetközi karrierem is azzal kezdődött, hogy december 31-én szóltak: induljak Marseille-be, mert január 3-án *Ernánit* játszanak, s nincs karmesterük. Kezem-lábam törve rohantam, megcsináltam, s boldog voltam. De hamar kiderült, csak ilyen meghívások vannak. El kellett tűrnöm a zenekarok impertinenciáját, nemtörődöm-ségét, nemtudását, mert nem volt módom az egész rendszerbe beleavatkozni. A nagyszerű zenekaroknál pedig az okozhat problémát: hogy jövök ahhoz, hogy mást kérjek, mint amit megszoktak. Ma már iszonyú elkeseredett tudok lenni, ha csak azért dirigálok, hogy ott legyek a pulton. Ez már nem érdek. Ha húsz évvel ezelőtt megdobták volna valamilyen igazi nagy lehetőséggel, akkor talán elmentem volna. Ma, amikor már tudok dirigálni, és lenne lehetőségem, hogy kint maradjak, minden vendégszereplésem után úgy jövök haza: jó volt, sikerült, de már itthon, a saját zenekarommal szeretnék dolgozni. Ahhoz, hogy jól dirigáljak, olyan közegben kell lennem, ahol többen akarják ugyanazt. Mámoros időszak volt, amikor néhány hónapja *A varázsfuvolát* játszottuk Szegeden. Úgy éreztem, nem szeretnék ennél többet: becsülik meg a munkánkat és minél többször tudjunk hasonlóképp dolgozni.

– *Volt olyan csalódása, ami alapjaiban megkérdőjelezte, hogy érdemes-e Szegeden dolgoznia?*

– 1996 januárjában őszinte örömmel és izgalommal jöttem vissza zeneigazgatónak, mert úgy éreztem, ahhoz, hogy *ezt* csinálhassam, nem kell feltétlenül lemondanom ar-

ról, amit eddig külföldön elértem. Tapasztalt, öreg színházi rókákkal – Nikolényi Istvánnal és Szikora Jánossal – miért ne csinálhatnánk egy jó színházat. A csalódás hamar bekövetkezett, és ugyan nem lombozott le teljesen, de a mai napig tart. Úgy emlékeztem Szegedre, hogy a közönség itt rendkívül fogékony, minden újítás megtalálja a maga helyét és közönségét. Emlékszem, amikor évekkal ezelőtt a Salieri Zenekarral Sztravinszkij *Zsoltárszimfóniáját* és Beethoven *IX. szimfóniáját* adtuk elő a Deák gimnáziumban, egy tűt nem lehetett leejteni. Zeneigazgatói munkám kapcsán viszont csapás-szerű csalódások értek. Négy koncertszerű előadást tartottunk a *Simon Boccanegrából*, amelyben évek óta először énekelt együtt Gregor József és Gyimesi Kálmán, valamint kiváló válogatott zenekart állítottam össze. A siker ellenére félelmetes volt félházak előtt játszani. Óriási csalódás volt, amikor Sosztakovics *Sztyenka Razinját* és Tutino *Pugacsovját* bemutattuk, és gúnyosan jegyezték meg, hogy a második előadásra egyetlen jegy kelt csak el. Ez azért volt számomra hátborzongató, mert tipikusan a *nem a kült mély, hanem a kötél rövid* esete. Vaszy idején is úgy keltettek érdeklődést a szegedi opera iránt, hogy ismeretlen, ritkán játszott darabokat mutattak be. Lehet, hogy a világ közben annyit változott, hogy egyfajta korszerű színpadi látvány Szegeden is nélkülözhetetlen része az operajátszásnak. Úgy látszik, önmagában a zene már nem olyan sokat mondó a szegedi polgárok számára, mint korábban volt. Ez nagy csalódást jelentett.

– A koncertszerű operajátszás meghonosítására vonatkozó tervét óriási ellenállás fogadta. Biztos benne, hogy jó álláspontot képviselt ezzel kapcsolatban?

– A koncert-operajátszás minden európai nagyvárosban komoly divat. Különleges értéke az énekessel és a zenedrámával való csupasz szembekerülés, amiben nagyon hiszek. A közönség önmagát degradálja le, amikor azt mondja: ha nincs látvány, akkor nem érdekli az opera. Ezek szerint lemezt sem hallgat? Abban biztos vagyok, hogy korszerű álláspontot képviselek, de abban nem, hogy a pillanat, a körülmények megfelelőek voltak ehhez. Ha nem lenne már bennem ebben a korban elvakult optimizmus, akkor le kellene lépnem a színről, mert amit akartam, annak szinte az ellenkezője valósult meg. Azt szeretném, ha múltjához, tehetségéhez mérten, érdeme szerint megbecsült, nyugodt, gazdag operatársulata lenne Szegednek. Az anyagi megbecsülés most a kelleténél négyszer-öttször kisebb, azaz ahhoz, hogy a terveink megvalósulhassanak, az embereknek négyszer-öttször több fizetést kellene kapniuk. Akkor csak arra koncentrálhatnánk, ami a szegedi közönségnek fontos. Ugyanilyen fontos lenne, hogy legalább néhány éves periódusra előre biztonságosan meg tudjuk tervezni a munkánkat, az életünket. Ahogyan ma élünk, az egy agyonhajszolt, kiszámíthatatlan és művészileg roppant ártalmas életforma. Ebben a kérdésben el kell magamról hárítanom a felelősséget. Az utóbbi időszakban olyan helyzetek sokaságát éltem át, amikor az egyetlen tiszteletes dolog az lett volna, ha azonnal felálllok, és ilyen körülmények között nem válnék tovább a zeneigazgatói munkát. Ami miatt mégis a posztomon vagyok: ma sem tartom tökéletesen lehetetlennek az elúszni látszó céljaim megvalósítását. A legfontosabb, a művészi műhelymunka és a produkciók zenei minőségének megteremtése még mindig rajtunk múlik.

Hollósi Zolt

Szerkesztői asztal

Tiszatáj-díjak. A Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma január 30-án tartott ülésén úgy döntött, hogy ebben az évben Domokos Mátvás irodalomkritikusnak és Kovács András Ferenc költőnek adományoz Tiszatáj-díjat. *Domokos Mátvás* a mai magyar esszé egyik legkiválóbb művelője, magas színvonalú írásaival több mint negyedszázada van jelen folyóiratunk hasábjain. *Kovács András Ferenc* irodalmunk egyik legsokoldalúbb költőegyénisége. 1990-től rendszeresen jelennek meg versei a Tiszatájban, kiemelkednek közülük Lázáry René Sándor néven közreadott művei. A díjakat március 27-én Lehmann István, a Csongrád Megyei Közgyűlés elnöke adta át. Ugyanezen a napon a friss Tiszatáj-díjasok estjét rendezte meg a Somogyi-könyvtár. A díjazottakat Vekerdí László és Olasz Sándor mutatta be.

»

Néhány szerzőnkéről. KIBÉDI VARGA ÁRON az amszterdami egyetem professzora. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ az MTA levelező tagja, a berlini Humboldt Egyetem vendégtanára. SÁNTHA ATTILA romániai magyar költő, a szegedi egyetem doktorandusza. ORCSIK ROLAND és BORDÁS SÁNDOR a JATE magyar szakos hallgatói. ÁGOSTON VILMOS irodalomtörténész, filozófus, a kolozsvári „Bretter-iskola” tagja, jelenleg Gödöllőn él. SZIRÁK PÉTER a debreceni KLTE tanára.

*

Sajnálattal vettük tudomásul, hogy Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata másodszor is elutasította a folyóiratunk támogatására vonatkozó javaslatot. Pedig mindössze évi ötszázezer forintból volt szó. No comment. Ettől függetlenül az 52. évfolyamát jegyző Tiszatáj – a Nemzeti Kulturális Alap, Csongrád Megye Közgyűlése, a József Attila Alapítvány és a Soros Alapítvány jóvoltából – a jövőben is megjelenik.

Júniusi számunk tartalmából:

MÁRTON LÁSZLÓ „dramolettje”: *Tűz és tenger között*

CSIKI LÁSZLÓ, HÁMORI RÓBERT prózája

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR, TANDORI DEZSŐ, VÖRÖS ISTVÁN versei

CS. GYÍMESI ÉVA, GÁLL ERNŐ tanulmánya

„A Tisza-parton mit keresek?” (Beszélgetés Darvasi Lászlóval)

Ára: 100 Ft